

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

**Марта МАЛЬСЬКА,
Наталія ПАНЬКІВ**

 **ОСНОВИ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»**

Навчальний посібник

для студентів спеціальності
«ТУРИЗМ» та «ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА»

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2020

УДК 001.891:338.48](477)(075.8)

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. *Любіцева О.О.*
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
д-р істор. Наук, проф. *Антонюк Н.В.*
(Львівський національний університет імені Івана Франка);
д-р екон. наук, проф. *Старонянська І.З.*
(Інститут регіональних досліджень
імені М.І.Долішнього НАН України)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
географічного факультету ЛНУ імені Івана Франка
Протокол № 3 від 19 травня 2020 р.*

Марта Мальська, Наталія Паньків

М 21 Основи наукових досліджень : навчальний посібник / Марта Мальська, Наталія Паньків. – Львів : Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – 226 с.

Розглянуто зміст та сутність науки та наукових досліджень, зокрема студентських наукових досліджень та їхнім зв'язком з наукою загалом. Висвітлено основні етапи виникнення науки та проаналізовано її основні структурні складові, в тому числі з точки зору використання в процесі дослідження розвитку туристичної галузі та формування туризмології як наукового напрямку в Україні. Розглянуто методи наукових досліджень та їхнє використання в туризмі, роль інформаційних ресурсів у написанні різних видів студентських наукових робіт та можливості використання різних інформаційних джерел. Подана структура вищих навчальних закладів України та її роль в розвитку науки.

УДК 001.891:338.48](477)(075.8)

© Мальська М., Паньків Н., 2020
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2020

ВСТУП

Навчаючись у вищому навчальному закладі студент автоматично стає причетним до наукової діяльності з точки зору студентської науково-дослідної роботи, що є необхідним елементом формування особистої фаховості та не пересічності як кваліфікованого спеціаліста зокрема, так і майбутнього науковця загалом. Необхідність оволодіння програмними матеріалами навчальних закладів та постійне удосконалення набутих студентами знань зумовлено не завжди вмілою організацією та недостатньою науковістю лекційних занять, незначною підготовкою творчої студентської наукової роботи. Без розширення теоретичного світогляду неможливо орієнтуватися у постійно зростаючому обсязі наукової інформації.

Змістовність вищої освіти не лише у підготовці спеціалістів певної сфери, а й у набутті студентами навиків самоосвіти, вмінь аналізувати процеси і явища незалежно від сфери зайнятості: наукової чи виробничої. Знання методології, методів і організації науково-дослідної діяльності допоможе студентам навчитися реалізовувати власне бачення того чи іншого дослідницького процесу у написанні курсових проектів, магістерських робіт, сприятиме розвитку раціонального, творчого мислення. Система організації наукового процесу відображається у багаторівневій

підготовці фахівців та науковців в Україні, відповідно до основних положень Болонської декларації.

У виданні висвітлені основні питання навчальної програми з курсу «Основи наукових досліджень», що представлені лекційними та семінарсько-практичними заняттями. Виконання цих завдань дозволить закріпити теоретичні знання та набуті практичних навичок у вивченні, аналізі та загальному науковому дослідженні процесів, явищ чи об'єктів галузі туризму України.

Курс «Основи наукових досліджень» розроблено для фахової підготовки бакалаврів Львівського національного університету імені Івана Франка, які навчаються за спеціальністю «Туризм» та «Готельно-ресторанна справа».

Метою вивчення дисципліни «Основи наукових досліджень» є ознайомлення студентів із основними етапами студентської наукової роботи, її видами та можливостями застосування на практиці, ознайомлення з основними напрямками наукових досліджень різних наукових шкіл та методологічними аспектами наукових досліджень тощо. Досягненню цієї мети підпорядковані наступні завдання:

- набуття теоретичних знань та методів наукових досліджень, їхнього застосування на різних етапах написання студентських наукових робіт;
- вивчення основних понять наукового дослідження та структурних елементів науки;
- ознайомлення із організацією наукового дослідження та основними його етапами ;
- ознайомлення із основними методологічними принципами термінотворення ;
- вивчення законів, закономірностей та принципів наукових досліджень;

- ознайомлення із системою науково - дослідної роботи студентів .

В результаті вивчення даного курсу студент повинен знати:

- основні етапи науково-дослідної роботи;
- структуру організації наукового дослідження ;
- основні методологічні принципи термінотворення;
- розуміти закони, закономірності та принципи наукових досліджень;
- основні етапи науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах;
- види інформаційного забезпечення науково-дослідної роботи та методику пошуку.

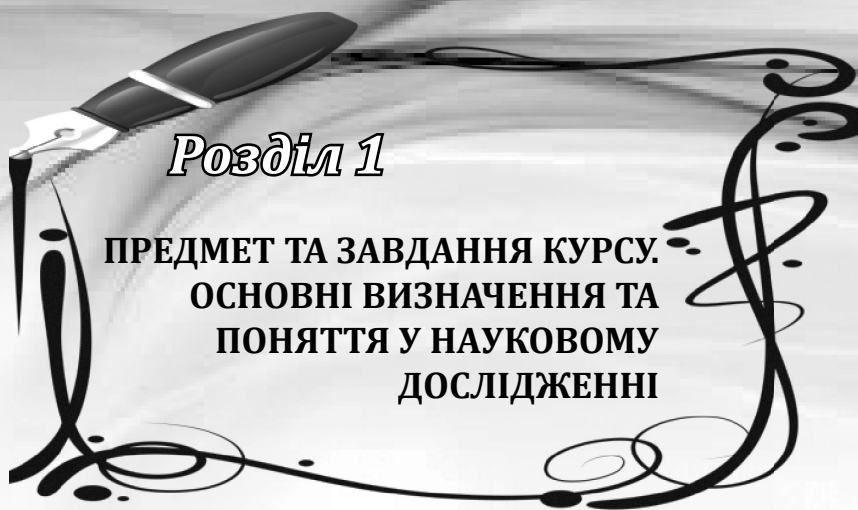
вміти:

- розрізняти поняття наукового закону, закономірності та принципу ;
- самостійно розробляти робочий план наукового дослідження та етапи студентської наукової роботи;
- проводити розрахунки для наукового дослідження шляхом застосування різних математичних та статистичних методів;
- застосовувати методику пошуку необхідної інформації для написання основних студентських наукових робіт;
- обробляти наукову інформацію, реєструвати нагромаджені матеріали;
- виконувати основні студентські наукові роботи та правильно їх оформлювати.

Навчальна дисципліна розрахована на аудиторну та самостійну роботу студентів. Згідно навчального плану дисципліна складається з 90 академічних годин, з яких 32 години припадає на лекції, а 16 годин виділяються

на семінарські і практичні заняття. В основі самостійної роботи (42 год.) студентів є завершення аудиторних, практичних занять та остаточне засвоєння теоретичного лекційного матеріалу. Підсумковим контролем знань є залік, що передбачає виконання практично-семінарських завдань впродовж семестру та написання модульної контрольної роботи в кінці навчального періоду. Передумовою успішного отримання заліку студентом є його повне та правильне виконання практично-семінарських завдань, здача модульної контрольної роботи та успішна відповідь на усі чи більшість поставлених запитань. Впродовж семестру студент має змогу згідно розробленої модульної системи отримати максимально 100 балів (при умові належного виконання поставлених перед ним завдань). Мінімально можлива кількість отриманих впродовж семестру балів для заліку складає 51 бал.

Навчальний посібник рекомендований для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» спеціальності «Туризмознавство та «Готельно-ресторанна справа», а також усіх, хто цікавиться науковою діяльністю.

Розділ 1

ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ. ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПОНЯТТЯ У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

1.1. Наука та її складові

Курс “Основи наукових досліджень” покликаний ознайомити студентів з поняттям “науки” в цілому та окремих наукових досліджень зокрема, їхнього застосування у туристичній галузі. Під терміном наука слід розуміти сукупність соціальних інструментів або діяльності певної спрямованості чи систему знань, що постійно розвивається, як безпосередня продуктивна сила суспільства. Разом з тим наука – це особлива форма людської діяльності, що сформувалася історично і має своїм результатом цілеспрямовано відібрані факти, гіпотези, теорії, закони і методи дослідження. Поняття «наука» має декілька основних значень:

- наука, як сфера людської діяльності, скерована на продукування, накопичення та систематизацію нових знань про довколишнє середовище, суспільство, мислення та пізнання;
- наука, як результат цієї діяльності, що полягає у виникненні конкретних наукових знань;
- наука, як одна з форм суспільного мислення чи суспільної свідомості, так званий соціальний інститут. Мова йде про багаторівневі та структуровані взаємозв'язки між різними науковими та освітніми організаціями та членами наукової спільноти держави.

Мета науки полягає у пізнанні законів розвитку природи та суспільства, їхнього взаємовпливу та використання отриманих знань для життя людини зокрема та суспільства загалом. Тобто, в основі будь-якого наукового пізнання має бути людина та проживання в суспільному середовищі. Безпосереднім завданням науки є опис, пояснення та прогнозування процесів і явищ дійсності на основі законів, що нею відкриваються. Поки відповідні закони не відкриті, людина може лише описувати явища та процеси, збирати та систематизувати факти, нічого не пояснюючи при цьому. Факти систематизують і пояснюють за допомогою **понять або визначень**, що є окремими структурними елементами науки. Ширші поняття трактують як **категорії**. Слід розрізняти поняття наука і знання. Знання – це продукт науки і водночас її матеріал. Знання можуть бути буденними і науковими.

Наукові знання відрізняються від буденних послідовним і ситематизованим характером, а також тим, що створюють нові поняття, закони і теорії. Якщо основою буденних знань є прості індуктивні узагальнення, емпі-

ричним чином встановлені правила, то наукові знання опираються на методи пізнання та закономірності.

Найвищою формою узагальнення та систематизації знань є **теорія**. **Наукова теорія** – це система узагальненого знання, пояснення різнобічності подій та явищ, ситуацій, що відбуваються в природі чи суспільстві. Наукова теорія, як форма організації знань, забезпечує розширення сфери знання за межі безпосереднього спостереження, тому вона відрізняється від простої реєстрації спостережень та характеризується наявністю наступних елементів:

- загальних законів та сфери їхнього застосування, де пояснюються явища, що відбуваються;
- сфери передбачення невідомих явищ;
- логіко-математичного апарату виведення наслідків із законів;
- визначення концептуальної схеми, без якої неможливе пізнання об'єктів цієї теорії.

Критерієм істинності теорії є практика господарської діяльності людей, зміни у природі та суспільстві. Уникнути хибних течій у науці допомагає також вивчення історії розвитку науки як еволюційним, так і революційним шляхом.

Важливою та невід'ємною складовою науки є методологія – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці, вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Основу методології складає мислення та світогляд, як оперативне середовище самодисципліни та роботи з інформацією, моделями, алгоритмами. Методологія складається з методології пізнання, методології практичної цінності та методології оцінки. Ще донедавна методологію наука розуміла досить неоднозначно. Виділяють наступні варіанти структурного розуміння методології в сучасній науці.

1. Методологія – як певна сукупність філософських методів пізнання: метод Френсіса Бекона, реалістичний метод Рене Декарта, Діалектичний метод Сократа, Гегеля, Карла Маркса, феноменологічний метод Едмунда Гуссерля, системний метод Людвіга фон Берталанфі тощо. Методологія в цьому разі розглядається як філософська методологія, з неї виключається величезний пласт конкретних методів та прийомів.
2. Методологія розглядається як система методів пізнання, зокрема конкретних. Недоліки такого підходу в тому, що методологія, з одного боку, звужується до розуміння лише методів пізнання, виключаючи методологічну роль принципів, теорій і парадигм. З другого боку, методологія в цій транскрипції стосується лише пізнавальної діяльності, а практична та оціночна складова, які є взаємодоповнюючими в реальній життєдіяльності, не беруться до уваги.
3. Методологія – як тип національно-рефлексивної свідомості, скерований на вивчення, удосконалення та конструювання методів. Це система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності, а також саме вчення про цю систему, тобто загальна теорія методу.
4. Методологія – це система принципів наукового дослідження, вчення про наукові методи пізнання законів природи за допомогою сукупності методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки її об'єкту та пізнання.
5. Відповідно до системно-діяльнісного підходу методологія досліджує взаємообумовленість, взаємозв'язок і залежність систем знань та систем діяльності.

Процеси становлення окремих методологій відбуваються досить швидко. Формуються методології пізнання, прогнозування, комунікацій, діагностики, оцінювання, проектування, контролю та управління, моделювання, виробництва і споживання. Частково діяльність систематизувалася як форма документальної формалізації у вигляді вимог до публікацій, замовлень, бізнес-планів тощо. В будь-якому випадку методологічні основи наукового дослідження є надзвичайно важливими, в тому числі і в туристичному дослідженні, як практичному, так і теоретичному, оскільки формує власний різновид туризмології відповідно до різновидів людської діяльності, що не знімає проблему її розуміння, а переводить її в русло структурного осмислення, відповідно до вимог сьогодення.

1.2. Функції та значення науки. Види наук

Навколишній світ - це значною мірою створений людиною світ інформаційних технологій, техніки та наукових досягнень. Він визначає рівень цивілізації людства, різноманітність та глибину експлуатації земних ресурсів. ХХІ століття - епоха науки, її грандіозного поступу вперед та впливу на розвиток цивілізації.

Наука - не лише система наукових знань, які пояснюють навколишній світ, але й засіб його вимірювання та перетворення. Вона впливає на пізнання природи людиною не через емоційне сприйняття, а шляхом систематизованої логічної взаємодії інтелекту, природи і суспільства.

З іншого боку, *наука* є спеціально організованою діяльністю людей. Як галузь людської діяльності, наука є складним соціальним інститутом, який сформувався у процесі розподілу праці, поступового відмежування розумової праці від фізичної і перетворення пізнавальної діяльності в специфічний вид занять окремих осіб, колективів та установ. Першими матеріалізованими продуктами наукової діяльності були стародавні рукописи і книги, пізніше почалося листування між дослідниками, яке призвело до появи у другій половині XVII століття наукових журналів. Проте остаточне становлення науки як сфери діяльності відбулося тоді, коли почали створюватися спеціальні наукові установи, частину з яких фінансувала держава.

Наука як діяльність людей охоплює наступні процеси:

- 1) *формування знань*, що відбувається внаслідок спеціально організованих наукових досліджень;
- 2) *передачу знань*, що виникає внаслідок комунікацій вчених та інших осіб, зайнятих науково-дослідною роботою. Комунікації можуть бути як формальними (наукові монографії, описи винаходів, матеріали наукових зібрань, форумів, конференцій, симпозіумів, наукові звіти, дисертації), так і неформальними (листування, бесіди, обмін препринтами, відбитками статей, а також поширені в теперішній час електронні журнали, електронна пошта, електронні конференції);
- 3) *відтворення знань*, що полягає у підготовці наукових кадрів, формуванні наукових шкіл.

Суть науки розкривається в її **функціях**:

- **пізнавальна функція**, що відображає прагнення людського розуму до пізнання та виправдовує саме існування людини на землі. Пізнавальна функція

науки - це вияв найбільш суттєвих знань про закони розвитку природи, суспільства і мислення та їх взаємозв'язок;

- ❑ **критична** функція науки полягає в оцінці виявлених закономірностей, властивостей, тенденцій з метою підсилення позитивних сторін явищ, процесів і усунення негативних;
- ❑ з цими функціями пов'язана і **практична**, яка полягає у вдосконаленні оточуючого світу, особливо системи матеріального виробництва і суспільних відносин;
- ❑ функція **управління**, що виникла на основі взаємодії теорії та практичного застосування наукових досліджень в ХХ столітті. Уперше в науковій літературі функції управління були сформульовані видатним теоретиком, французьким вченим і практиком Анрі Файолем.

Як відомо, в економічному розвитку будь-якої держави поєднуються три типи технологій - доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні. В доіндустріальних та індустріальних технологіях провідна роль належить матеріальним ресурсам, праці та способам їх поєднання у технологічному процесі. У постіндустріальних або мехатронних технологіях чільне місце займають знання й інформація. Саме галузі, які використовують мехатронні технології, розвиваються в рази швидше. Тому наука і «високі» технології стають головними джерелами економічного розвитку окремих держав, величезною продуктивною силою суспільства.

У найзагальнішому вигляді всі галузі наукових знань об'єднують у три групи:

- природничі науки (математика, фізика, хімія, біологія та ін.);
- технічні науки - система знань про цілеспрямоване перетворення природних сил і процесів у технічні об'єкти;
- медичні науки;
- суспільні науки (економіка, соціологія, політологія, правові науки, демографія тощо);
- гуманітарні науки (історія держави, історія мистецтва, церкви, теологія, мовознавство і літературознавство, філософія, логіка, психологія та ін.).

Кожна з названих наук має свої «паростки» знань, які весь час розгалужуються. Процес розгалуження, народження нових «гілок» на «дереві науки» називається диверсифікацією наук. *Диверсифікація наук* - це поява нових наук на стику раніше відомих або в результаті відокремлення від них. Внаслідок цього неперервного процесу сформувалися у свій час такі підгалузі наук, як фізика твердих тіл, статистика попиту, товарознавство, фінанси міжнародних страхових операцій, ергономіка та ін.

Розгалуження наук сприяє їхньому переплетенню, взаємопроникненню, інтеграції. *Інтеграція* - це об'єднання наук в нову науку. Результатом інтеграції стали такі відомі науки, як біохімія, математична статистика, інженерна генетика тощо.

Загалом в Україні прийнято виділяти наступні *основні галузі наук*: фізико-математичні, хімічні, біологічні, геолого-мінералогічні, технічні, сільськогосподарські, історичні, економічні, філософські, філологічні, географічні, юридичні, педагогічні, медичні, фармацевтичні, ветеринарні, мистецтвознавство, архітектура, психологічні, соціологічні, політичні, інші.

За характером власної спрямованості і відношенням до суспільної практики науки поділяються на **фундаментальні і прикладні**.

Фундаментальні науки направлені на пізнання основ і об'єктивних законів розвитку природи, суспільства та мислення взагалі. Основна мета - пошук істини, яку згодом можна застосовувати у різного роду дослідженнях як у самих фундаментальних науках, так і у прикладних. До фундаментальних наук належать математика, окремі розділи фізики, хімії, філософія, економічна теорія, мовознавство та інші.

Прикладні науки, розвиваючись на базі фундаментальних, розробляють шляхи і методи застосування та впровадження у практику результатів фундаментальних досліджень. Показником ефективності дослідження в області прикладних наук виступає не стільки отримання істинного знання, скільки безпосереднє практичне значення. До прикладних наук належать всі технічні науки, більша частина медичних, економічних наук та ін. В теперішній час майже кожна укрупнена галузь науки поєднує в собі фундаментальні і прикладні науки.

1.3. Структурні складові науки

На основі вищесказаного студенти повинні зрозуміти місце і роль наукового дослідження стосовно галузі туризму. Важливим є те, що студент повинен навчитися визначати і розуміти власний об'єкт дослідження та вміти проаналізувати його згідно загальнонаукових норм,

правил та вимог, адже у методології наукових досліджень розрізняють поняття «об'єкт» і «предмет» пізнання.

Об'єктом пізнання прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Об'єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ, та форми його відображення у свідомості людей, які існують незалежно від нашої свідомості та обираються відповідно до мети дослідження. Досліджувати можна не лише емпіричний об'єкт (наприклад, якість продукції, собівартість виробів), а й теоретичний (наприклад, дія закону вартості).

Предмет дослідження – це властивість, характеристика **об'єкту дослідження**. Наприклад, всі суспільні науки вивчають один об'єкт – суспільство, проте воно (суспільство) має різні властивості або *предмети*

- економіка – система виробничих відносин;
- економічна статистика – кількісна характеристика економічних явищ;
- бухгалтерський облік, аналіз і аудит – господарську діяльність підприємців та ін.;
- туристична сфера – функціональна та видова складова. Територіальні відмінності в розвитку та функціонуванні тощо;
- готельно-ресторанна сфера – структура управління, конкурентоспроможність підприємства тощо.

Предмет конкретизує певний бік *об'єкту*, отже є його частиною.

Наука, як система знань, має власну структуру, до складу якої входять низка елементів або структурних складових: наукова ідея, гіпотеза, теорія, закон, судження, факти, парадокси, категорії тощо.

1. *Наукова ідея* – інтуїтивне пояснення явищ без проміжної аргументації, без осмислення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робляться висновки. Вона ґрунтується на вже існуючих знаннях, проте виявляє непомічені закономірності. Наука виділяє конструктивні і деструктивні ідеї.
2. *Гіпотеза* – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів або причин, що зумовляють даний наслідок. Гіпотеза є складовою теорії, як вихідний момент пошуку істини, що допомагає економити час, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти. Якщо гіпотеза співвідноситься з фактами, що спостерігаються, то в науці її називають теорією або законом.
3. *Закон* відображає певний внутрішній суттєвий зв'язок явищ, процесів і особливостей матеріальних об'єктів. Наукові закони відображають стійкі, повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні. Як правило, закони виражаються у формі певного співвідношення понять і категорій.
4. *Теорія* – система узагальнених знань, пояснення тих чи інших сторін дійсності. Теорія є духовним, розумовим відображенням і відтворенням об'єктивної реальної дійсності. Вона виникла в результаті узагальнення пізнавальної діяльності і практики. Практика є невід'ємною складовою кожної теорії.
5. *Наукова концепція* – система поглядів, теоретичних положень, основних тверджень щодо об'єкта дослідження об'єднаних певною ідеєю.
6. *Принципи* – вихідні положення, правила, що виникли в результаті об'єктивно осмисленого досвіду. Принципи також виступають у вигляді постулатів – ствердження

попередніх доказів даних наукових теорій, що сприймаються в ній як вихідні і стають основою для теоретичних узагальнень. Так, серед загальних діалектичних принципів розрізняють принцип єдності загального взаємозв'язку та розвитку, діалектичного протиріччя, єдності кількості та якості, діалектичного заперечення. **Принцип єдності загального взаємозв'язку та розвитку** передбачає повне та всебічне врахування зв'язків і залежностей об'єкта наукового дослідження для уникнення однобічності вивчення конкретного явища, в результаті чого відбувається можливе гальмування наукового пізнання та розвитку науки загалом. **Принцип діалектичного протиріччя** передбачає одночасну єдність і суперечність між елементами, характеристиками предметів і явищ у кожній системі, реалізуючи таким чином внутрішнє самозабезпечення. **Принцип єдності якості та кількості** передбачає постійне співвідношення, взаємозалежність між якістю та кількістю, в результаті чого нагромадження кількісних змін обумовлює виникнення нової якості і навпаки. **Принцип діалектичного заперечення** стосується необхідності дотримання спадковості при переході від старого до нового, від попереднього до наступного, при цьому попереднє може заперечуватись, проте в певному обсязі та відношеннях.

7. *Поняття* – це думка, що визначає суттєві і необхідні ознаки предметів та явищ, взаємозв'язки. Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його позначають одним словом або використовують сукупність слів – термінів. Понятійний апарат науки охоплює сукупність основних наукових понять.

1.4. Науковий аналіз в дослідженні

Науково-пізнавальний процес у науковому дослідженні характеризується певними особливостями та ознаками. Тому науковий аналіз (предметний та об'єктивний) є в основі будь-якого науково-пізнавального процесу. Науковий аналіз у вигляді пізнання об'єктивної дійсності уособлює певну послідовність дій, прийомів, етапів та операцій. У процесі пізнання очевидні твердження становлять лише частину усєї істини, решту доводиться підтверджувати шляхом набуття досвіду, збиранням необхідних фактів, проведення дослідів, осмислення їхніх результатів, перевірки на практиці тощо. Встановлення істини можливе і логічним шляхом, використовуючи **міркування** та **умовивід**.

Міркуванням вважається низка суджень, які стосуються певного предмету або питання, ідуть одне за одним так, що з попередніх суджень з високою ймовірністю випливають інші, а в результаті отримуємо відповідь на поставлене запитання. Відповідно, та логічна дія, за допомогою якої виявляється істинність нових суджень і вважається умовиводом.

Умовивід – це форма мислення, у якій з одного або декількох істинних суджень, на підставі певних правил виводу, виходить нове судження, що з певним ступенем ймовірності випливає з них. За ступенем спільності та скерованості логічного слідства, тобто за характером зв'язку між знаннями різного ступеню спільності умовиводи поділяють на три групи: **дедуктивні, індуктивні та умовиводи за аналогією**. Дедуктивний умовивід передбачає перехід від загального знання до часткового, індуктивний –

коли думка розвивається від часткового до загального, умовивід за аналогією полягає у посиленні та висновках через знання однакового ступеня спільності, тобто від частки до частки. Умовиводи відіграють важливу роль у процесі міркування, адже завдяки цьому наші знання уточнюються, підтверджуються або спростовуються, тим самим формуючи певну визначеність, правильність та певні обмеження, порушення яких може призвести до помилок у міркуванні.

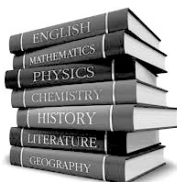
Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке наука, яким є її предмет?
2. Охарактеризуйте значення науки.
3. Мета науки.
4. Поняття наукової теорії.
5. Складові наукової теорії.
6. Які процеси охоплює наука - як діяльність людей?
7. Функції науки.
8. В чому полягає пізнавальна функція науки?
9. В чому полягає критична функція науки?
10. В чому полягає практична функція науки?
11. Управлінська функція науки та її значення.
12. Назвіть групи галузей знань, що виділяються при класифікації науки.
13. В чому полягають особливості фундаментальних і прикладних наук.
14. Якими основними показниками характеризується розвиток науково-технічного потенціалу?

15. Назвіть основні структурні складові або компоненти науки.
16. Що таке науковий метод дослідження?
17. Методологія та її зміст.
18. Що досліджує системно-діяльнісний підхід методології ?
19. Що таке об'єкт наукового дослідження?
20. Що таке предмет наукового дослідження ?
21. Поняття наукової ідеї.
22. Наукова гіпотеза та її зміст.
23. Закон в науковому пізнанні.
24. Наукова концепція та її значення.
25. Принципи наукового дослідження.
26. Науковий аналіз в дослідженні.
27. Поняття «міркування» в науковому дослідженні.
28. Умовивід та його значення.

Рекомендована література до теми

1. Закон України “Про вищу освіту” (від 17.01.2002. № 2984 - III) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №20. – Ст.134., 2003. – № 10-11. – Ст. 86.
2. Закон України “Про наукову та науково-технічну діяльність” (від 01.12.98 № 284 - XIV) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №2-3. – Ст.20., 1997. – № 8. – Ст. 62.
3. Закон України “Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки” (від 11.07.2002. № 2623 - III) // Відомості

Верховної Ради України. – 2001. – №48. – Ст. 253., 1997. – № 8. – Ст. 62.

4. Британ В. Т. Организация вузовской науки: опыт и уроки / В. Т. Британ. – К.: Лыбидь, 1992. – 168 с.

5. Глушко И.М. Основы научных исследований / И. М. Глушко, В.М. Сиденко. – Харьков : Изд-во при Харьков. гос. ун-те издат. объединение Выща школа, 1983. – 223 с.

6. Грищенко І.М. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / І.М. Грищенко, О.М. Григоренко, В.А. Борисенко. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2001. – 186 с.

7. Дудченко А. А. Основы научных исследований [Текст]: учеб. пособие / А.А. Дудченко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 114 с.

8. Дуженков В.И. Проблемы организации науки / В.И. Дуженков. – М.: Наука, 1978. – 264 с.

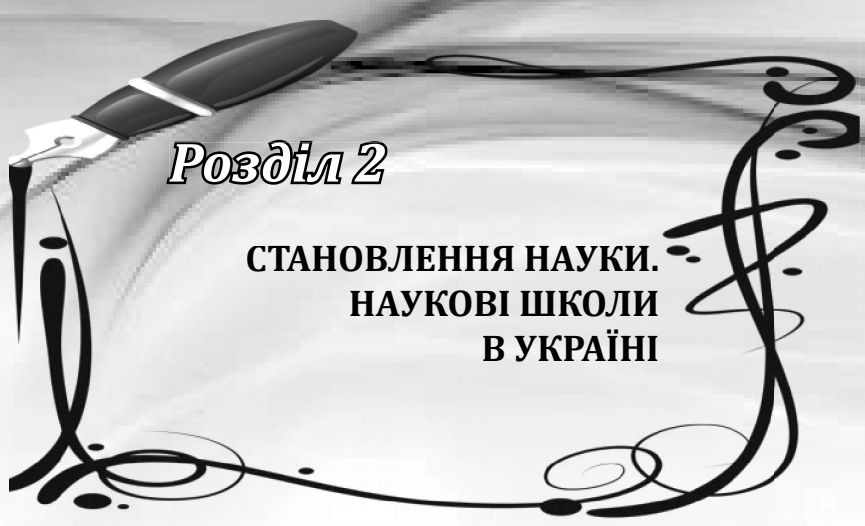
9. Криницький І.І. Основи наукових досліджень / І.І. Криницький. – М.: Мысль, 1981. – 208 с.

10. Стеченко М.Д., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень : Підручник / М.Д. Стеченко, О.С. Чмир. – К.: Знання, 2005. – 309с.

11. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003, – 192 с.

12. Колесников О.В. Основи наукових досліджень. 2-е вид. випр. та доп. Навч. посіб./ О.В. Колесников. – К.: Центр учбової літератури, 2011. -144 с.

13. Мальська М.П., Пандяк І. Г. Методологія та організація наукових досліджень. Навчальний посібник / М.П. Мальська, І.Г. Пандяк. – К.: Центр навчальної літератури, 2016. – 171 с.

Розділ 2

СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ. НАУКОВІ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

2.1. Причини виникнення науки

Роль науки сформувалась у далекі історичні часи і з кожним днем дедалі більше зростає. Наука перетворюється на безпосередню виробничу силу суспільства, вона не стежить за розвитком техніки, а випереджає його, визначає сучасний прогрес матеріального виробництва. Сьогодні наукове знання пронизує усі сфери суспільного життя, наука орієнтується насамперед на людину, її інтелект, творчі здібності, її цілісний і всебічний розвиток.

Є декілька основних причин виникнення науки. Першою і головною причиною є формування суб'єктно-об'єктних відносин між людиною і природою, між людиною і навколишнім середовищем. Це пов'язано передусім

з переходом людства до виробничого господарства. Так, уже в епоху палеоліту людина створює перші знаряддя праці з каменю та кістки (сокира, ніж, скребло, спис, лук, стріли), оволодіває вогнем і будує примітивні житла. В епоху мезоліту людина робить човен, займається обробкою деревини, винаходить різноманітні більш складні знаряддя праці. У період неоліту (до 3000 р. до н.е.) людина розвиває гончарне ремесло, освоює землеробство, займається виготовленням глиняного посуду, використовує мотику, серп, веретено, опановує метали, використовує тварин як тяглову силу, винаходить колісні візки, гончарне колесо, парусник, хутра. До початку першого тисячоліття до нашої ери з'являються знаряддя праці із заліза.

Другою причиною формування науки є ускладнення пізнавальної діяльності людини. «Пізнавальна», пошукова активність характерна і для тварин, але через ускладнення предметно-практичної діяльності людини, освоєння нею різних видів перетворювальної діяльності, відбуваються глибокі зміни у структурі психіки людини, будові її мозку, спостерігаються зміни у морфології її тіла.

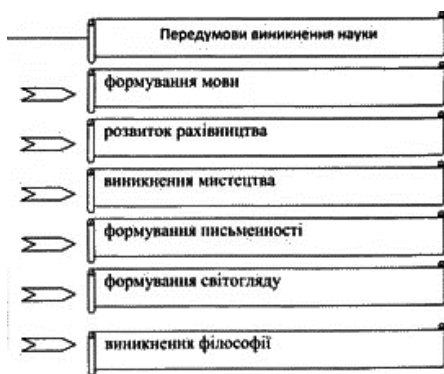

Рис. 3.1. Передумови виникнення науки

Таким чином, розвиток науки був складовою загального процесу інтелектуального розвитку людського розуму і становлення людської цивілізації. Не можна розглядати розвиток науки у відриві від процесів, які є передумовами виникнення науки (рис. 3.1).

Історія науки – це дослідження феномену науки в його історії. Наука, зокрема, є сукупністю емпіричних, теоретичних і практичних знань про навколишній світ, здобутих науковим співтовариством. Оскільки, з одного боку, наука є об'єктивним знанням, а з другого – процесом його здобуття і використання людьми, історіографія науки має брати до уваги не лише історію думки, а й історію розвитку суспільства в цілому.

Вивчення історії сучасної науки опирається на безліч збережених оригінальних або перевиданих текстів. Однак самі слова «наука» і «учений» увійшли у вжиток лише у XVIII–XX ст., а до цього натуралісти називали своє заняття «натуральною філософією». Хоча емпіричні дослідження відомі ще з античних часів (наприклад, роботи Аристотеля і Теофраста), а науковий метод був у своїй основі розроблений у Середньовіччі (Ібн ал-Хайсам, Аль-Біруні, Роджер Бекон), початок сучасної науки сягає Нового часу – періоду, що зветься індустріальною революцією, яка відбулася у XVI–XVII ст. у Західній Європі.

Науковий метод вважається настільки важливим для сучасної науки, що багато вчених і філософів вважають роботи, виконані до наукової революції, «переднауковими». Тому історичні хронографи нерідко надають науці ширшого визначення, а ніж прийнято в наш час, щоб включати у дослідження період Античності та Середньовіччя.

2.2. Історичні етапи виникнення науки

Упродовж усього періоду існування людства відбувався поступове еволюційне становлення людського розуму, мислення, світогляду, що відображалось в накопиченні ве-

личесної кількості знань та вмінь, здійсненні географічних відкриттів та винаходів тощо. Кожна історична епоха людства залишила свій слід в науковому пізнанні в контексті відомих світових постатей та наукових праць, переоцінити які неможливо, адже їхнє значення полягає у наявності та розвитку світової науки загалом, і вітчизняної – зокрема.

Таблиця 2.1

Історичні етапи розвитку науки [9]	
Історичний період	Характеристика стану науки
<i>1</i>	<i>2</i>
Антична епоха	Складаються перші теоретичні системи знання в галузі геометрії, механіки, астрономії (Евклід, Архімед, Птолемей, Фалес і Демокріт); розвивається натурфілософська концепція атомізму (Демокріт, Епікур); робляться спроби аналізу закономірностей суспільства і мислення (Аристотель, Платон, Геродот). Аристотель розділив науки на фізику (природа), етику (суспільство) і логіку (мислення)
Середньовіччя	Розвиваються (особливо в країнах арабського сходу, єврейської громади Кордоби й Середньої Азії) позитивні наукові ідеї в галузі математики, астрономії, фізики, медицини, історії та інших наукових дисциплін (Ібн Сіна, Ібн Рушд, Біруні та ін.). У Західній Європі, долаючи опір богослов'я, йде процес нагромадження фактичного матеріалу в біології, робляться спроби розвитку елементів математики і дослідного природознавства (Роджер Бекон, Альберт Великий та ін.). На високому рівні були наукові знання в Київській Русі.
Відродження	Виникнення капіталізму, розвиток промисловості й торгівлі, мореплавства і військової техніки стимулювали бурхливе зростання науки. Наука пориває з теологією, сприяючи утвердженню матеріалістичних ідей (Джордано Бруно, Леонардо да Вінчі, Френсіс Бекон, Лука Паколі). Великого поширення набуває експериментальне вивчення природи, обґрунтування якого мало революційне значення для науки. Справжній переворот відбувається в астрономії (Микола Коперник, Галілео Галілей)

Продовження табл. 2.1

1	2
XVII– XVIII ст.	Створюються класична механіка, диференціальне й інтегральне числення, аналітична геометрія, хімічна атомістика, система класифікації рослин і тварин, стверджується принцип збереження матерії і руху (Ісаак Ньютон, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Рене Декарт, Джон Дальтон, Карл Лінней, Михайло Васильович Ломоносов та ін.). В цей же час відбувається дальше оформлення науки як соціального інституту, створюються перші європейські академії, наукові товариства, починається видання наукової періодичної літератури
XIX ст.	У зв'язку з промисловим переворотом кінця XVIII ст. почався новий етап у розвитку науки. Виникли нові фізичні дисципліни (термодинаміка, електродинаміка класична), створюються еволюційне вчення і клітинна теорія в біології, формулюється закон збереження і перетворення енергії, розвиваються нові концепції в астрономії і математиці (Джеймс Клерк Максвелл, Майкл Фарадей, Жан Батіст Ламарк, Чарльз Дарвін, Теодор Шванн, Маттіас Шлейден та ін.). Основи сучасної класифікації наук заклав Сен-Симон, Огюст Конт у XIX ст. систематизував його ідеї і склав “енциклопедичний ряд” основних наук, розташувавши їх у порядку зменшення абстрактності. Цей ряд у сучасному вигляді змальовується концепцією “сходи науки”.
СРСР	З часу створення СРСР був розроблений план науково-технічних робіт, який по суті став програмним документом розвитку радянської науки, який передбачався в загальнодержавних масштабах. На науковій основі здійснювались планове господарство і перетворення суспільних відносин. СРСР давав близько 1/3 наукової продукції всього світу. В країні працювало 1,5 млн. наукових працівників, більш ніж де в світі. Радянська наука завдячує своєму розвитку таким вченим, як В. І. Вернадський, С.І. Вавилов, О.О. Богомолець, Д.К. Заболотний, М.Д. Зелінський, О.П. Карпінський, В.А. Комаров, І. В. Курчатов, С.П. Корольов, І.П. Павлов, Є.О. Патон, В. І. Липський, П.І. Кравчук, Д-М. Прянишников, М.М. Покровський, Б.Д. Греков, М.В. Келдиш, Л.Д. Ландау та ін.

Продовження табл. 2.1

1	2
	У космосі услід за польотом першого у світі супутника Землі і першого у світі космічного польоту людини, здійсненого Ю. О. Гагаріним, почали працювати штучні супутники, станції з космонавтами на борту, розроблялися шляхи мирного використання термоядерної енергії. Радянська наука зробила значний внесок у дослідження галактик, становлення зоряної космології, у розвиток проблем квантової оптики, фізики напівпровідників та в інших напрямках. На рахунок радянських учених кількесот відкриттів, понад 1 млн. винаходів, десятки тисяч патентів. Учені УРСР зробили вагомий внесок у скарбницю світової науки. Багато їхніх розробок стали основою створення нових галузей промисловості, прогресивних технологій, матеріалів, машин і механізмів. У республіці працювало 200 тис. наукових працівників, у тому числі 62 тис. докторів і кандидатів наук. В УРСР налічувалось 150 вузів, в яких працювало 1,4 тис. професорів і докторів наук, близько 16 тис. доцентів і кандидатів наук
XIX ст. (Україна)	Починається піднесення науки і в Україні (Ф. Прокопович, Г. С. Сковорода), працює Київська академія. Визнаними науковими центрами стали Харківський і Київський університети та Новоросійський університет в Одесі, де успішно працювали видатні вчені І.М. Сеченов, І.І. Мечников, М.І. Пирогов, О.О. Ковалевський, В. В. Докучаєв та інші, а також відомі українські вчені М.О. Максимович, В.О. Бец, О.С. Роговин, А.О. Потебня та інші. Подальшого розвитку набули й суспільні науки. Вагомий внесок в розвиток науки зробив теперішній Національний університет імені Івана Франка. Серед його відомих вчених того часу: І.Могильницький, проф. І.Лаврівський, проф. М.Гриневецький, Іван Франко, проф. В.П'єрре, проф. В.Урбанський, географи А.Реман, С.Рудницький, Г.Величко та ще багато учених, праці яких були невідомі та забуті радянською системою.

Закінчення табл. 2.1

XIX-XX ст.	Великі зміни в науковій картині світу і низка нових відкриттів у фізиці (електрон, рентгенівське випромінювання, радіоактивність тощо) призводять до кризи класичного природознавства і насамперед його механістичної методології. У XX ст. значних успіхів досягли математика і фізика, виникли такі галузі технічних наук, як радіотехніка, електроніка. З'явилась кібернетика, яка збільшує свій вплив на подальший розвиток науки і техніки. Успіхи фізики і хімії сприяють глибшому вивченню біологічних процесів у клітинах, що стимулює розвиток сільськогосподарських і медичних наук. Відбувається тісне зближення науки з виробництвом, зростають і зміцнюються її зв'язки із суспільним життям. Сучасна наука становить важливу складову науково-технічної революції
Україна (XX-XXI ст.)	Починаючи з дати проголошення незалежності України (1991 р.) наукова діяльність тут здійснюється під егідою Національної академії наук України (НАН) – вищої наукової установи України з самоврядною організацією. Академія нині налічує 173 наукові інститути та установи, де працює понад 43 тисячі співробітників, з них понад 10 тисяч докторів і кандидатів наук. У складі Академії 478 академіків і членів-кореспондентів. На сьогоднішній день НАН України складається з шести регіональних центрів. У Національній академії наук діють три секції, що об'єднують 14 відділень наук: математики, інформатики, механіки, фізики і астрономії, наук про Землю, фізико-технічних проблем матеріалознавства, фізико-технічних проблем енергетики, ядерної фізики та енергетики, хімії, біохімії, фізіології і молекулярної біології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права, літератури, мови.

Виникнення і розвиток наукознавства пов'язано з діяльністю багатьох відомих учених. На початковому етапі окремі аспекти розвитку наукознавства вивчала філософія, особливо із середини XIX ст. (Р. Гельмгольц,

К. Бернар, Т. Гекслі, А. Тимірязєв, І. Вернадський та ін.). Одну з перших спроб розкрити соціальні, психологічні та інші чинники, що впливають на розвиток науки, зробив швейцарський учений А. Декандоль («Історія науки і учених за два століття», 1873). Проблеми формування ученого вивчав В. Оствальд («Великі люди», 1909). Потреба в комплексному вивченні науки стала особливо відчутною в першій половині ХХ ст. у зв'язку з величезним зростанням її ролі та розвитком науково-технічної революції. Безпосереднє зародження наукової орієнтації досліджень багато вітчизняних і зарубіжних дослідників пов'язували з дискусією про загальні проблеми розвитку науки, що виникла у зв'язку з доповідями Б. М. Гессена та інших науковців на 2-му Міжнародному конгресі з історії науки в Лондоні (1931). Ця дискусія посилила інтерес до марксистської концепції розвитку науки, що ґрунтується на методології діалектичного та історичного матеріалізму, до радянського досвіду створення державної системи організації і планування наукової діяльності. У 30-ті роки ХХ ст. формується проблематика наукознавства (спроба польських учених створити програму «Наукознавство»; соціологічна інтерпретація історико-наукового матеріалу Р. Мертоном (США) у книзі «Наука, техніка і суспільство в Англії XVII ст.», 1938). Найбільший вплив на становлення наукознавства здійснив Дж. Д. Бернал («Соціальна функція науки», 1939, – своєрідне узагальнення роботи проведеного ним Кембриджського семінару «Наука і суспільство»).

Із середини 40-х років у багатьох розвинених країнах розгортаються емпіричні дослідження наукової діяльності (схеми організації наукових підрозділів, проблеми об'єднання учених та інженерів у промислових лабора-

торіях і науково-технічних проектах, розподіл наукових зусиль і фінансування науки).

Оформлення наукознавства у самостійну галузь відбувається до 60-х років, коли в СРСР, а також в інших країнах виникають сучасні уявлення про предмет і завдання наукознавства та наукові колективи, які розробляють його проблеми. Складаються аналітичний і нормативний напрями дослідження. Метою аналітичного вивчення є розкриття закономірностей функціонування та розвитку науки як складної системи (внутрішні закономірності розвитку науки, соціально-історичні детермінанти її розвитку, їх взаємодія; типологія зв'язків науки з іншими соціальними інститутами; генезис і структура систем наукового знання; еволюція організаційних форм науки у процесі зміни її об'єму і соціальної функції і т.п.).

Для ключових наукознавчих понять («наукова діяльність», «наукове знання», «наукова творчість», «інститут науки» тощо) розробляється система непрямих показників (змінних) з використанням методів різних наук. Так, при визначенні місця науки в суспільстві, взаємозв'язків науки з іншими соціальними інститутами застосовують поняття і методи історії, соціології, політичної економії тощо. При цьому досліджується структура науково-технічної діяльності у сфері «дослідження – розробки – впровадження», функції наукового знання в суспільстві, з'ясовуються особливості наукового потенціалу і його зв'язок з економічним потенціалом держави в умовах науково-технічної революції і т. п.

Проблеми наукової творчості вивчаються за допомогою психологічних і соціально-психологічних методів (мотиваційна структура особистості вченого, вікова динаміка індивідуальної і колективної наукової творчості,

розподіл ролей і лідерство в наукових колективах, система міжособистісних стосунків у процесі наукової діяльності, психологічний механізм наукового відкриття і його оцінка науковим середовищем і т.д.).

Дослідження змісту і результатів наукової діяльності – системи наукового знання – об'єднує зусилля фахівців у галузі логіки розвитку науки, логіки наукового дослідження, історії науки та історії філософії. При цьому вивчають логічну будову і змістове обґрунтування наукових теорій, умови і способи переходу від одних теоретичних уявлень до інших у процесі історичного розвитку науки. Сформувалася галузь статистичного дослідження структури і динаміки інформаційних масивів науки і потоків наукової інформації – наукометрія.

У руслі багатьох дисциплін склалися спеціальні галузі (соціологія науки, економіка науки, психологія науки тощо), які входять у систему наукознавства. У наукознавстві використовуються ідеї і методи кібернетики, теорії інформації, теорії систем і т.п. Однак наукознавство – це не комплекс окремих дисциплін і навіть не синтез знань про логіко-пізнавальні, соціальні, економічні, психологічні, структурно-організаційні аспекти розвитку науки, а наука, що вивчає взаємодію різних елементів, котрі визначають розвиток науки як історично мінливої цілісності або системи.

На результатах аналітичного вивчення науки ґрунтуються нормативні наукознавчі дослідження. У найзагальнішому вигляді їх мету можна сформулювати як розробку теоретичних основ наукової політики і державного регулювання науки (вироблення рекомендацій щодо підвищення ефективності наукової діяльності, об'єктивних критеріїв її оцінювання, визначення найперспектив-

ніших наукових напрямів як основи довгострокового планування науки). У цих дослідженнях широко застосовують методи наукового прогнозування і системного аналізу. Дедалі важливішим стає пошук найраціональніших форм організації, де б дисциплінарний принцип – основа наукової спадкоємності – поєднувався з проблемною і матричною організацією досліджень (вивчення різних організаційних структур, питання оптимальної чисельності та складу наукових інститутів, бюджету часу персоналу, поділу праці тощо). У вивченні цих проблем застосовують методи теорії організації, цільове програмування, дослідження операцій та мережеве планування.

Виокремлюється група досліджень, присвячених проблемам створення, матеріального, інформаційного, кадрового забезпечення діяльності великих дослідницьких об'єднань, наукових центрів і гігантських науково-технічних проектів (освоєння Космосу, Світового океану та ін.). Головну увагу приділяють вивченню їх функцій у структурі науково-технічного прогресу, проблемам об'єднання різних форм науково-технічної діяльності. Досліджують інформаційні потоки і способи комунікації учасників, застосовують методи функціонально-ієрархічного моделювання, проводять комплексні соціологічні та соціально-психологічні дослідження.

Важливу роль відіграє специфічна проблематика, пов'язана з підготовкою та використанням наукових кадрів (системи відбору, спеціальної підготовки, збереження та підвищення кваліфікації).

В Україні питання наукознавства досліджують у Національній Академії наук України, під керівництвом якої виходить міжнародний науковий журнал «Наука та наукознавство».

Наукознавство також вивчають і регулюють в інших країнах. У Польщі, до прикладу, діяльність у галузі наукознавства координує Комітет з наукознавства Польської Академії Наук, у Болгарії створено Центр з наукознавства при Президії Болгарської Академії Наук, у Німеччині – Інститут теорії та організації науки Академії Наук, в Угорщині – Академія Наук. Проблеми наукознавства також вивчають дослідницькі групи під егідою ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

2.3. Наука в сучасній Україні

Міністерство освіти і науки України визначило такі галузі науки, що покладені в основу сучасної класифікації наук (табл. 2.2). Саме в цих галузях науки в нашій країні проводяться наукові дослідження.

Організацією науки в Україні займається Міністерство освіти і науки України, яке визначає разом з науковими установами напрям розвитку наукових досліджень та використання їх у народному господарстві.

Державна система організації і управління науковими дослідженнями в Україні дає можливість концентрувати та орієнтувати науку на виконання найважливіших завдань. Управління науковою діяльністю організовано за територіально-галузевим принципом. Сьогодні науково-дослідну роботу ведуть:

- науково-дослідні та проектні установи й центри Академії Наук України (НАН);
- науково-виробничі, науково-дослідні, проектні установи, системи галузевих академій;

- науково-дослідні, проектні установи і центри міністерств і відомств;
- науково-дослідні установи і кафедри вищих навчальних закладів;
- науково-виробничі, проектні установи і центри при промислових підприємствах, об'єднаннях;
- ієрархічну вершину цієї сукупності установ, центрів, підприємств завершує Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, який забезпечує єдину державну політику в галузі науки та її використання в практиці.

Таблиця 2.2

Назви Академії Наук

Назви Академії Наук	Роки діяльності
Українська академія наук	1918-1921
Всеукраїнська академія наук	1921-1936
Академія наук УРСР	1936-1991
Академія наук України	1991-1993
Національна академія наук України	1994 – до сьогодні

У складі НАН України станом на початок 2017 року діють 163 наукові установи та 46 організацій дослідно-виробничої бази. Нині НАН України складається з шести регіональних центрів. У галузевих НДІ окремі підрозділи здійснюють наукові дослідження за темами профілю, переважно прикладного характеру, в яких має потребу галузь, до якої вони входять.

Національна академія наук України очолює і координує разом з Міністерством освіти і науки України фундаментальні і прикладні дослідження в різних галузях науки.

Вона є державною науковою установою, яка об'єднує всі напрями науки та підтримує міжнародні зв'язки з науковими центрами інших країн. При Національній Академії Наук України створена міжвідомча рада з координації фундаментальних досліджень. Очолює НАН України Президент, який обирається загальними зборами вчених. Вони ж обирають трьох віце-президентів, вченого секретаря, Президію і ревізійну комісію. Академія Наук України має в своєму складі відділення з відповідних галузей науки, зокрема, математики, інформатики, механіки, фізики і астрономії; наук про землю; хімії, загальної біології, економіки, історії, філософії, літератури, мови і мистецтва та ін.

До складу НАН входять наукові інститути з відповідних галузей, є територіальні відділення (Донецьке, Західне, Південне та ін.) і територіальні філіали.

Крім НАН в Україні функціонують галузеві академії, наприклад: Академія економічних наук України, Академія педагогічних наук України, Українська академія аграрних наук, у складі якої є НДІ з економіки; Академія медичних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України.

Науково-дослідну діяльність прикладного характеру на нижчих рівнях здійснюють в НДІ відділи, лабораторії, сектори, а також вищі навчальні заклади (університети, академії, інститути). Останні мають спеціальні підрозділи, які виконують науково-дослідні роботи за рахунок державних бюджетних і госпрозрахункових коштів. Проводять дослідження науково-педагогічні працівники із залученням студентів, а також молодих учених, здобувачів кандидатських і докторських дисертацій за науковою тематикою вищих навчальних закладів.

Результати наукової діяльності в Україні втілюються у друкованих виданнях, що також сприяє зростанню кількості наукових та науково-педагогічних працівників.

Станом на 31.12.2018 р. в Україні публікуються 1709 наукових фахових видань, в яких можуть оприлюднюватися результати наукових досліджень. Загальна кількість працівників у НАН України станом на 01.01.2018 р. становила 29870 осіб, зокрема 15529 наукових працівників. Серед них 2362 доктори наук та 6807 кандидатів наук. Середній вік наукових працівників становив 53 роки, докторів наук – 65 років, кандидатів наук – 50 років. Станом на 01.01.2018 до складу НАН України входять 177 дійсних членів, 352 члени-кореспонденти та 98 іноземних членів.

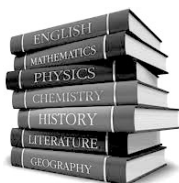
Запитання та завдання для самоконтролю

1. Причини виникнення науки.
2. Як формування писемності вплинуло на розвиток науки?
3. Мистецтво та його вплив на науку.
4. Формування світогляду – як чинник виникнення науки.
5. Філософія – як наукове підґрунтя.
6. Коли вперше виникли терміни «наука» та «науковець»?
7. Назвіть історичні етапи виникнення науки.
8. Охарактеризуйте античну епоху розвитку науки.
9. Епоха Середньовіччя та її внесок в розвиток науки.

10. Епоха Відродження та її роль в науковому становленні.
11. Наука за часів 17-18 століття.
12. Розвиток науки в 19 столітті.
13. Наука за часів СРСР.
14. Наука в Україні в 19 столітті.
15. Світова наука в 19-20 столітті.
16. Назвіть відомих українських вчених кінця 19 початку 20 століття.
17. Основні наукові напрямки в 19 столітті.
18. Хто займається в сучасній Україні питаннями наукознавства?
19. Назвіть основні структурні складові науково-дослідних закладів в Україні.
20. Що таке НАН України?
21. Структура НАН України?

Рекомендована література до теми

1. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень. Підр. для студ. екон. спец. Вузів / М.Т.Білуха – К.: Вища шк., 1997. – 271 с.
2. Божко Л.Д. Генезис та еволюція наукового туристського дискурсу / Л.Д. Божко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 37. – С.56-66
3. Герасименко В.Г. Теорія туризму як складова туризмології / В.Г. Герасименко // Вісник соціально-економічних досліджень. -2011. – Вип.2(42). – С.173-180

4. Грушко И.М., Сиденко В.М. Основы научных исследований / И.М. Грушко, В.М.Сидоренко. – Х.: Высшая шк.: Изд-во при Харьк. Ун-те, 1983. – 223 с.

5. Крейденко В.С. Библиотечные исследование. Научные основы: Учеб. Пособие / В.С. Крейденко. - М.: Книга, 1983. – 143 с.

6. Колесников О.В. Основы наукових досліджень. 2-е вид. випр. та доп. Навч. посіб./ О.В. Колесников. – К.: Центр учбової літератури, 2011. -144 с.

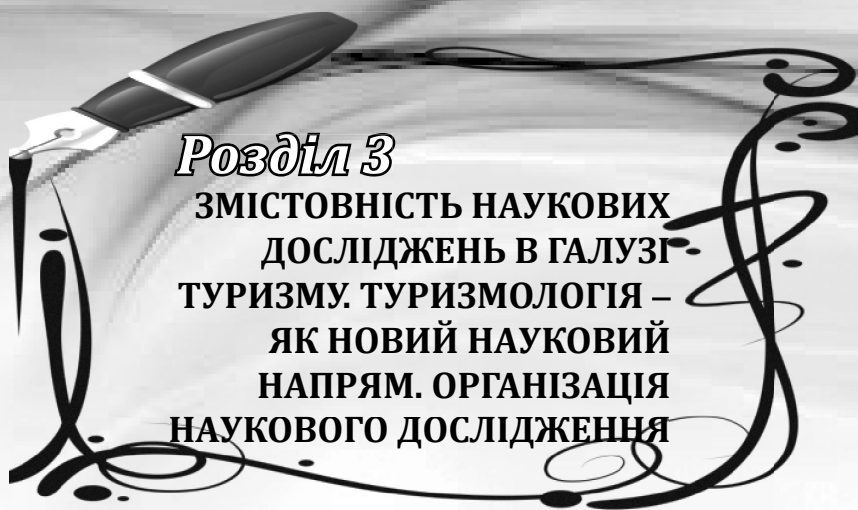
7. Кручек О.А. Туризмоліогія: прцес формування теорії туризму / О.А.Кручек // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – 2010. – Вип.8. – С.139-166

8. Кузин Ф.А. Магистерская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты: Практ. пособие для студ. – магистрантов / Ф. А. Кузин. – М.: Ось-89, 1997. – 304 с.

9. Корягін М.В. Основы наукових досліджень: навчальний посібник / М.В. Корягін, М.Ю. Чік. – 2-е видання, стереотипне. – К.: Алерта, 2017. – 622 с.

10. Миронов Ю.Б. Туризмоліогія як напрям наукових досліджень / Ю.Б. Миронов // Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри».- Кропивницький: ПВНЗ КІДМУ, 2018. – 315 с. – С.150-153.

11. Мальська М. П., Пандяк І. Г. Методологія та організація наукових досліджень. Навчальний посібник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – К.: Центр навчальної літератури, 2016. – 171 с.

Розділ 3

ЗМІСТОВНІСТЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ. ТУРИЗМОЛОГІЯ – ЯК НОВИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМ. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Туризмологія - як напрям наукових досліджень

Масовий характер туристичної діяльності та постійне зростання соціально-економічного значення туризму в Україні викликають необхідність поглиблення наукових досліджень Сфери туризму, формування наукових шкіл, поширення туристичної освіти, адже без науково обґрунтованих положень розвиток туристичного бізнесу та туристичних підприємств відбуватиметься хаотично, що негативно відобразатиметься на національній економіці. Безумовно, туризм не є провідною галуззю спеціалізації нашої держави, проте в окремих регіонах ця сфера входить в п'ятірку провідних галузей, що бувають участь в

наповненні бюджетів областей та формуючи таким чином ВВП (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська області тощо).

Багатогранний характер феномену туризму зумовив особливості розвитку туристичної науки на стику різноманітних напрямків наукових досліджень, визначив його «синтетичний» характер, що має на меті всебічне вивчення явищ та процесів, пов'язаних з переміщеннями з місць їхнього постійного проживання з метою оздоровлення, пізнання, професійно-діловою та іншими цілями. Загальновідомо, що туризм є однією з вагомих та динамічних галузей світової економіки з розвиненою соціальною системою, що генерує величезні потоки подорожуючих, до того ж забезпечує створення сотень мільйонів робочих місць. Усі ці складові повинні бути всебічно осмислені та оцінені науковцями..

Таке «синтетичне» спрямування наукових досліджень в полі функціонального феномену туризму отримало назву *Туризмології* - комплексного міждисциплінарного напрямку з теорії та методології дослідження туризму, його філософії та праксеології. Тобто туризмологія – це науковий напрям, який об'єднує різноманітні дослідження туризму як суспільного явища. Її первинним завданням є розробка теорії функціонування туризму, що є досить непростим завданням через багатогранність явища, тим самим обумовлюючи його актуальність. Перед сучасною туризмологією постають завдання, що стосуються видів туризму, обґрунтування моделей функціонування туристичних дестинацій, удосконалення концепції обслуговування у сфері туризму тощо. Для вирішення цих та інших питань необхідно об'єднати зусилля різних вчених, наукових шкіл, наукових та освітніх організацій. При цьому,

при вивченні туристичної діяльності може бути використаний не лише галузевий принцип наукових досліджень, але й проблемний, що є в основі формування туризмології як теорії та практики туризму. Теоретико-методологічні підходи в туризмології повинні передбачати розробку фундаментальних засад, принципів всебічного дослідження феномену туризму, враховуючи новітні досягнення галузевих наукових дисциплін, що вивчають окремі аспекти туристичної діяльності. За сучасних умов розвитку туризмології як науки виділяють такі основні напрямки, кожен із яких охоплює окрему галузь знань (рис. 3.1).

Економічний	Економіка туризму
Управлінський	Менеджмент і маркетинг туризму
Географічний	Географія туризму, рекреаційна географія
Історичний	Історія туризму
Філософський	Філософія туризму
Психологічний	Психологія туризму
Педагогічний	Педагогіка туризму

Рис. 3.1. Основні напрямки в туризмології

Варто зазначити, що значна частка наукових досліджень в туризмології присвячена вивченню туризму лише як сфери економічної діяльності, а також управління нею, що значно звужує суспільні функції туризму. Проте основним призначенням туризму є саме відновлення фізичних та духовних сил людини, її оздоровлення, відпочинок, інтелектуальний розвиток. Зважаючи на це головними функціями туристичної діяльності слід вважати рекреаційно-оздоровчу, культурологічну, просвітницько-виховну тощо. Саме у такому трактуванні доцільно розглядати туристичну діяльність як об'єкт туризмології.

Таким чином, за сучасних умов розвитку ринку туристичних послуг в Україні проблеми формування теоретико-методологічного підґрунтя туристичної діяльності набули особливої гостроти та актуальності. Це створює передумови для динамічного розвитку туризмології як теорії та її реалізації на практиці.

3.2. Зміст наукових досліджень в галузі туризму

охоплює перш за все розуміння та обґрунтування об'єкту і предмету дослідження. Об'єкт будь-якої науки виступає певним фрагментом реальності – матеріальної чи духовної, на який звернена її увага і який опосередкований системою понять і категорій, а також методами дослідження.

Загальний об'єкт галузі туризму – сукупність природних чи суспільних складових організації державного геопростору України, що мають відношення до туризму, як суспільного явища та галузі народногосподарського комплексу. У наукових дослідженнях галузі туризму об'єктом дослідження слугує як територія з точки зору різних форм туристичного районування (туристичний регіон, район, вузол, центр, пункт), туристично-ресурсного використання та туристично-інфраструктурного наповнення, так і суб'єкти туристичного господарювання, що беруть участь в формуванні туристичної привабливості, інформаційної туристичної системи та створюють туристичний продукт в межах території дослідження. Предметна складова охоплює функціонально-територіальні складові або передумови виникнення та розвитку туристичної сфери в контексті туристично-ресурсного потенціалу, історичної обумовленості та соціально-економічної складової. Пред-

метом українознавчо-туристичних досліджень виступають спонукальні, інформаційні, природо- і соціоресурсні, інфраструктурні, управлінські, маркетингові, інвестиційно-комерційні, мікро- і макроекономічні, соціокультурні і геополітичні та інші аспекти туризму в Україні.

Конкретними об'єктами у дослідженнях з географії туризму виступають форми геопросторової (територіальної) організації туризму загалом чи його окремих частин. Так, дослідження, аналіз та обґрунтування особливостей розвитку та функціонування таких структурних складових галузі як відпочинково-розважальний туризм, лікувально-оздоровчий, діловий, релігійний туризм, екологічний туризм тощо можна прив'язати як до державного рівня, так і в регіональному та місцевому аспектах їхнього розвитку. Структурний аналіз галузі туризму, його поняття та часткові структурні елементи також можуть розглядатися як конкретний об'єкт або предмет дослідження галузі туризму.

У наукових дослідженнях виділяють загальнонаціональний (державний), регіональний (краєзнавчий) рівні українознавчих геотуристичних досліджень з їхніми найактуальнішими об'єктами – предметними дослідницькими орієнтирами. Такими орієнтирами можуть слугувати чинники або фактори чи передумови розвитку галузі туризму, складові туристично-ресурсного потенціалу, структурні складові галузі туризму, власне суб'єкти туристичної галузі та інше.

Розвиток будь-якого суспільного явища характеризується певними процесами та особливостями. Вони потребують дослідження, виявлення зв'язків, законів та закономірностей. Складність наукових досліджень, комплексність та тривалість виконання зумовляють необхідність

їхнього поділу на взаємоузгодженні та взаємопов'язані етапи:

- 1) визначення проблеми дослідження та її конкретизація;
- 2) попереднє опрацювання теоретичних положень та законодавчих постанов;
- 3) вивчення історичного та сучасного стану спрацьованості проблеми;
- 4) збір, систематизація та вивчення інформації;
- 5) розробка гіпотези, якщо вона є;
- 6) вивчення методики та методів дослідження;
- 7) формування робочого плану;
- 8) опрацювання зібраної інформації (обраховування, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, картосхем тощо);
- 9) формування висновків та пропозицій;
- 10) письмове викладення матеріалів дослідження;
- 11) обговорення процесу та результатів дослідження, якщо це можливо.

Такої послідовності дотримуються під час проведення будь-якого наукового дослідження – від курсової до дипломної та магістерської робіт. Слід брати до уваги те, що всі названі вище етапи тісно пов'язані і переплітаються між собою. Досягнути їх чіткого розмежування практично неможливо, і в “чистому” вигляді вони не існують. Так, збір матеріалу потрібно проводити вже на перших етапах дослідження, а його первинна обробка може змусити дослідника внести зміни до робочого плану, переглянути методику, звузити об'єкт тощо. Тому слід раціонально будувати основну частину дослідження за принципом чергування етапів, коли кожна частина роботи супроводжується вивченням літератури.

Під **проблемою** в науковому дослідженні розуміють складне наукове завдання, що охоплює значну область дослідження та має перспективу для розвитку, іншими словами – є актуальним в сучасних умовах. Дана категорія відображає внутрішню суперечність у розвитку об'єкту, певну неузгодженість, що передбачає потребу у подальшому науковому пошуку. Проблема полягає у завданні, яке необхідно вирішити в процесі наукового дослідження, тим самим формулюючи мету наукового дослідження. Кожна наукова проблематика супроводжується виокресленням низки **тем або наукових завдань**, що охоплюють конкретну область наукового дослідження та формулюють чимало дослідницьких завдань. Тема наукового дослідження повинна відповідати наступним властивостям: актуальність, економічна чи суспільна ефективність, наукова новизна, прикладний аспект, значення тощо. Важливою характеристикою теми є здійсненність та впровадженість або практичне використання. Так, актуальність теми дослідження обґрунтовується критичним аналізом стану опрацьованості проблеми та порівнянням з відомими вирішеннями наукової проблеми. Власне **етап попереднього опрацювання теоретичних положень** дозволить зрозуміти доцільність обраної тематики та її змістову наповненість з точки зору масштабності вивчення, внутрішньої структури, перспектив використання тощо. Якщо дослідник достатньо непоінформований, то результат наукової роботи буде поверхневим, дуже узагальненим. Такі дослідження відображають розробку вирішених проблем та отримання загальновідомих результатів. Власне тому аналіз спрацьованості проблеми на початковому етапі дослідження набуває особливого значення. Окрім того, не слід забувати, що будь-яка діяльність в Україні відбувається

ся в рамках чинного законодавства, це стосується сфери туризму загалом та готельно-ресторанної галузі зокрема. Тому необхідним є ознайомлення та **опрацювання законів та постанов**, що регулюють виникнення та функціонування туристичної сфери та її окремих складових задля розуміння можливостей та шляхів розвитку туризму в межах різних територій, недоліків та переваг вітчизняного законодавства, прогалин та недостатньої спрацьованості та висвітлення в законах та постановах стосовно різних аспектів функціонування галузі.

Вивчення **історичного та сучасного стану опрацюваності проблеми** обумовлює аналіз просторово-часового аспекту наукового дослідження, дозволяє порівняти сучасні та минулі здобутки окремих наукових напрямів та зрозуміти значення та доцільність наукового дослідження загалом.

Збір, систематизація та вивчення інформації відбувається впродовж усього наукового дослідження, адже одномоментний збір необхідних фактів, літературних джерел, статистичної інформації є майже неможливим. Дослідник перебуває в пошуку необхідних відомостей впродовж усього дослідницького періоду, що дозволяє систематично поновлювати вихідний матеріал та володіти інформацією стосовно сучасних наукових здобутків.

Перш ніж приступати до основної стадії наукового дослідження необхідно висунути та розробити вихідну **гіпотезу**, якщо є в цьому потреба. Під гіпотезою розуміють ймовірне припущення стосовно причини яких-небудь явищ, вірогідність якого при сучасному науково-технічному стані не може бути перевірена й доведена, але яке пояснює ці явища на основі логічно-послідовної системи знань пізнавальної діяльності людини. Крім вищезгадано-

го тлумачення гіпотези як «проблематичної», у літературі вирізняють ще два значення цього терміну:

- гіпотеза в широкому розумінні слова, як певний здогад, як описовість, що є коротким резюме досліджуваних явищ, описуючи загальні форми їхнього зв'язку;
- гіпотеза у вузькому розумінні, як наукова гіпотеза, що виходить за межі досліджуваного кола фактів, пояснює їх та передбачає нові; систематизуючи знання, дозволяє об'єднати отриману інформацію в систему знань та створити теорію, якщо її припущення підтверджуються практикою.

Гіпотеза слугує не лише припущенням, що вимагає подальших перевірок, але і науковою ідеєю, головним методологічним інструментом, що організовує процес дослідження, шлях розробки, тощо. Коли вона є доречною? Її необхідність обумовлюється наступними чинниками:

- коли відомі факти недостатні для пояснення причинної залежності явища, а є потреба в його поясненні;
- наявність складних фактів, в результаті чого гіпотеза може принести користь як узагальнення знань в цей момент, як крок до їхнього роз'яснення;
- коли причини, що обумовили наявність фактів, незрозумілі через відсутність досвіду, а тим часом їхні наслідки можна дослідити.

Для спростування гіпотези, тобто доказу її неспроможності, досить вказати хоча б один реально існуючий факт або науково-перевірене положення, що перебуває в протиріччі або з самою гіпотезою, або з її наслідком. Незважаючи на низку протиріч, гіпотеза відіграє величезну роль в науковому дослідженні. Вона часто є неминучою

на первинній стадії дослідження, коли часто виникають певні припущення, які в процесі дослідження перевіряються та уточнюються. Гіпотезу варто сформулювати в письмовій формі, тим самим забезпечуючи її продуманість, розуміння та критичний аналіз. Якщо правильність гіпотези піддається сумніву, а тема має прикладний характер, доцільно перевірити гіпотезу на практиці, використовуючи конкретний об'єкт дослідження. Відмова від гіпотези, як недоречної або невірної, найчастіше є стимулом до подальшого проблемного пошуку істини в науковому дослідженні.

Вивчення **методики та методів дослідження** є надзвичайно важливим в процесі наукового пошуку, адже науковий рівень дослідження визначається не лише його предметом, а й методом. Правильність підібраних методів підвищує ефективність дослідження. Часом застарілість методики чи недостатня старанність у виборі методів призводить до необхідності повтору дослідження всієї роботи. Перш ніж застосовувати раніше використану методику, необхідно переконатися у її відповідності сучасному науковому рівню, умовам та завданням, що висвітлені стосовно наукового дослідження. Обрані методи повинні відповідати основним властивостям, а саме: ефективності, надійності, простоті, якості та доступності у застосуванні. Важливою особливістю наукового дослідження є його багатоваріантність, тобто наявність різних шляхів для вирішення поставлених завдань. Саме тому вибір найкращого напрямку досягнення поставлених цілей має особливо вагоме значення.

Формування **робочого плану** є важливим етапом наукового дослідження незалежно від кваліфікаційного рівня наукової роботи. Він детально відображає внутрішню

змістову наповненість обраної теми дослідження та дозволяє зрозуміти правильну послідовність виконання етапів наукового дослідження. Робочий план наукової роботи – це попередній план, що зазнає певних уточнень та коректив при написанні роботи. В ньому детальніше описуються проблеми, завдання, питання, думки з приводу кожного пункту дослідження, інформаційні джерела, на основі яких дослідник має намір розробляти окремі питання чи завдання.

Одним з наступних етапів є **опрацювання зібраної інформації**, що передбачає отримання попередніх цифрових, графічних чи картографічних результатів дослідження, які в подальшому необхідно проаналізувати та висвітлити в висновках. Мається на увазі проведення розрахунків на основі статистичних відомостей, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, картосхем тощо. Все вищеперераховане доповнює наукову роботу, робить її інформативнішою та наповненою, вказує на належний рівень науковця. Приступаючи до роботи над обраною темою, слід насамперед з'ясувати стан спрацьованості проблеми, що відображається в пошуку публікацій та літературних джерел, що стосуються обраної теми загалом. Для цього необхідно визначити наступне:

- які існують публікації: монографії, посібники, підручники, статті, тези доповідей, неопубліковані матеріали тощо;
- іноземні публікації;
- часові або хронологічні рамки публікацій, що дозволять простежити динаміку наукових досліджень обраного напрямку;
- бібліографія стосовно обраної теми;
- інтернет - джерела.

Пошук літератури найкраще починати з каталогів бібліотеки. В алфавітному каталозі є можливість знайти книги, автори і назви яких відомі. Також вартує звернутися до відповідних розділів системних каталогів. Слід пам'ятати, що каталоги інформують лише про книги, що є в даній бібліотеці. За детальнішою інформацією про літературу з галузі туризму чи готельно-ресторанної сфери варто звернутися до бібліографічних карток, що охоплюють відомості про книги та статті з вітчизняних та закордонних журналів незалежно від наявності їх в бібліотеці.

Перегляд бібліографічних видань також є одним з етапів наукового пошуку. Термін «бібліографія» означає область науково-практичної діяльності з нагромадження, підготовки та пропозиції споживачам бібліографічної інформації. За цільовим використанням вирізняють наступні види бібліографії: державні бібліографії, науково-допоміжна бібліографія, рекомендаційна бібліографія, галузева та поточна бібліографія, ретроспективна бібліографія.

Одним з завершальних етапів наукового дослідження, в тому числі студентського є **формування висновків та пропозицій**. Висновки поруч зі вступом роботи є найважливішою частиною дослідження, адже відображає результативність та якість наукового опрацювання. Висновки містять наступні аспекти:

- авторські результати аналітичного дослідження стосовно теоретико-методологічних основ наукового дослідження;
- підсумки стосовно аналізу предмету дослідження (це стосується висновків стосовно окремих підрозділів роботи);
- рекомендації стосовно вдосконалення предмету дослідження;

- сильні та слабкі сторони об'єкту дослідження через призму факторного аналізу.

Рекомендовано розпочати висновки до студентської наукової роботи (курсова, кваліфікаційна робота) з невеликого вступу згідно обраної теми, її актуальності. Загалом висновки повинні бути короткими, лаконічними, завершеними, що узагальнюють суть проаналізованого питання. Висновки повинні відображати відповідність поставлених завдань. Часто вони супроводжуються наступною фразою: *«В результаті проведеного аналізу ми дійшли наступних висновків»*, а далі слід нумерувати конкретні узагальнюючі результати дослідження. У висновках допускається короткий переказ роботи, де подається аналіз змісту, використовуючи наступні фрази:

«У першому розділі проаналізовано теоретико-методологічні основи розвитку...»

«Другий розділ відображає факторний аналіз виникнення та функціонування сфери туризму..»

« У третьому розділі досліджено сучасний стан розвитку...»

Якщо у вступі присутня гіпотеза, то в висновках необхідно обов'язково підтвердити чи спростувати її. Завершити висновки доцільно загальним підсумковим висловлюванням стосовно теми роботи та її мети, а також перспективами застосування розроблених рекомендацій. До прикладу *«Проведене дослідження обумовило розробку наступних практичних рекомендацій та оцінки можливостей їхнього впровадження на практиці»*. Таким чином висновки повинні відповідати змістовній структурі роботи та відображати її конкретні результати.

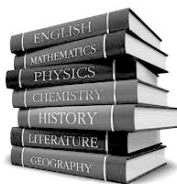
Запитання та завдання для самоконтролю

1. В чому полягає зміст наукового дослідження?
2. Поняття «Туризмології».
3. Що слугує завданням в туризмології?
4. Теоретико-методологічні підходи в туризмології.
5. Основні напрямки наукових досліджень в туризмології.
6. Що таке загальний об'єкт у дослідженнях галузі туризму? Як ви його розумієте?
7. Перерахуйте і поясніть предмети українознавчо-туристичних досліджень.
8. Як ви розумієте поняття “конкретного” об'єкту досліджень туристичної сфери?
9. Структурний аналіз галузі туризму та можливість його дослідження.
10. Предмет туристичних досліджень.
11. Опорні ланки наукових досліджень в галузі туризму.
12. Назвіть рівні українознавчих туристичних досліджень.
13. Проблемність в наукових дослідженнях.
14. Проаналізуйте основні етапи наукових досліджень студента.
15. Визначення проблеми дослідження та її конкретизація.
16. В чому полягає попереднє опрацювання теоретичних положень та законодавчих постанов?

17. Етап вивчення історичного та сучасного стану спрацьованості проблеми.
18. В чому полягає збір, систематизація та вивчення інформації?
19. Розробка гіпотези, якщо вона є.
20. Вивчення методики та методів дослідження.
21. Формування робочого плану.
22. Опрацювання зібраної інформації (обраховування, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, картосхем тощо).
23. Значення висновків в науковому дослідженні.

Рекомендована література до теми

1. Артемчик Б.І., Курило В.М., Кочерган М.П. Методика організації науково-дослідної роботи: Навч. посіб. для студ. та викл. ВНЗ / Б.І. Артемчик, В.М. Курило, М.П.Кочерган. - - К.: Форум, 2000. - 270 с.

2. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень. Підр. для студ. екон. спец. Вузів / М.Т.Білуха - К.: Вища шк., 1997. - 271 с.

3. Божко А.Д. Генезис та еволюція наукового туристського дискурсу / А.Д. Божко // Вісник Харківської державної академії культури. - 2012. - Вип. 37. - С.56-66

4. Герасименко В.Г. Теорія туризму як складова туризмології / В.Г. Герасименко // Вісник соціально-економічних досліджень. -2011. - Вип.2(42). - С.173-180

5. Грушко И.М., Сиденко В.М. Основы научных исследований / И.М. Грушко, В.М.Сидоренко. – Х.: Высшая шк.: Изд-во при Харьк. Ун-те, 1983. – 223 с.

6. Крейденко В.С. Библиотечные исследование. Научные основы: Учеб. Пособие / В.С. Крейденко. - М.: Книга, 1983. – 143 с.

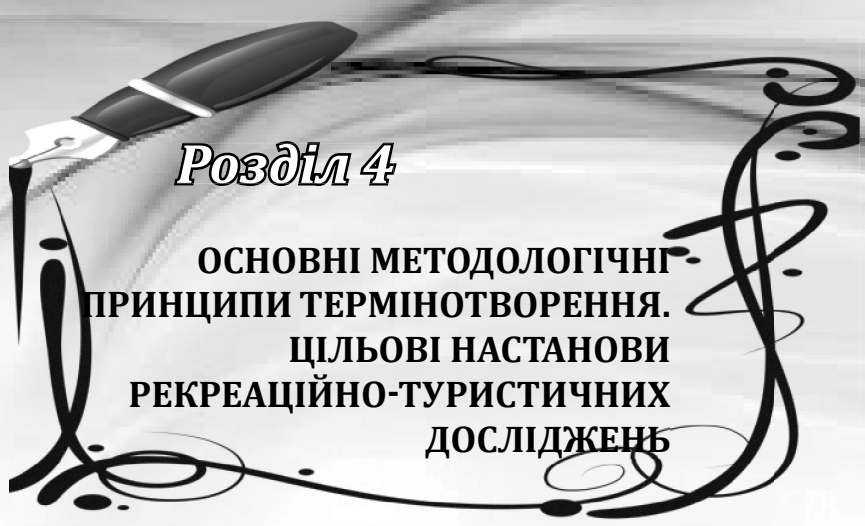
7. Колесников О.В. Основы наукових досліджень. 2-е вид. випр.. та доп. Навч. посіб./ О.В. Колесников. – К.: Центр учбової літератури, 2011. -144 с.

8. Кручек О.А. Туризмолוגія: прцес формування теорії туризму / О.А.Кручек // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – 2010. – Вип.8. – С.139-166

9. Кузин Ф.А. Магистерская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты: Практ. пособие для студ. – магистрантов / Ф. А. Кузин. – М.: Ось-89, 1997. – 304 с.

10. Миронов Ю.Б. Туризмолוגія як напрям наукових досліджень / Ю.Б. Миронов // Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри».- Кропивницький: ПВНЗ КІДМУ, 2018. – 315 с. – С.150-153.

11. Мальська М.П., Пандяк І. Г. Методологія та організація наукових досліджень. Навчальний посібник / М. П. Мальська, І.Г. Пандяк. – К.: Центр навчальної літератури, 2016. – 171 с.

Розділ 4

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ. ЦІЛЬОВІ НАСТАНОВИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

4.1. Методологічні принципи термінотворення

З розвитком науки й техніки поняття термінології набуло різноманітних трактувань, що це свідчить про об'єктивну потребу в аналізі та систематизації поглядів різних дослідників, зокрема в методологічному аспекті, який часто досліджували К. Я. Авербух, А. Й. Багмут, М. О. Вакуленко та О. В. Вакуленко, Л. А. Васенко, О. М. Кримець, В. В. Дубічинський, І. В. Волкова, М. М. Володіна, Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін, Т. Р. Кияк, В. Л. Іващенко, Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г. П.Мацюк, Н.І. Овчаренко, І.Р. Процик, О.І. Радченко, А. В. Суперанська, Н. В. По-

дольська тощо. Утім, чіткого узагальнення методів дослідження наукової термінології, їх розмежування та співвіднесення з традиційними методами проведено не було. М. О. Вакуленко у статті «Методологічні засади вивчення наукової термінології» радить звернутися до досвіду фізики, яка використовує експериментальні й теоретичні методи дослідження, а суто мовознавчі методи розділяє на експериментальні й теоретичні. За аналогією можна виділити два взаємодоповнювальних методи дослідження і в термінології, яка вивчає правила й закономірності утворення, розвитку та функціонування термінів у певній галузі людської діяльності, послуговуючись статистичним та аналітичним методами дослідження. Сюди варто зарахувати й соціо-, психо- та етнолінгвістичні методи на зразок прослуховування звукозаписів, анкетування, опитування, тестування, асоціативного експерименту, польовий збір матеріалу. В обсяг даної тематики входить розуміння сутності понять і термінів науки. Розглядаються наукові вимоги до термінів та наукових визнань.

Розвиток наукової думки та поява значної кількості фундаментальних наукових праць в наукових напрямках, пов'язаних з туризмом, рекреацією, готельно-ресторанним бізнесом призводить до постійних змін в навчальних програмах підготовки фахівців з вищезгаданих напрямків. Проте головним новаторством є формування основи для нової науки – туризмології, важливим етапом становлення якої є обґрунтування теоретико-методологічних засад наукових досліджень у сфері туризму. Безперечним є те, що необхідною складовою науки є її термінологічний апарат. Кожна наука користується власною термінологією. Розроблена система понять і термінів є одним з головних

завдань кожної науки. Вузловими або ключовими елементами наукового знання є поняття.

Поняття – це форма мислення, що відображає загальні, істотні властивості явищ, процесів. Кожне поняття позначають спеціальним словом або словосполученням, яке називають терміном.

Поняття характеризують за їхнім змістом і обсягом, що поєднані законом оберненого співвідношення і чим вужчий обсяг поняття, тим глибший, більш конкретний і деталізований його зміст.

Нові поняття необхідно термінувати, тобто розробляти для них нові терміни. Може видаватися, що “терміни” – це “назви” понять, за якими їх розрізняють і тільки. Насправді до наукових термінів ставлять наступні спеціалізовані вимоги:

- змістовність – термін повинен мати чіткий зміст;
- правильна орієнтація: термін повинен орієнтувати нас на дане поняття, а не суперечити йому;
- систематичність: термін і відповідне йому поняття повинні вписуватися у вже наявний понятійно-термінологічний апарат;
- деривантність – можливість подальшого термінування, тобто утворення на основі даного терміну наступних, нових;
- стислість, лаконічність: терміни не повинні бути складними чи багатослівними;
- граматична правильність і благозвучність;
- унікальність (неповторність, відсутність в даній науці чи в інших науках);
- можливість перекладу на інші мови.

У розвинених науках формуються взаємопов'язані й оструктурені системи понять і термінів, що утворюють понятійно-термінологічну систему даної науки.

Оскільки генезис туризмології базується на міждисциплінарних зв'язках філософії, історії, географії, рекреації, картографії, економіки, статистики, етнології, психології, політології тощо, більшість понять цього нового наукового напрямку запозичені із сусідніх наук – економіки, демографії, соціології, суспільної географії, екології, загальної теорії систем тощо. На жаль, понятійно-термінологічний апарат туризмології розроблений ще недостатньою мірою. Поняття та терміни науки недостатньо впорядковані, допускають багатозначність, повторюють терміни сусідніх наук, не утворюють цілісної та чіткої понятійної системи. Найбільш невизначеним залишається питання щодо термінів, які використовуються для визначення ієрархії певної туристичної території. Лише базові поняття мають чітку, загально-визнану дефініцію, що відповідає міжнародній номенклатурі, а один і той самий термін на позначення туристичного простору має різні варіативні трактування, без узгодження з міжнародними визначеннями, проте використовуючи їх на різних рівнях. Незважаючи на те, в яку групу наук буде введено туризмологію (соціо-гуманітарну, соціо-економічну тощо), це не змінить того, що жоден з туристичних запитів неможливо задовольнити поза певною територією, тому необхідність чіткого уніфікованого трактування різних ієрархічних одиниць туристичних територій є очевидною. В статті А.І. Приходько «Понятійно-термінологічний апарат туризмології: туристичний центр чи туристична дистинація» автор висвітлює питання щодо понятійно-термінологічного апарату туризмології, зокрема, акцентує увагу на дефініції туристичного простору, дестинації, туристичного регіону, району, центру. До методологічних принципів термінотворення відносяться: принцип відо-

браження, принцип системності, принцип передбачення, принцип онтології, принцип традиції тощо. Так, принцип **відображення дійсності** розкриває розуміння сутності об'єктивної реальності, що безпосередньо пов'язане з психологічними функціональними основами людини, вмінням реально оцінити навколишню дійсність. Образ світу, що є продуктом відображення, орієнтує людину в середовищі, створює основу для її активності, в тому числі наукової. **Принцип системності** вимагає розглядати об'єктивну реальність як систему взаємопов'язаних явищ, які необхідно використовувати у взаємозв'язку. **Передбачення** в науці – це футурологічний метод визначення, опису об'єктів, явищ фізичної реальності, соціальних процесів, які ще не існують на момент дослідження, проте можуть з'явитися і бути виявленими та вивченими в майбутньому. З розвитком науки почало розвиватися конкурентне наукове передбачення, основою якого є науковий метод, що визначає ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків, з яких можна зробити висновок стосовно майбутнього розвитку того чи іншого явища. Принцип **онтології** запозичений з філософії, завдяки якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку найважливішого та сутнісного в житті. Однозначного тлумачення цього поняття філософія не дає, тому існують різні підходи до його змістового наповнення та значення в сучасному науковому пошуку. В будь-якому разі слід застосовувати різні принципи термінотворення при умові раціонального підходу та здорового глузду, в результаті чого туризмологія поповниться новими термінами та поняттями, які повноцінно зможуть відобразити її змістову наповненість та структурну складову та будуть характеризуватися прикладним аспектом використання.

4.2. Цільові настанови туристичних досліджень

Використовуючи теоретико-методологічні основи туризмології та суміжних з нею дисциплін виокреслюються опорні ланки туристичних досліджень, що передбачають врахування опорних ланок або цільових настанов в рекреаційно-туристичних наукових напрямках. До цільових настанов суспільно-географічних досліджень рекреаційно-туристичного господарства на рівні регіонів і окремих центрів належать:

1. Визначення ролі та місця галузі туризму в економічному комплексі регіону чи міста.
2. Аналіз природних, історико-географічних, соціально-економічних передумов виникнення, формування та розвитку рекреаційної – туристичної діяльності.
3. Характеристика та оцінка природних, природно-антропогенних і історико-культурних ресурсів рекреаційно-туристичної діяльності; їхня інвентаризація та кадастрова соціально-економічна оцінка, визначення загального рекреаційно-туристичного потенціалу міста, району, регіону.
4. Проведення функціонального аналізу основних видів рекреаційно-туристичної діяльності в регіоні чи в окремому поселенні; встановлення функціонально-галузевої структури рекреаційно-туристичного потенціалу, виділення його основних складових підкомплексів, показ їхньої участі на туристичних ринках різних рівнів – від локальних до світових.

5. Характеристика основних потоків туристів за видами і формами туристичної діяльності, за обсягами, за статевो-віковим і соціальним складом, за регулярністю, тривалістю; доречно мати і зворотні зв'язки, знати враження та їхні оцінки стосовно обслуговування – загального та за окремими видами послуг.
6. Аналіз системи рекреаційної діяльності регіону чи поселення за її суб'єктами та організаційно-економічними формами; ознайомлення з економічними показниками рекреаційних-туристичних підприємств і закладів, зайнятістю населення, проблемами сезонності для різних видів відпочинку тощо.
7. Дослідження та аналіз територіальної організації туристичної діяльності та супутніх і обслуговуючих галузей на основі концепції територіальних рекреаційних систем (TPC); визначення системної територіальної організації рекреаційно-туристичного господарства, виділення окремі TPC різного ступеня сформованості та визначення пріоритетних напрямків їх подальшого розвитку.
8. Аналіз проблем використання рекреаційно-туристичних ресурсів, стану рекреаційного природокористування, економічних проблем, пов'язаних з рекреаційною та туристичною діяльністю;
9. Впровадження системного соціального моніторингу рекреаційно-туристичної діяльності, виявлення головних тенденцій змін рекреаційно-туристичних потреб і запитів населення, пропозицій на туристичних ринках; вивчення кон'юнктури на місцевих, національних і світових туристичних ринках; розробка та впровадження рекреаційно-туристичного моніторингу.

Очевидним є те, що туризм – це складне соціально-економічне явище, що вимагає своєрідного підходу до вивчення, оскільки необхідно враховувати як мотиви проведення відпочинку, так і можливості його здійснення. Тому при дослідженні туристичної сфери важливі не лише кількісні показники, але і видові особливості або класифікації, що вирізняються в межах України через низку факторів: природних, культурно-історичних та соціально-економічних. Підходи до класифікацій у різних авторів – різні. Так, професор Топчієв О. розглядає туризм як один із типів рекреаційної діяльності, структуруючи його на види та підвиди. Види туризму, що визначаються мотивацією туристичної подорожі М. Крачило класифікує на курортно-лікувальний, культурно-розважальний, релігійний, спортивний тощо. Ще інші класифікації, зроблені вітчизняними та закордонними науковцями з точки зору раціональності та пристосованості до ринкових умов функціонування туризму. Проте автори праці «Основи туристичного бізнесу» М.Мальська, В.Худо та В.Цибух зауважують, що «досі нема чіткої загальноприйнятої класифікації туризму.....». Через неможливість виокремлення чистих форм та видів сучасного туризму наукове дослідження в туристичній галузі та суміжних сферах не є простим та однозначним, ще раз підтверджуючи їхню актуальність. Працюючи над науковою роботою студентам слід запам'ятати алгоритм дій при дослідженні предметного чи територіального об'єкту сфери туризму: вивчаючи теоретико-методологічну основу, через призму факторного аналізу до сучасного стану об'єкту досліджень, не забуваючи при цьому оцінити проблемні та перспективні сторони предмету дослідження. Таким чином наукове дослідження буде акцентувати увагу на основних опорних ланках, що

стосуються обраного напрямку дослідження, виокреслюючи реальні та потенційні можливості розвитку.

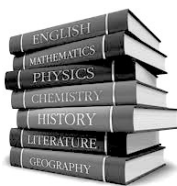
Запитання та завдання для самоконтролю

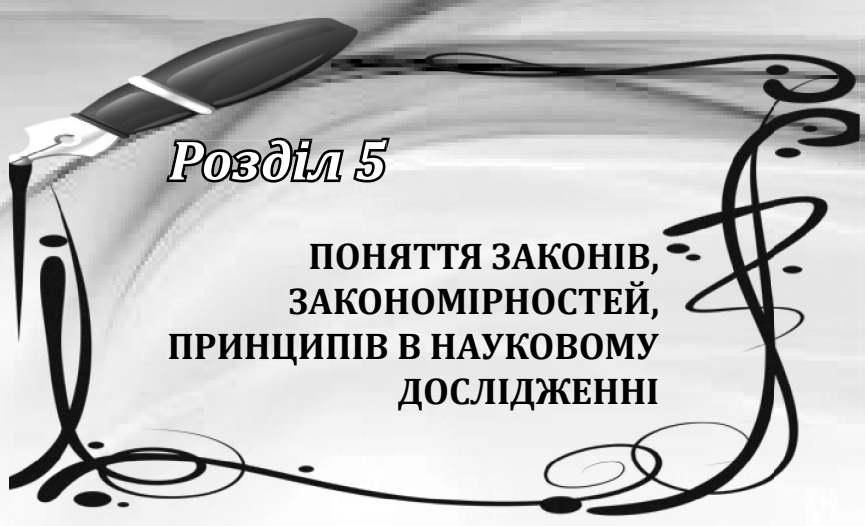
1. Яку роль відіграє понятійно-термінологічний апарат у розвитку науки?
2. Назвіть відмінності між поняттям і терміном.
3. Що представляє собою процес термінотворення?
4. Які формальні вимоги ставлять до наукових термінів?
5. Що таке понятійно-термінологічна система науки? У якому стані перебуває понятійно-термінологічна складова туризмології?
6. В чому полягає змістовність наукового поняття?
7. Правильна орієнтація наукового поняття та її змістове наповнення.
8. Як ви розумієте вимогу систематичності у науковому понятті?
9. Деривантність наукового поняття.
10. Стислість та лаконічність.
11. Граматична привильність.
12. Унікальність наукового поняття – як вимога.
13. Поясніть, в чому полягає принцип відображення дійсності в науковій методології?
14. Що таке принцип системності?
15. Принципи передбачення та онтології в науковому дослідженні.

16. Охарактеризуйте цільові настанови рекреаційно-туристичних досліджень?
17. Виокресліть опорні ланки наукових досліджень в туризмології на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Рекомендована література до теми

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К.: КНУ, 2001. – 397 с.
2. С. Кузик. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / Степан Кузик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. -254 с.
3. Колесников О.В. Основи наукових досліджень. 2-е вид. випр. та доп. Навч. посіб. / О.В. Колесников. – К.: Центр учбової літератури, 2011. -144 с.
4. Мароз С.А., Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю. Методологія географічної науки / С.А. Мороз, В.І. Онопрієнко, С.Ю.Бортник. – К.: Заповіт, 1997. – 334 с.
5. Пістун М.Д. Основи суспільної географії / М. Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
- 6.Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / О.Г. Топчієв. – Одеса; Астронавт, 2005. – 632 с.
7. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.

Розділ 5

ПОНЯТТЯ ЗАКОНІВ, ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ, ПРИНЦИПІВ В НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

5.1. Закон та закономірність в науці

У філософії закон визначається як філософська категорія для позначення об'єктивних, істотних, необхідних, повторювальних, загальних і стабільних зв'язків явищ, предметів, процесів дійсності, їх властивостей. Практична значущість закону визначається його прогностичними функціями. Оскільки в законі відображається стабільність, повторюваність зв'язків між явищами, то він може служити основою для реалізації однієї з найважливіших функцій наукової теорії – наукового передбачення протікання явища, його результату. Відомо, що в оточуючому нас світі діють зв'язки, або мають місце відношення між предметами і явищами або їхніми властивостями. Жоден

предмет, жодне тіло, жодне явище не існують ізольовано одне від одного.

Закон – це не предмет чи тіло, це навіть не його властивість, це зв'язок, відношення між предметами, явищами та їх властивостями. Але чи можна назвати законом будь-який зв'язок? Зрозуміло, що ні, адже закон має необхідний та всезагальний характер. Всезагальний характер зв'язку, який іменується законом, означає, що йому підлягають усі явища у світі. Для прикладу розглянемо закон причинності. Він має всезагальний характер: ніщо не може з'явитись без відповідної причини. До прикладу, закон всесвітнього тяжіння: між двома будь-якими тілами, як завгодно великими, чи як завгодно малими, рідкими, твердими, чи газоподібними діє сила взаємного притягання, яка прямо пропорційна масам цих тіл і обернено пропорційна квадрату відстані між ними. У природі, що нас оточує, немає і не може бути таких умов, коли б ця сила не виникала і не діяла.

Той факт, що закон – це зв'язок всезагальний, тобто притаманний необмеженому, великому класу явищ, вказує на те, що у цьому класі явищ цей зв'язок постійно повторюється. **Повторюваність** – друга істотна ознака зв'язку, який іменується законом.

Будь-який закон має **необхідний характер**. Це означає, що ніч обов'язково змінюється днем, після зими обов'язково настає весна, якщо у провіднику проходить електричний струм, то цей провідник обов'язково нагрівається. Необхідність закону не слід розуміти так, що існуюче не можна змінити. Справа в тому, що більшість законів діє лише при певних умовах. Знаючи ці умови, можна добитись того, щоб цей закон діяв так, як це вигідно людині. Тому, коли в науці формулюють закон, то в

його формулюванні зазначають не лише область його дії, але вказуються ті умови, при яких явище з необхідністю, тобто обов'язково відбудеться.

До прикладу, усі знають, що вода закипає при температурі сто градусів за Цельсієм при нормальному тиску. Якщо ж тиск повітря, в якому перебуває посудина з водою, більший, ніж нормальний, то для того, щоб вода закипіла, її потрібно нагріти до температури значно вищої, ніж сто градусів. Важливим є питання стосовно того, чи підлягають тим чи іншим законам випадкові явища. У пошуках відповіді на це запитання ми виходимо з того, що для усіх тіл і явищ справедливий закон причинності, про який ми вже згадували. Очевидно він діє і для випадкових явищ, адже без причини не може бути жодного явища, в тому числі і випадкового. Отже, кожна випадковість має свої причини, випадковість за певних умов стає необхідністю, тобто випадковість є формою вияву необхідності. Різниця між випадковими і необхідними явищами полягає в тому, що необхідні явища залежать від дії внутрішніх чинників, а випадкові – лише від зовнішніх.

Закон – зв'язок стабільний, відносно сталий, "спокійний", ці його риси забезпечуються повторюваністю явищ у схожих умовах. Явища і процеси безперервно змінюються, оскільки постійно змінюються умови їхнього протікання. Однак закони протікання цих явищ залишаються тими ж.

Закон – це постійний зв'язок явищ. Саме ця властивість закону слугує основою для передбачення, прогнозування результатів явищ.

Закони мають об'єктивний характер, що означає, що вони діють незалежно від нас, від нашої волі, від нашої свідомості. Людина не може ні створювати, ні знищувати законів, проте людина не безсила проти законів. Сьо-

годні вона навчилася використовувати закони природи і суспільства для власної користі. Проте без знання самих законів таке завдання людина виконати неспроможна. Людина вивчає закони природи і суспільства. Ці закони відображаються у нашій свідомості: одні мають місце в оточуючому нас світі, другі – у нашій свідомості. Закони другого ряду називають законами науки, вони є своєрідним відображенням законів природи і суспільства у свідомості людини.

Отже, необхідно розрізняти **об'єктивні закони природи і суспільства та закони науки**. Перші знаходяться поза нами, другі – у людському розумі, перші є ніби оригіналом, другі – своєрідною копією перших.

Закони не можна чути, бачити чи відчувати, вони є основою явищ і потрібна неабияка розумова праця, щоб їх відкрити. З розвитком науки об'єктивні закони пізнаються повніше і глибше.

Таким чином, закон – це зв'язок, який характеризується основними ознаками істотного відношення: об'єктивністю, всезагальністю, необхідністю, повторюваністю, стабільністю. Філософія також визначає закон як тенденцію, що здійснюється із стійкою необхідністю, як внутрішній і необхідний зв'язок між двома явищами. Необхідність дії будь-якого закону завжди проявляється при наявності відповідних умов. Зміна відповідних умов його реалізації завжди призводить або до зміни самого закону, або до зміни форми дії цього закону.

Закони поділяють на причинні і непринчинні. В основі причинних законів лежить принцип причинності, фіксований у них зв'язок має генетичний характер. У свою чергу, непринчинні закони поділяються на функціональні, структурні, закони кореляції та ін.

Викладене вище дає можливість підійти до розкриття відмінності в суті понять закону і закономірності. Філософська довідкова література вказує, що поняття закону є близьким до поняття закономірності, а останню визначає як сукупність взаємозв'язаних за змістом законів, які забезпечують стабільну тенденцію чи спрямованість у змінах системи.

Розкриємо суть і природу закономірності. Нехай між двома об'єктами чи подіями існує зв'язок у вигляді того, що властивості, наприклад, об'єкта 1 обумовлені дією об'єкта 2. Коли можна стверджувати, що між цими об'єктами діє зв'язок у вигляді закону? Коли цей зв'язок є об'єктивний, істотний, стабільний, необхідний, коли для нього є характерною така властивість, як повторюваність. Проте, якщо на властивості об'єкта 1 крім об'єкта 2 впливають ще якісь чинники, про які ми навіть не здогадуємось і до того ж цей вплив не є стабільним, не є постійним чи не є необхідним, тоді результуюча дія усіх чинників на об'єкт 1 певною мірою і буде залежати від впливу об'єкта 2, але цей зв'язок буде спотворюватись дією інших чинників, а тому назвати цей результуючий зв'язок законом просто немає підстав. Найімовірніше, що цей зв'язок буде проявлятися у вигляді певної тенденції, але це все-таки буде не закон, це буде закономірність. Таким чином, причиною появи закономірності є одночасна дія на цей об'єкт багатьох чинників, кожен з яких спотворює дію інших, навіть якщо між нашим об'єктом і окремими з них існує зв'язок у вигляді закону.

Як бачимо, закономірність може лише вказувати, що в цій області діє один або декілька законів та діє декілька чинників, які спотворюють дію цих законів. Про закон можна говорити лише тоді, коли відомо, що між двома

об'єктами діє лише один зв'язок, який ніякими іншими чинниками не спотворюється, або ж тоді, коли серед усіх зв'язків є один домінантний, визначальний, головний, і не просто головний, а такий, що дія на нього інших чинників ніяк не змінює його характеру.

Взагалі, глибина розкриття зв'язку в законі зовсім інша, ніж глибина його розкриття в закономірності.

Зважаючи на вищесказане, очевидним є те, що **закони** відображають стійкі, істотні і необхідні зв'язки, що існують у реальному світі і нашому мислені (закони пізнання), а **закономірність** – це об'єктивний, суттєвий і постійно діючий зв'язок явищ природи і суспільного буття. Найбільш суттєві і загальні закономірності називають законами; прояв закону, його дію в конкретному середовищі фіксують як певну закономірність.

За широтою охоплення реальності розрізняють закони **всезагальні, загальні і часткові**.

Всезагальні закони діють скрізь і повсюдно; вони використовуються у всіх науках (закон діалектики, логіки). Загальні закони поширюють свою дію на певні групи наук: закон збереження енергії (для природничих наук). Часткові закони діють в окремих науках чи наукових дисциплінах (закон територіального поділу праці у суспільній географії).

Крім того, закони поділяють на *часові* і *просторові*. Перші визначають загальні особливості динаміки, розвитку процесів, другі є основою розуміння просторової будови, морфології, структури. Функціонування географічних об'єктів у реальному просторі – часі потребує співставного використання законів часових і просторових та пошуку їхнього синтезу у формі законів просторово-часового розвитку.

Закони, виявлені і обґрунтовані на основі спостережень, моделей, експериментів, називають *емпіричними*. Емпіричні залежності та емпіричні факти є безпосереднім базисом теорії. У структуру теоретичного знання входять теоретичні моделі приватного характеру, абстрактні теоретичні об'єкти, а також розвинуті наукові теорії, що охоплюють фундаментальні теоретичні закони як головний елемент науки. *Теоретичні* закони формують на основі узагальнень, абстракцій, ідеалізацій досліджуваних явищ. Взаємодія та єдність емпіричного та теоретичного, тенденція до відокремлення емпіричного та теоретичного наукового апарату, наявність прямих та зворотних зв'язків між ними створюють реальну динаміку наукового знання як цілісної самоорганізованої системи.

Туризмологія, формуючись на перетині різних наукових дисциплін та запозичуючи їхні окремі терміни та поняття, використовує також різнонаукові закони та закономірності. Так, основним економічно-географічним або суспільно-географічним законом С. Ниммик вважає процес суспільно-географічного системоформування, а особливими законами є закони просторової концентрації і комплексоформування продуктивних сил, а також просторової інтеграції та диференціації. До основних законів суспільно-географічних досліджень, в тому числі і рекреаційно-туристичних слід віднести наступні:

1. Закон пропорційного розвитку компонентів суспільно-географічного середовища.
2. Закон раціональних територіальних зв'язків.
3. Закон територіальної концентрації продуктивних сил.
4. Закон територіальної диференціації продуктивних сил.

5. Закон територіальної комплексності продуктивних сил.
6. Закон падіння природно-ресурсного потенціалу.
7. Закон зниження енергетичної ефективності природокористування тощо.

Крім того, серед великих або загальних для великих груп явищ законів у контексті науки «соціальна географія» необхідно розглядати соціальні закони, які слід застосовувати і в туризмознавчих дослідженнях. До них відносяться форми соціальної причинності, універсальної залежності, що проявляються у суспільстві як об'єктивні, необхідні, стійкі, повторювальні зв'язки між соціальними процесами та явищами. Соціальні закони виявляються лише через діяльність і завдяки діяльності людей. У науковій літературі всі соціальні закони поділяються на загальні, особливі та індивідуальні, головні та другорядні, причинні та функціональні, динамічні та статичні тощо. У суспільно-географічних дослідженнях більш поширеним є аналіз закономірностей у соціальній організації ландшафтної оболонки. Нагадаємо, що закономірність – це частковий прояв закону чи ще “нерозпізнаний” закон.

Вирізняють такі наступні суспільно-географічні закономірності:

- закономірності територіального поділу праці на різних рівнях – локальному, субрегіональному, регіональному, міжнародному;
- закономірності просторової інтеграції господарства на всіх рівнях;
- закономірності територіальної концентрації, спеціалізації диверсифікації, кооперування, комбінування, комплексоутворення;

- закономірності територіальної збалансованості та пропорційності розвитку;
- закономірність відповідності антропогенно-техногенних навантажень екологічній ємкості території;
- закономірність вирівнювання, зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів;
- закономірності раціональної планувальної організації території; оптимального співвідношення та взаємодії природно-ресурсного середовища, населення, господарства.

Отже, можна дійти висновку, що зміст поняття «закон» тотожний змісту поняття «закономірність». Єдина відмінність полягає у тому, що закономірність діє впродовж історичного періоду, який людина може охопити, завдячуючи власному історичному досвіду. Закони ж залишаються незмінними у відомій людству системі відліку часу. Вияв закономірностей на тій чи іншій території залежить від законів і нормативних актів, що діють у конкретній державі, в межах якої розташована досліджувана територія.

5.2. Принципи, методи та функції туризмології

Теоретико-методологічне осмислення туризму, формування сучасної «туристської свідомості», яка має бути притаманна всім суб'єктам туристичного процесу, – нагальна потреба часу, тому що цей феномен, який у XX–XXI ст. став глобальним, є одним із могутніх чинників, які істотно діють на сучасну цивілізацію. Якими будуть наслідки цього впливу – позитивними чи руйнівними, – покликані

аргументовано відповісти соціальні філософи, економісти, правознавці, географи, історики, країнознавці, політологи, культурологи, екологи, які безпосередньо або дотично пов'язані з туризмом. Аналіз основних складових туризмології, її опорних ланок – подорож, дестинація, турпродукт, туріндустрія, інфраструктура туризму – не повністю відображають її зміст. Важливим складником теорії туризму є вчення про її **принципи, методи і функції**. Ця частина туристської науки розроблена недостатньо і представлена в туризмологічних текстах поверхово.

Принципи (лат. *princĭpium* – начало, основа) туризмології у науковому розумінні – це основне, вихідне положення, відправна й організуюча ідея, на підставі якої формується теорія (принцип матеріалізму, принцип універсального руху, принцип пізнання тощо). Принципи як теоретико-пізнавальні категорії відображають закономірності буття, організовують і субординують усі його елементи. У межах теоретичного знання принципи сприяють розгортанню цього знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані (принцип єдності мислення і буття). У науці виокремлюють базові (загальні, універсальні) принципи (ідея об'єктивності і закономірності знання) і принципи конкретні, «часткові» (принцип презумпції невинності у правознавстві, принцип конкурентності у ринкових стосунках).

Часто принципи атестують як специфічний підхід до пізнання повного явища (принцип-підхід). У цьому плані визначають історичний, економічний, соціологічний, географічний, антропологічний, психологічний, політичний, правовий підходи, використання яких як принципу зумовлює відповідні концептуальні версії туризмології. Стосовно теорії туризму визначають **загальні і конкретні**

принципи (підходи). До загальних належать такі принципи: діяльнісний (туризм як особлива форма людської активності і мобільності), спонтанності мотивацій мандрівника, безпосередності туристичних контактів та ін. До системи принципів туризмології належать моральні принципи поведінки туриста (етичний кодекс туриста), принципи відповідальності (відповідального туризму), принципи дотримання вимог забезпечення поєднання соціальної та економічної ефективності турбізнесу тощо.

Основним принципом туризмологічного знання є розуміння сутності туризму як форми природно-суспільного буття та життєдіяльності людини, що подорожує. Через цю діяльнісну призму розглядаються актуальні завдання туризмології: розуміння та інтерпретація видів туризму, розробка концепції туристичного обслуговування, реалізація на практиці моделей туристичних центрів і територій тощо. Реалізація принципів потребує знання певних способів їх впровадження у практику, зокрема наукову. Це вимагає відповідного методичного оснащення.

Методи (грец. *methodos* – шлях до чогось) туризмології – це наукові прийоми, теоретичні засоби для досягнення мети, систематизований спосіб отримання теоретичного чи практичного результату, інформації, розв'язання проблем). Методи перебувають в єдності з певною теорією. Теорія формується, розробляється і перевіряється відповідно до обраних наукових методів. Вважають, що наукові методи – це обернений бік теорії. Інакше кажучи, сам метод може виступати як теорія, теоретичний підхід (наприклад, емпіричний метод). Розрізняють всезагальні методи (діалектика), особливі (синергетичний) та специфічний (контент-аналіз у соціології). Сукупність методів (підходів, способів, прийомів), одержання наукового чи практичного результату є методологією.

Туризмологія послуговується всіма групами методів (підходів), але особливе значення мають методи системно-структурованого підходу, моделювання, формалізації, аналогії, порівняння (компаративістський), ідеалізації. Залежно від спрямованості методологічного аналізу сектору туризму (економіка, готельне господарство, ресторанна справа, система професійної освіти, правове забезпечення туризму тощо) використовують відповідні методи.

На сучасному етапі теорія туризму дедалі активніше залучає до свого методичного інструментарію досягнення математики, математичної статистики, інформатики. Для дослідження туристичних потоків, динаміки і структури споживання туристичних послуг використовують методологію сучасного менеджменту та маркетингу, економічні методи, методи математичного аналізу, теорію масового обслуговування, методи емпіричної соціології.

Зв'язок туризму з численними секторами господарської та соціальної сфери суспільства зумовлює широке застосування прикладних засобів дослідження різних галузей науки.

Принципи і методи туризмології утворюють теоретичну базу для формування основних засад туристичної діяльності, визначення її функціональної спрямованості.

Функції (лат. function – виконання) туризмології відображаються у поняттях, які характеризують основні напрями або роль певного чинника, його призначення. Кожний суспільний інститут, у т. ч. туризм, виконує низку різноманітних функцій. Їх класифікують відповідно до конкретних завдань. До основних функцій туризму, якими оперує туризмологія, належать: пізнавально-ознайомча, економіко-продуктивна, рекреаційно-розважальна, культурно-комунікативна, соціалізуюча. Туризм також

виконує функцію «народної дипломатії». Оскільки туризм є впливовим соціокультурним інститутом, принципово важливо виокремити соціально-економічну функцію туризму, яка рефлексується туризмологічною думкою. Прогностична функція туризмології актуальна тому, що туризм дуже динамічне явище. Він чутливо реагує на зміни, які відбуваються в структурі суспільних та індивідуальних людських потреб, на всі виклики, пропозиції та загрози, притаманні цивілізації XXI ст. Фахівці галузі мають вивчати незнайомі явища, формувати не лише тактичне вміння, а й стратегічне, перспективне, у т. ч. «застерігаюче», мислення, а також уміти оцінювати як сучасні проблеми теорії і практики туризму, так і його близькі та віддалені перспективи.

Туризм – могутній засіб «освоєння світу». Ця філософсько-антропологічна функція туризму також представлена в туризмології, у якій, як і в інших соціогуманітарних науках, концентрується досвід сприйняття світу. Однак на відміну, наприклад, від історичного досвіду, джерелом якого є, як правило, письмово зафіксований фактаж та історіографічні узагальнення, туристичний досвід особистісно здобутий, це досвід персонального переживання мандрівних подій. Ідея туризму ґрунтується на активному ставленні до світу, його осмисленні, пізнанні і засвоєнні. Справжній туризм, який ґрунтується на власному сприйнятті іншої культури, істотно відрізняється від віртуального, «телевізійного» туризму, коли людині демонструють задалегідь відібрані артефакти культурних пам'яток. Туризмологія є молодого наукою. Названі концепти, сформульовані положення – лише частина її складного, багатоманітного змісту. Її становлення і розвиток відбуваються в контексті загальної еволюції сучасної науки, насамперед

її соціогуманітарного і економічного розділів. Наука про туризм – міжгалузева (за галузями знань) та міждисциплінарна (за переліком навчально-освітніх дисциплін).

Зв'язок туризму з численними секторами господарської та соціальної сфери суспільства забезпечує широке застосування прикладних досягнень різних галузей наук, наприклад медицини, валеології (охорони здоров'я). Ці науки і пов'язані з ними кліматологія, бальнеологія, таласотерапія, а також різноманітні лікувальні, профілактичні, відновлювальні методи фактично стали основою для розвитку курортно-лікувального туризму.

На теорію і практику туризму істотно впливає сучасна концепція анімації. Якісно нові сюжети в туризмологічній напрацювання вносить практика альтернативного туризму, поява його нових, часом екзотичних форм.

Туризм реагує на всі зміни в структурі суспільних та індивідуальних людських потреб, на виклики, пропозиції та загрози, притаманні цивілізації ХХІ ст. Урахування не тільки сучасних проблем теорії і практики туризму, а і його найближчих і віддалених перспектив, майбутніх можливостей – актуальне туризмологічне завдання.

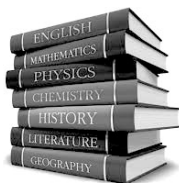
Запитання та завдання для самоконтролю

1. Поясніть зміст понять “закон” та “закономірність”, взаємозв'язок між ними. Наведіть приклад.
2. Як систематизують закони в географічній науці?
3. Наведіть приклади суспільно-географічних законів.

4. Які суспільно-географічні закономірності визначають вчені?
5. Застосуйте закони суспільної географії у контексті з рекреаційно-туристичним комплексом України.
6. Що таке принципи туризмології в науковому розумінні?
7. Поясніть загальний та конкретний принципи.
8. В чому сутність та значення методів туризмології?
9. Функції туризмології та їхнє змістове наповнення.
10. Поясніть функцію «народної дипломатії» в туризмології.

Рекомендована література до теми

1. Божко Л.Д. Генезис та еволюція наукового туристського дискурсу / Л.Д. Божко // Вісник Харківської державної академії культури. - 2012. - Вип.37. - С.56-66.

2. Герасименко В.Г. Теорія туризму як складова туризмології / В.Г. Герасименко // Вісник соціально-економічних досліджень. - 2011. - Вип.2(42). - С.173-180.

3. Кручек О.А. Туризмологія: процес формування теорії туризму / О.А. Кручек // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. - 2010. - Вип.8. - С.139-166.

4. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О.О. Любіцева, В.К. Бабарицька. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. - 335 с.

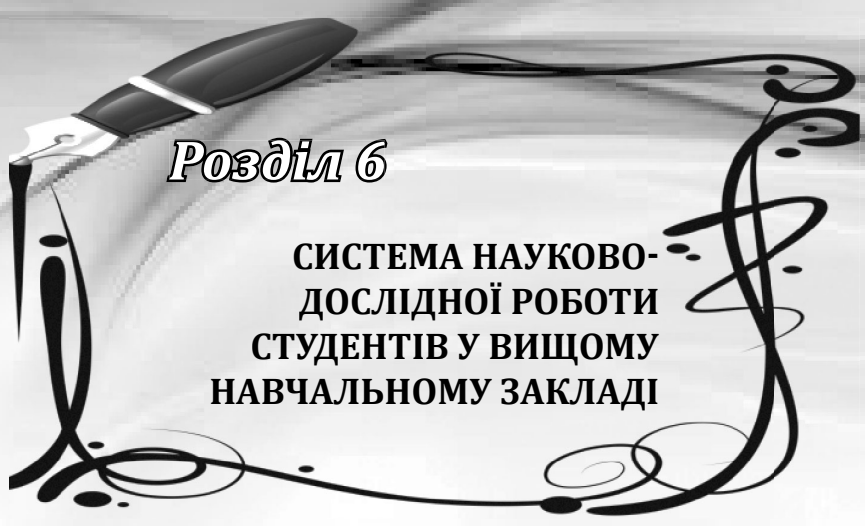
5. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму: монографія / О.А. Кручек, Т.А. Дьорова, О.О. Любіцева та ін. - К.: Академія, 2013. - 368 с.

6. Пістун М.Д. Основи суспільної географії / М.Д. Пістун. - К.: Вища школа, 1996. - 231 с.

7. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А.Г. Топчиев. - Киев - Одесса: Высшая школа, 1988. - 188 с.

8. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / О.Г. Топчієв. - Одеса: Астронавт, 2005. - 632 с.

9. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. - Львів: Львів. ун-т ім. І. Франка, 2001. - 744 с.

Розділ 6

СИСТЕМА НАУКОВО- ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

6.1. Форми науково-дослідної роботи студентів

Вступаючи до вищого навчального закладу студент автоматично стає причетним до навчально-наукового процесу, формуючи одну з ланок наукового дослідження вузу, факультету чи кафедри. Навчальна праця починає перетворюватись у навчально-наукову працю на основі органічного поєднання навчального процесу з науково-дослідною роботою студентів.

Успішне виконання студентської науково-дослідної діяльності може бути при дотриманні наступних умов:

- активна участь студентів у науковій роботі впродовж усього періоду навчання;

- ❑ поступове ускладнення завдань з орієнтацією студента в напрямі його спеціальності;
- ❑ забезпечення взаємодії у науковій роботі студентів старших і молодших курсів;
- ❑ тісний зв'язок наукової роботи з навчального і науковою діяльністю кафедри.

Реалізована в комплексі науково-дослідна робота студента забезпечує:

- ❑ формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження;
- ❑ оволодіння спеціальністю та досягнення вищого професіоналізму;
- ❑ розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань;
- ❑ прищеплення студентам навиків самостійної науково-дослідної роботи;
- ❑ розвиток ініціативи, здатності застосувати теоретичні знання в практичній роботі;
- ❑ необхідність оновлення і вдосконалення власних знань;
- ❑ створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання резерву вчених, викладачів.

З врахуванням характеру навчального процесу у вузах науково-дослідна робота студентів може здійснюватись в різних формах. Широкий діапазон форм організації має велике значення для створення у вузі атмосфери творчості та широкого залучення студентської молоді до наукових досліджень. Форми і методи залучення студентів до наукової творчості умовно поділяються на науково-дослідну роботу, що включається в навчальний процес, проводиться в навчальний час у відповідності з навчальними планами і, таким чином, є одним з обов'язкових елементів

усієї системи підготовки спеціалістів, та науково-дослідну роботу, що виконується студентами в позанавчальний час (див. рис. 6.1).

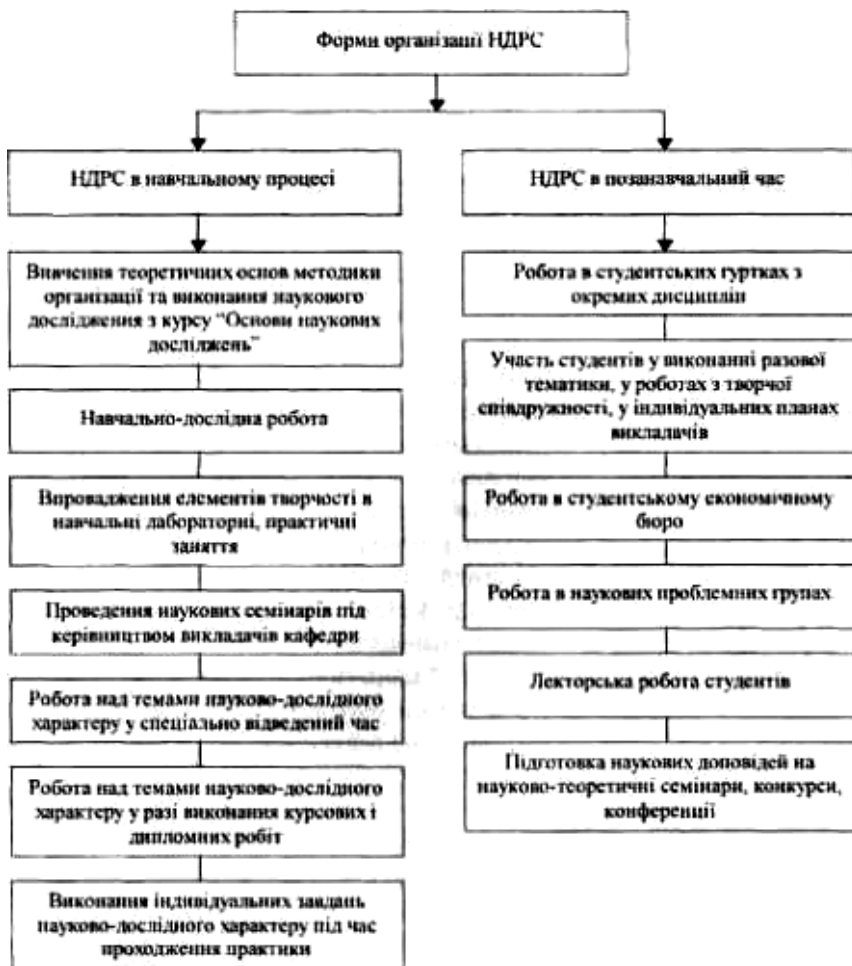

Рис. 6.1. Класифікація форм організації науково-дослідної роботи студентів у вузі

До науково-дослідної роботи студенти залучаються з першого дня навчання. Однак, активне їх залучення починається з часу надходження на випускаючу кафедру, тобто з семестру, коли кафедри починають читати дисципліни з обраної студентами спеціальності. Найактивніше науково-дослідна робота студентів проводиться в VII-VIII семестрах. При цьому обсяг окремих видів науково-дослідної роботи студентів та ступінь їх ускладнення зростають в міру становлення майбутнього спеціаліста - від вивчення загальнометодологічної дисципліни «Основи наукових досліджень» до підготовки, написання та захисту магістерської роботи.

Основний напрям у розвитку студентської науки - дедалі ширше впровадження елементів наукових досліджень в навчальний процес. Поєднання наукового пошуку студента з його навчанням взаємно збагачує обидва процеси, бо знання, здобуті у творчих пошуках, особливо цінні.

Виконання студентами науково-дослідних робіт передбачає активну участь в семінарських та практичних заняттях з першого року навчання, вивчення основ наукових досліджень на третьому курсі, зокрема, поняття науки, методики наукового дослідження та наукової організації праці при його виконанні, самостійної роботи з літературою, обробки експериментальних відомостей. Після вивчення курсу студенти використовують отримані знання в сфері методики наукового дослідження при виконанні практичних занять зі спеціальних дисциплін та на семінарах під час навчання на старших курсах та в магістратурі.

Науково-дослідна робота виконується у відведений розкладом занять навчальний час. Основним її завданням є набуття студентами навичок самостійної теоретичної

та експериментальної роботи, ознайомлення з реальними умовами праці в лабораторії, в науковому колективі. Основними елементами студентської науково-дослідної роботи слугують:

- науково-дослідна робота на семінарських заняттях;
- науково-дослідна робота на практичних заняттях;
- написання курсових та магістерських робіт;
- робота студентів за індивідуальним планом навчання;
- написання тез доповідей та статей;
- участь в кафедральних держбюджетних темах тощо.

Бажання студента самостійно працювати над конкретним науковим дослідженням супроводжується призначенням наукового керівника в межах кафедри та затвердженням обраної теми, яка згодом має можливість перерости в курсову та магістерську наукові роботи. Тема роботи та обсяг завдань визначаються індивідуально. Кафедра, яка включає в свій навчальний план науково-дослідну роботу, попередньо розробляє тематику досліджень, забезпечує її науковими керівниками, готує методичну документацію, рекомендації по вивченню спеціальної літератури.

Головний склад керівників науково-дослідної роботи становлять викладачі, що активно ведуть наукову роботу, а також наукові співробітники кафедри. Перспективним напрямком організації науково-дослідної роботи є створення у вищих навчальних закладах навчально-наукових лабораторій та гуртків, де ведуться наукові дослідження та одночасно організується науково-дослідна робота студентів.

Важливою формою науково-дослідної роботи студентів, що включена до навчального процесу, є впровадження

елементів творчості в навчальні семінарські та практичні заняття. При виконанні таких робіт студент самостійно складає план досліджень, підбирає необхідну літературу, здійснює опрацювання та аналіз результатів дослідження, оформлює науковий звіт. Перед студентами економічних спеціальностей на таких заняттях ставляться проблемні ситуації, які вимагають пошуку оптимального рішення. Студенти самостійно розробляють варіанти таких рішень та обґрунтовують вибір найкращого з них. Пріоритетною в навчальному процесі повинна стати діалогова форма занять, яка сприяє формуванню навичок колективної творчості, організація спілкування по типу проблемних лекцій, спільно-послідовне спілкування по типу «круглого столу», полемічне спілкування по типу телевізійних передач, ділове спілкування по типу ділової гри. Практикуються також індивідуальні домашні завдання з елементами наукового пошуку.

Формою, що поєднує навчальну і дослідну роботу студентів, є проведення спеціальних наукових семінарів при кафедрах. Підготовка семінару організується так, щоб впродовж семестру кожен студент міг виступити на ньому з доповіддю чи повідомленням, присвяченим підсумкам виконаного дослідження. Діяльність семінарів починається з підготовки студентами старших курсів спеціальних наукових доповідей на основі виробничого матеріалу, зібраного під час навчальних та виробничих студентських практик. Проведення наукового семінару передбачає поглиблене вивчення проблем, що цікавлять студентів. На семінарах кожен студент виступає з виконаною під керівництвом викладача доповіддю згідно обраної теми, захищає власні висновки і пропозиції, отримані в результаті проведеного дослідження. Доповідь рецензують студенти,

в її обговоренні приймають участь, як правило, два опоненти з числа учасників семінару. Опоненти попередньо знайомляться з доповіддю, вивчають літературу по темі доповіді та при обговоренні дають їй розгорнуту оцінку. В обговоренні доповіді приймають участь всі учасники наукового семінару. Керує студентським науковим семінаром завідуючий кафедрою або викладач, що активно веде наукові дослідження.

Робота над конкретними темами науково-дослідного характеру проводиться в декілька етапів, у спеціально відведений час. На першому етапі складаються огляди та реферуються літературні джерела по обраній темі. Це найпростіша форма науково-дослідної роботи студентів. Вона, як правило, передує більш поглибленій науковій роботі студента, однак, на перших курсах може носити і самостійний характер. Така форма науково-дослідної студентської роботи завершується підготовленням літературним рефератом з обраної теми. Робота над літературою та іншими джерелами інформації є первинним науковим пошуком. Починаючи наукову розробку, студент зобов'язаний ознайомитись із станом спрацьованості інформації з обраного питання, врахувати та максимально використати проведені раніше дослідження. В процесі підготовки оглядів та реферування студенти складають бібліографічний перелік використаної літератури по темі дослідження.

В курсових роботах із загальнотеоретичних та спеціальних дисциплін закріплюються елементи науково-дослідної роботи студентів у вигляді наукового пошуку; складається огляд літератури та розробляються пропозиції, що містять елементи новизни з теми роботи; використовуються економіко-математичні методи, обчислювальна та

організаційна техніка; узагальнюється попередній досвід; оптимізуються пропозиції з використанням економічних критеріїв, направлених на підвищення ефективності і якості роботи. Тема курсової роботи повинна відповідати науковим інтересам виконавця, що є необхідною умовою творчого підходу до неї. Елементи наукового пошуку, які містяться в курсових роботах, повинні згодом знайти відображення в магістерській роботі.

Забігаючи наперед слід сказати, що кваліфікаційна робота студента природничих факультетів повинна носити дослідний характер. Тому якість її підготовки в значній мірі залежить від рівня використання елементів дослідного пошуку, передбаченого всіма видами науково-дослідної роботи студентів за весь період навчання. В магістерській роботі практично перевіряється здатність та підготовленість студента теоретично осмислити актуальність обраної теми, її науково-прикладну цінність, можливість виконання самостійного наукового дослідження та використання отриманих результатів в практичній діяльності базового підприємства. В процесі підготовки курсових і кваліфікаційних робіт студент одержує конкретне завдання по проведенню наукового дослідження від викладача-керівника. Результати досліджень оформляються в спеціальному розділі цих робіт.

Виконання магістерських робіт кафедри туризму є найвищим ступенем участі студентів в науково-дослідній роботі кафедри та вузу загалом. Воно скероване на комплексну розробку конкретних напрямів удосконалення туристичної діяльності та підвищення її ефективності, а також на впровадження розроблених студентами рекомендацій в практику роботи туристичних організацій та готельних підприємств, а також управлінської сфери та

функціональних особливостей туризму загалом.. Такі кваліфікаційні роботи іноді закінчуються впровадженням (що відображається в рецензії на дипломну роботу практичної організації) і тому дійсно є реальним здобутком кафедри.

Тематика дипломних робіт розробляється відповідними кафедрами згідно з науковими інтересами кафедри та галузі. Допускається також розробка практичних кваліфікаційних робіт за темами, сформульованими практичними організаціями і підприємствами, якщо вони відповідають профілю навчання студентів та тематичній скерованості наукових робіт кафедри. До прикладу, студенти кафедри туризму ЛНУ імені Івана Франка неодноразово співпрацювали з міським та обласним відділами туризму, обираючи теми згідно практичних запитів суспільства та міста зокрема.

Значний обсяг досліджень здійснюється студентами під час проходження виробничої практики.

Наукова робота студентів, що виконується в позанавчальний час, також має різноманітність форм і видів (рис. 6.1)

Поруч із студентськими науковими гуртками, основною формою науково-дослідної роботи студентів, виконуваної в позанавчальний час, є участь студентів в наукових дослідженнях, що проводяться кафедрами та науковими підрозділами вузу з госпдоговірної та бюджетної тематики. До таких досліджень залучаються студенти останніх курсів, які проявили здібності до ведення досліджень і активно приймають участь в науково-дослідній роботі. Таким студентам, як правило, доручають розробку певного науково-технічного завдання, яке входить до виконуваної теми. Зазвичай до групи, котра приймає участь в розробці наукової теми, включаються кілька студентів, здебільшо-

го різних курсів, що дозволяє забезпечити спадковість, неперервність та чітку організацію їх роботи. Студенти старших курсів оформлюються на посади лаборантів з оплатою. При цьому студентам відкривають трудові книжки та роблять в них відповідні записи. Роботу студентів спрямовують викладачі, наукові співробітники, аспіранти, що працюють в групі.

Студентське бюро - як організаційна форма, гармонійно поєднує в собі такі необхідні для становлення спеціаліста фактори, як навчання в безпосередньому контакті з висококваліфікованими спеціалістами в процесі виконання науково-дослідної роботи; виховання, набуття і формування професійних творчих якостей і навичок в атмосфері колективної творчості та персональної відповідальності; можливість отримати науковий результат та визначити точку відліку наукових інтересів майбутнього спеціаліста; інтенсифікація навчального, наукового та виховного процесів через їх інтеграцію; широкі можливості для розвитку творчої активності, ініціативи та самостійної роботи; використання отриманих результатів в курсових та дипломних роботах; поглиблення знань по спеціальності шляхом самоосвіти.

Штат співробітників СТЕБ складають, головним чином, студенти, які виконують роботу під керівництвом професорсько-викладацького та інженерно-технічного складу вузу. Поруч з проведенням науково-технічної роботи студенти виконують в СТЕБ різні організаційні, управлінські функції, що дозволяє їм набути відповідних навичок. Проте наявність студентського бюро не є обов'язковою формою науково-дослідної роботи студентів та властиве, здебільшого, для технічних вузів.

Для розвитку наукової творчості на кафедрах, у наукових школах, важливе значення мають групування студентів навколо провідних вчених, що цікавляться науковою тематикою, розробленою вченими і виявляють бажання працювати разом з ними. Такі студентські об'єднання, в основу яких є спільність наукових інтересів, найбільш доцільні.

Прогресивною формою організації науково-дослідної роботи студентів є наукові проблемні групи, де студенти залучаються до розробки проблеми, над якою працює науковий керівник групи. При кафедрі може бути створено кілька наукових проблемних груп. Наукове керівництво студентами здійснюють провідні вчені кафедри. Вони безпосередньо направляють кожного студента-члена проблемної групи; допомагають підібрати тему з врахуванням його нахилів та можливостей; визначити об'єкт дослідження; рекомендують відповідну літературу; консультують студента впродовж усієї роботи над науковою темою; оцінюють наукове значення студентських праць; дають характеристику науковим здібностям кожного члена проблемної групи. Щоб підвищити науковий рівень студентських досліджень, керівники проблемних груп організують збір, вивчення і узагальнення студентами первинного матеріалу. Науковий керівник проблемної групи може ознайомлювати студентів з тими фактичними матеріалами, над якими працює по своїй науковій темі, пропонувати студентам завдання щодо проведення відповідного опрацювання зібраних матеріалів, які будуть використані в науковій роботі вченого-керівника та студента-науковця. На засіданнях проблемної групи вивчаються методи і прийоми дослідження складних явищ та процесів, що стосуються того чи іншого наукового дослідження, обговорю-

ються результати наукового пошуку, кращі дослідження рекомендуються до друку та на конкурси.

Цікавою формою наукової підготовки студентів є студентські школи молодого лектора. Ці школи комплектуються із студентів старших курсів та аспірантів вузу. Керують ними відповідні кафедри, а викладачі цих кафедр здійснюють наукове керівництво при підготовці рефератів, текстів лекцій, проводять консультації. Школи ведуть роботу в тісному контакті з товариством «Знання», кращі лектори стають дійсними членами цього товариства. Важливу роль в активізації наукової творчості студентів відіграють організаційно-масові заходи, що проводяться в країні: олімпіади, конкурси та огляди-конкурси на кращу організацію наукової роботи студентів, на кращу кваліфікаційну роботу, республіканські наукові студентські конференції та семінари, виставки робіт студентської наукової творчості, стенди науково-дослідної роботи студентів та інші. Керівництво вузів має право рекомендувати студентів для участі в цих заходах. Підсумковими результатами студентської науково-дослідної роботи є конкурси на кращу студентську наукову роботу. Основним завданням конкурсу є виявлення кращих науково-дослідних робіт в сфері теоретичних досліджень, реальних розробок та застосування їх результатів в різних галузях економіки.

Одним з найбільш масових заходів в рамках науково-дослідної роботи студентів у вузах є наукові студентські конференції, які в окремих вищих навчальних закладах країни проходять як Дні науки. Як показує досвід низки вузів країни, цікавими, науково-пізнавальними є ті конференції, де приймають участь та виступають з доповідями не лише студенти, але й аспіранти, молоді вчені, викладачі. Спільна робота, наукове співробітництво підвищують

студентську самооцінку та почуття відповідальності в науковому пошуці, розумінню місця та значення результатів власних досліджень в загальному контексті існуючої проблеми, визначають для студентів критерії оцінки наукової роботи, завдання на майбутнє. Найцінніші студентські роботи публікуються у збірниках студентських наукових доповідей. Важливою умовою, що визначає формування пізнавальної активності студентів, є використання нових форм роботи конференції - «круглих столів», «діалогів», знайомства з відкритими виставками та обговорення нових видань навчальної і науково-методичної літератури. Такі форми дають студенту можливість не лише доповісти про результати власної наукової роботи, але й прийняти участь в обговоренні хвилюючої його проблеми на якісно більш глибокому рівні, обмінятись думками з питань, що його цікавлять, з ведучими спеціалістами в цій сфері.

Практикується низка спеціальних форм заохочення студентів за успіхи в науково-дослідній роботі. Так, науково-дослідна робота, успішно виконана студентом та оформлена у відповідності до встановлених вимог, може бути зарахована в якості курсової роботи зі спеціальної дисципліни. Кафедра сприяє зарахуванню студентів, що приймають участь у виконанні науково-дослідної роботи, на роботу лаборантів за умови їх доброї успішності. В період переддипломної практики студенти можуть зараховуватись на відповідні посади на повний робочий день. За успіхи, досягнуті в науково-дослідній роботі, кафедра висуває студента до нагородження грамотами вузу; преміювання грошовими преміями, безкоштовними путівками на відпочинок, екскурсіями на підприємства, виставки, конференції.

Студенти-лауреати республіканських, міських, вузівських конкурсів, виставок, конференцій та олімпіад

можуть по висуванню кафедри на основі діючих положень нагороджуватись відзнаками Національної академії наук України, Міністерства освіти та науки України, грамотами, дипломами, грошовими преміями тощо. Студентам, які поєднують активну науково-дослідну роботу з гарною успішністю, можуть бути встановлені кафедрою індивідуальні графіки виконання навчального плану, а студентам-відмінникам - іменні стипендії. Участь студентів у науково-дослідній роботі впродовж всього періоду навчання дає можливість кафедрі обґрунтувати висновок про можливість зарахувати студентів у резерв для набору до аспірантури, а також для рекомендації на роботу. При цьому, в якості рефератів при вступі до аспірантури приймаються роботи, відмічені на конкурсах та конференціях, наукові публікації студента. Таким чином, всі види і форми науково-дослідної роботи студентів направлені на активізацію творчого мислення студентів, використання наукових методів у вирішенні конкретних проблемних ситуацій, що сприяє підвищенню якості підготовки спеціалістів для галузі туризму зокрема та економіки держави загалом.

6.2. Види студентських наукових робіт

Науково-дослідна робота студентів у межах навчального плану є обов'язковою для кожного і охоплює майже всі види науково-дослідної роботи студентів:

- аналіз наукової літератури;
- систематизація матеріалів опрацювання літературних джерел

- написання наукових рефератів з конкретної теми в процесі вивчення конкретної дисципліни;
- виконання практичних, самостійних завдань, контрольних робіт, що містять елементи проблемного пошуку;
- виконання нетипових завдань дослідницького характеру в період виробничої практики та на задоволення;
- підготовка та захист курсової, бакалаврської та магістерської робіт, пов'язаних з науковою тематикою кафедри.

Робота над літературою та іншими джерелами інформації є первинним науковим пошуком, в тому числі і для студента. Починаючи формувати зміст та структуру наукової роботи, студент зобов'язаний ознайомитись із станом спрацьованості проблеми та наявності інформації з обраного тематичного напрямку, врахувати та максимально використати проведені раніше дослідження. В процесі підготовки оглядів та реферування студенти складають бібліографічний перелік використаної літератури з теми дослідження.

Реферат є формою закріплення і контролю знань та навичок, набутих студентами в процесі їх навчання у вищому навчальному закладі. Метою його написання є підтвердження рівня опанування студентами основних положень з обраної теми, демонстрація знання відповідної літератури, вміння аналізувати матеріал, робити узагальнення та самостійні висновки. Пишучи реферат, студент вчиться аргументовано та логічно висвітлювати зібраний матеріал та узагальнювати опрацьовану інформацію. Тема обирається студентом з переліку пропонованих тем відповідної дисципліни. Окрім запропонованих, студенти можуть самостійно

визначати тему реферату, враховуючи її актуальність, доречність та погоджуючи цей вибір з викладачем.

Виконання практично-семінарських робіт, самостійних завдань, контрольних робіт є невід'ємною складовою навчального процесу в вищому навчальному закладі. Практичні заняття разам з лекційними складають основу аудиторної роботи студентів та є обов'язковою складовою будь-якого навчального курсу. Мета практичного заняття – формування вмінь та навичок практичного застосування знань з конкретної дисципліни шляхом виконання студентами різних завдань, що відповідають освітньо-кваліфікаційній характеристиці «бакалавр». Завдяки практично-семінарським заняттям студенти набувають наступних вмінь: предметно-практичне вміння, предметно-розумове, знаково-практичне тощо. Практичні роботи орієнтовані на підготовку студента до написання модульних контрольних робіт та індивідуальних завдань. Цілями виконання контрольних робіт є формування понятійно-аналітичного рівня знань та загальнокультурного рівня студента, умінь самостійно аналізувати, систематизувати, класифікувати та узагальнювати суттєву наукову інформацію.

Виконання **нетипових завдань дослідницького характеру** властиве для періоду проходження студентом виробничої практики. В цей період студент глибоко вивчає звітно-статистичні, бухгалтерські та планово-економічні матеріали, проводить на їхній основі самостійний аналіз господарської діяльності підприємства і виявляє додаткові резерви для підвищення економічної ефективності його діяльності. Зібрані під час практики матеріали студенти використовують для підготовки наукових робіт. Крім загальних завдань, передбачених програмою практики,

кожний студент відповідно до своєї спеціальності та обраної теми дослідження отримує від викладача-наукового керівника індивідуальне завдання дослідного характеру. Таке завдання затверджує завідувач кафедрою, воно фіксується у щоденнику та узгоджується з підприємством, на якому проводиться практика. Виконане індивідуальне завдання відображається у спеціальному розділі звіту про проходження практики і може використовуватись в інших видах науково-дослідної студентської роботи (на семінарі, при підготовці курсової і дипломної роботи, у виконанні госпдоговірної та бюджетної тем кафедри і т.ін.). Наукове керівництво студентами на практиці здійснюють спільно викладачі вузу та спеціалісти базового підприємства. За результатами навчально-наукової роботи, виконаної на практиці, студенти готують звіт, який захищають на кафедрі. Так, студенти кафедри туризму її проходять після третього курсу навчання, володіючи вже певним багажем знань та вмінь. До нетипових завдань дослідницького характеру відносяться індивідуальні завдання студентів, які вони отримують від викладача перед проходженням виробничої практики. Здебільшого, такі завдання стосуються дослідження функціонування суб'єктів туристичного господарювання та дають змогу студентові зрозуміти відмінність між теоретичними засадами функціонування туристичних підприємств та реальним практичним розвитком.

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове дослідження студента, що виконується з певного курсу. В курсових роботах із загальнотеоретичних та спеціальних дисциплін закріплюються елементи науково-дослідної роботи студентів у вигляді наукового пошуку; складається огляд літератури та розробляються пропозиції, що містять

елементи новизни з теми роботи; використовуються різного роду методи (теоретичні та емпіричні), узагальнюються попередній досвід; оптимізуються пропозиції з використанням відомих критеріїв, направлених на підвищення ефективності і якості роботи. Тема курсової роботи повинна відповідати науковим інтересам виконавця, що є необхідною умовою творчого підходу до неї та тематиці кафедри. Елементи наукового пошуку, які містяться в курсових роботах з обраного напрямку дослідження, повинні згодом знайти відображення в кваліфікаційній роботі.

Магістерська робота – це самостійна науково-дослідна робота, що виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора – продемонструвати рівень власної наукової кваліфікації, вміння самостійно вести пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Виконання магістерських робіт є найвищим ступенем участі студентів в науково-дослідній роботі. Воно направлене на комплексну розробку конкретних напрямів удосконалення туристичної діяльності та підвищення її ефективності, а також на впровадження розроблених студентами рекомендацій в практику роботи організацій та підприємств різних форм власності. Такі роботи іноді закінчуються практичним впровадженням (що відображається в рецензії на магістерську роботу практичної організації) і тому дійсно є реальними.

Тематика магістерських робіт розробляється відповідними кафедрами згідно з науковими інтересами кафедр та галузі. Допускається також розробка реальних комплексних магістерських робіт за темами, сформульованими практичними організаціями і підприємствами, якщо вони

відповідають профілю навчання студентів та тематичній скерованості наукових робіт кафедри.

Захист кваліфікаційних робіт проводиться на відкритому засіданні Державної екзаменаційної комісії, де здійснюється оцінка кожної магістерської роботи, виконаної окремим студентом, а також приймається рішення про рекомендацію до використання тих чи інших пропозицій. В процесі публічного захисту магістерської роботи слово для викладення результатів наукового дослідження і рекомендацій надається студенту.

Науково-дослідна робота студентів поза навчальним закладом передбачає участь студентів:

- у роботі наукових гуртків, творчих секцій, лабораторій;
- у виконанні держбюджетних та господарських наукових робіт, проведенні дослідження в межах творчої співпраці кафедр, факультативів, комп'ютерного центру тощо;
- у написанні статей, тез, доповідей;
- у наукових конференціях, конкурсах, предметних олімпіадах.

Кращі наукові роботи студентів публікуються в наукових журналах, доповідаються на конференціях різних рівнів – від факультетської до загальнодержавної, висувуються на конкурси, премії.

Студенти-науковці, випускники ВНЗ, за рішенням ДЕК та СНТ інституту можуть бути рекомендовані до вступу в аспірантуру, на викладацьку роботу.

Основними формами підготовки кадрів і здійснення НДР у вищій школі є магістратура, аспірантура і докторантура.

Основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації в Україні є **аспірантура і докторантура**. Підготовка кандидатів і докторів наук здійснюється вищими навчальними закладами та науковими установами. За офіційними даними переважна більшість закладів, що здійснюють підготовку аспірантів, перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки – 32 %, Національної академії наук України – 28 %, Національної академії медичних наук – 7 %, Національної академії аграрних наук – 6 %, Міністерства охорони здоров'я – 4 %. Схожа ситуація спостерігається і зі сферою управління докторантур: Міністерству освіти і науки підпорядковуються 44 %, Національній академії наук України – 24 %, Міністерству охорони здоров'я – 5 %, Національній академії аграрних наук – 4 %. У вищих навчальних закладах працює 48 % (231) аспірантур та 62 % (176) докторантур, у наукових установах, відповідно, 52 % (250) та 38 % (106). Найбільша кількість аспірантів навчається у галузі технічних, економічних, юридичних та педагогічних наук. Переважна більшість аспірантів та докторантів навчається за рахунок державного бюджету – 71 % та 87 % відповідно. Можливість оплатити навчання за рахунок коштів юридичних та фізичних осіб знайшли у минулому році 7,5 тис. аспірантів та 232 докторанти. Очікуваним підсумком навчання в аспірантурі та докторантурі є захист дисертації. У 2016 році питома вага осіб, які захистили кандидатську дисертацію становила 26 %, докторську – 28 %. Звичайно, захист дисертації не є обов'язковою умовою закінчення навчання, адже процес підготовки дисертації може тривати довше встановлено, або ж у процесі навчання аспірант чи докторант змінюють свої стратегічні цілі. Проте, такий низький результа-

тивний показник свідчить про неефективне витрачання державних коштів на навчання аспірантів і докторантів, які у підсумку, у переважній більшості, в подальшому не займаються науковою діяльністю і створюють науковий продукт.

Розподіл аспірантур та докторантур за регіонами нерівномірний. Більшість з них зосереджені у м. Києві – відповідно 218 і 108, Харківській області – 63 і 40, Львівській – 32 і 21, Дніпропетровській – 29 і 16, Одеській – 26 і 20. В інших регіонах їх кількість обчислюється одиницями, хоча немає жодного регіону, де були б відсутні аспірантура або докторантура. У м. Києві навчається 10029 аспірантів і 736 докторантів, у Харківській області відповідно – 3198 і 220, Львівській – 2182 і 151, Одеській – 1738 і 79, Дніпропетровській – 1313 і 64.

Україну варто відзначити як країну, що додержується гендерної демократії в підготовці наукових кадрів. Жінки нарівні з чоловіками використовують право на продовження освіти в аспірантурі та докторантурі. Так, у 2016 році жінки складали 52 % (14 тис.) загальної кількості аспірантів та 51 % (1 тис.) докторантів. Вікова структура аспірантів та докторантів має суттєві відмінності. Переважна більшість аспірантів (69 %) має вік до 30 років (29 % – до 25 років, 40 % – 25-29 років), тоді як 73 % докторантів мають вік 35 років і старші.

Встановлено значні відмінності у розподілі аспірантів за галузями наук: найвища питома вага аспірантів зосереджена у технічній та економічній галузях; найменша частка – в фармацевтичній, геологічній, архітектурі та соціологічній галузях наук.

6.3. Особливості дистанційного навчання

Незначний за обсягом час існування системи дистанційної освіти, що базується на використанні сучасних технічних засобів збереження та доставки інформації, масової комунікації, не сприяє створенню розвинених наукових теорій у цій галузі. У тому вигляді, в якому вони вже існують, вони більше стосуються технічної й організаційної сторін функціонування цієї системи. Суто психологічні і педагогічні аспекти системи дистанційної освіти до сьогодні залишаються найменш науково-теоретично обґрунтованими й усвідомленими.

Однак вітчизняний і зарубіжний досвід практики дистанційної освіти, що вже склався, наближає нас до розуміння сутності та особливостей цієї системи, заснованої на використанні специфічних освітніх технологій, сучасних методик навчання, технічних засобів і способів передачі інформації, інформаційних та телекомунікаційних технологій, дає змогу осмислити їх на рівні теоретичної концепції. Базовим для створення будь-якої концепції є визначення основних її понять.

Дистанційне навчання – це форма навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів та студентів на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі.

У наш час Інтернет-технологій багато аспектів нашого життя переноситься в мережу, прискорюючи тим самим темпи розвитку інформаційного суспільства і долаючи географічні бар'єри. Не стає виключенням і освіта. Зараз

вже не обов'язково знаходитись поруч з викладачем. Достатньо великий час існує заочна форма навчання студентів, проте її можливості дуже обмежені. Інтернет дає змогу розширити їх, зробити заочне навчання справді повноцінним та всеохоплюючим.

Дистанційне навчання охоплює наступні заходи:

- засоби надання учбового матеріалу студенту;
- засоби контролю успішності студента;
- засоби консультації студента програмою-викладачем;
- засоби інтерактивної співпраці викладача і студента;
- можливість швидкого доповнення курсу новою інформацією, коригування помилок.

У наш час в умовах економічних відносин і жорсткої конкуренції на ринку праці особливе значення мають знання, навички та досвід. Фахівець ХХІ століття - це людина, яка вільно володіє сучасними інформаційними технологіями, постійно підвищує і вдосконалює свій професійний рівень. Придбання нових знань і навичок, практично корисних і застосовуваних у роботі в епоху інформаційного суспільства значно розширює можливості самореалізації і сприяє кар'єрному зростанню. Проте однією з головних перешкод, що виникають на шляху тих, хто бажає продовжити навчання (враховуючи, що більшість з них вже працює), є недостатність часу. Більшість не має можливості приїжджати щодня на заняття до навчального закладу. Іншою значною перешкодою є відстань, адже переважна більшість навчальних закладів розташовані в іншому населеному пункті, часто відвідувати заняття також незручно і дорого. «Класична» заочна форма навчання часто не виправдовує свого призначення. Знання, що отримує

студент, часто є поверховими, а самі заняття непродуктивними. Крім того, навчальний процес продовжується досить довго.

Чи існують переваги дистанційної форми навчання? Гадаємо, до них відносяться наступні:

- гнучкість – можливість викладення матеріалу курсу з урахуванням підготовки, здібностей студентів. Це досягається створенням альтернативних сайтів для одержання детальнішої або додаткової інформації з незрозумілих тем, а також низки питань – підказок тощо;
- актуальність – можливість упровадження новітніх педагогічних, психологічних, методичних розробок;
- зручність – можливість навчання у зручний час, у певному місці, здобуття освіти без відриву від основної роботи, відсутність обмежень у часі для засвоєння матеріалу;
- модульність – розбиття матеріалу на окремі функціонально завершені теми, які вивчаються у міру засвоєння і відповідають здібностям окремого студента або групи загалом;
- економічна ефективність – метод навчання дешевший, ніж традиційні, завдяки ефективному використанню навчальних приміщень, полегшеному коригуванню електронних навчальних матеріалів та мультидоступу до них;
- можливість одночасного використання великого обсягу навчальної інформації будь-якою кількістю студентів;
- інтерактивність – активне спілкування між студентами групи і викладачем, що значно посилює мотивацію до навчання, поліпшує засвоєння матеріалу;

- більші можливості контролю якості навчання, які передбачають проведення дискусій, чатів, використання самоконтролю, відсутність психологічних бар'єрів;
- відсутність географічних кордонів для здобуття освіти. Різні курси можна вивчати в різних навчальних закладах світу.

За кордоном ця форма з'явилася вже досить давно і має велику популярність серед студентів завдяки економічним показникам та навчальній ефективності. Дистанційну форму навчання ще називають «освітою впродовж усього життя» через те, що більшість тих, хто навчається, – дорослі люди. Багато хто з них вже має вищу освіту, проте через необхідність підвищення кваліфікації або розширення сфери діяльності у багатьох виникає потреба швидко і якісно засвоїти нові знання і набути навички роботи. Саме тоді оптимальною формою може стати дистанційне навчання.

У системі дистанційного навчання виділяють 4 типи суб'єкта:

1. Студент - той, хто навчається.
2. Тьютор - той, хто навчає.
3. Організатор - той, хто планує навчальну діяльність, розробляє програми навчання, займається розподіленням студентів за групами і навчальним навантаженням на тьюторів, вирішує різні організаційні питання.
4. Адміністратор - той, хто забезпечує стабільне функціонування системи, вирішує технічні питання, слідкує за статистикою роботи системи.

Важливим елементом дистанційного навчання є **дистанційний курс** (ДК). Ще до початку навчання тьюто-

ри розробляють ДК за власними предметами. В процесі навчання курси можуть змінюватися і доповнюватися. Кожний викладач має змогу сам вирішувати, як буде виглядати ДК і які мультимедійні елементи в ньому будуть застосовуватися. Міра і спосіб використання комп'ютерних технологій при підготовці ДК значно впливає на ефективність його засвоєння. Світовий досвід показує, що використання динамічних об'єктів для створення наочних моделей процесів, адаптивне моделювання студента в багатьох випадках значно підвищує навчальний ефект.

Курс розбивається на розділи, які потрібно проходити у визначений час. За матеріалом розділів тьютори створюють і призначають тести і завдання, які також потрібно вчасно проходити. Тьютор має можливість призначувати спеціальні перевірочні (граничні) тести за відповідними розділами курсу. Тьютор може призначувати завдання для підгруп студентів, тоді завдання вирішується колективно. Взаємодія між суб'єктами системи дистанційного навчання здійснюється за допомогою системи індивідуальних гостьових книг, форумів, чатів та електронної пошти.

Зважаючи на вищесказане, актуальність дистанційної форми навчання є очевидною, проте тут необхідно пам'ятати про матеріально-технічну складову вищезгаданого процесу: забезпеченість вищих учбових закладів засобами інформаційних технологій та викладачів зокрема, а також можливість кожного студента брати участь в дистанційній формі навчання, адже європейські держави пройшли тривалий шлях при формуванні дистанційної освіти і шляхом спроб та помилок, через роки вийшли до ефективної форми дистанційної освіти, яка виправдовує себе як в навчальному процесі, так і з економічної точ-

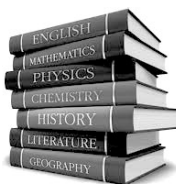
ки зору. Про ефективність запровадження українського дистанційного навчання зможемо говорити лише згодом.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке студентська наукова робота?
2. Що забезпечує студентська наукова робота ?
3. Форми студентських наукових робіт.
4. Значення практичного заняття для студента.
5. Що охоплює семінарське заняття?
6. Студентські наукові семінари та їхнє значення.
7. Перерахуйте види студентських НДР.
8. Поняття реферату та вимоги до його написання.
9. В чому значення модульної контрольної роботи?
10. Написання тез доповідей на конференцію студентом: вимоги та значення.
11. Що таке “курсова робота”? Основні вимоги до написання.
12. Магістерська роботи. Змістове наповнення та написання.
12. Форми підготовки кадрів у вищій школі.
13. Територіальні особливості функціонування аспірантур та докторантур.

Рекомендована література до теми

1. Британ В.Т. Организация вузовской науки: опыт и уроки / В.Т. Британ. – К.: Лыбидь, 1992. – 168 с.
2. Дуженков В.И. Проблемы организации науки / В.И. Дуженков. – М.: Наука, 1978. – 264 с.
3. Довідник здобувача наукового ступеня: Зб. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань атестації: наук. кадрів вищої кваліфікації. – К.: Ред. “Бюлетня ВАК України”, 1999. – 64 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність України : статистичний збірник [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Назименко О. В. Міжнародно-правові стандарти регулювання трудових відносин у сфері наукової, дослідницької та викладацької діяльності / О. В. Назименко // Право.ua. – 2016. – № 1. – С. 132-138.
6. Иванова Н. Национальные инновационные системы / Н. Иванова // Вопр. экономики. – 2006. – № 7. – С. 59-70.
7. Котикова О. І. Фінансування системи освіти в Україні: стан та тенденції / О. І. Котикова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2012. – Випуск 4 (68). – С.18–25.
8. Котикова О.І. Наукова діяльність України у Європейському вимірі [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: dspace.mnau.edu.ua
9. Луценко Т. А. Міжнародний досвід державного регулювання науки та інноваційної діяльності / Т.А. Луценко //

Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 2. – С. 311-316.

10. Гут Д. Болонський процес: вплив реформи вищої освіти на структуру та організацію докторантури в Німеччині / Д. Гут // Вища школа. – 2007. – № 3. – С. 85-94.

11. Криницький И.И. Основы научных исследований / И.И. Криницький. – М.: Мысль, 1981. – 208 с.

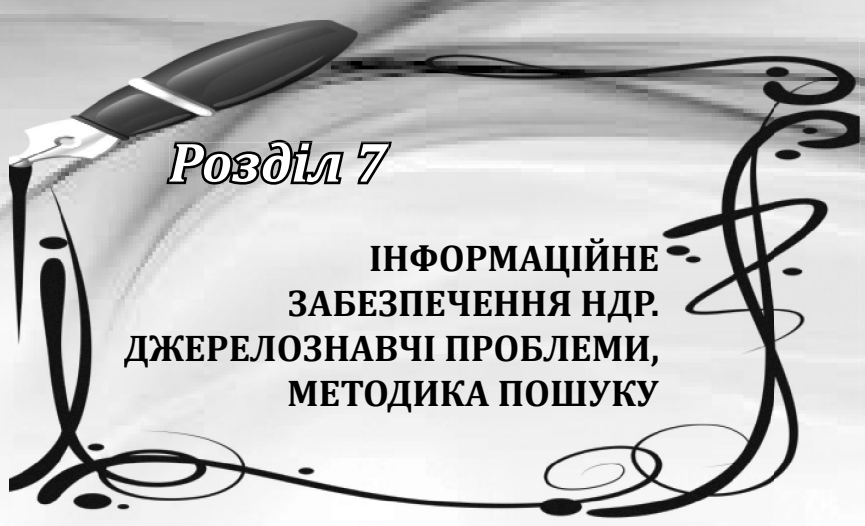
12. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: Навч. посіб. для студ. спец. “Менеджмент невиробничої сфери”/ Ін-т змісту і методів навчання. Київ. держ. торг.-екон. уп-т. / В.І. Романчиков. – К.: ІЗМН, 1997. – 234 с.

13. Сопер П. Основы искусства речи: Пер. с англ. – 2-е изд., исп. / П. Сопер. – М.: Прогресс – Академия, 1992. – 416 с.

14. Стеченко М.Д., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень: Підручник / М.Д. Стеченко, О.С. Чмир. – К.: Знання, 2005. – 309с.

15. Христинченко Н. П. Міжнародний досвід організації наукової діяльності на прикладі США та Німеччини / Н. П. Христинченко // Наше право. – 2014. – № 6. – С. 17-21.

16. Vnz.org.ua/dystantsijna-osvita/pro.

Розділ 7

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НДР. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ, МЕТОДИКА ПОШУКУ

7.1. Інформація як стратегічний ресурс організації науково-дослідного процесу

Сьогодні світ невинно рухається до суспільства, в якому саме інформація та знання набувають провідного стратегічного значення та є основою соціально-економічного розвитку. Загальносвітовою тенденцією сучасного розвитку в останні десятиліття є значне зростання частки інформаційно-комунікаційних технологій, створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів. Відбуваються кардинальні зміни щодо ролі інформації як у суспільстві за-

галом, так і науковій та науково-практичній діяльності зокрема. Постійний приріст наукової інформації, її накопичення й оновлення створило певні виклики та висунуло нові вимоги до технології організації процесу наукового дослідження, яке завжди було основою будь-якої науки. Тому дослідження інформації як стратегічного ресурсу забезпечення науково-дослідного процесу не втрачає своєї актуальності до сьогодні.

Починаючи з XX ст. слово “інформація” стало базовим терміном у безлічі наукових галузей, отримавши особливі для них визначення і тлумачення. У науці існує два концептуальні трактування інформації. Згідно з першим трактуванням, інформація є невід’ємною внутрішньою властивістю кожного матеріального об’єкта без винятку. Інформація тут осмислюється через категорію “різноманітність”, а кількість інформації – у відображенні міри різноманітності. У другій концепції головною властивістю інформації є її нерозривний взаємозв’язок із управлінням, із функціонуванням систем, що розвиваються, саморозвиваються, і самокерованих систем. Тому ця концепція отримала назву функціональної або функціонально-кібернетичної. Відповідно до цієї концепції інформація є не атрибутом всієї матерії, а лише властивістю людського відображення дійсності, тобто управлінської діяльності людей.

Згідно з Новітнім філософським словником, інформація (роз’яснення, виклад, обізнаність) – одне з найбільш загальних понять науки, що позначає деякі відомості, сукупність яких-небудь даних, знань тощо. Енциклопедичний словник з державного управління трактує інформацію (лат. *informatio* – відомості, повідомлення, оприлюднення) як продукт взаємодії даних і методів, розглянутий у контексті цієї взаємодії. Це реакція реципієнта на повідомлен-

ня у формі відео, аудіо, друкованого тексту, тактильного дотику тощо; інформація – це первинне поняття, точного визначення якого не існує. Нові відомості, які прийняті, зрозумілі й оцінені її користувачем як корисні, нові знання, які отримує користувач (суб'єкт) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей, входять у поняття інформації.

Згідно із Законом України “Про інформацію”, інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді; “джерелами інформації є передбачені та встановлені Законом носії інформації: документи та інші носії інформації, які є матеріальними об'єктами, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи”. З поняттям “джерело інформації” пов'язаний термін “носій інформації (даних)”, який визначається як матеріальний об'єкт, призначений для зберігання даних. Науково-технічна інформація – будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Інформаційні ресурси національної системи науково-технічної інформації становлять сукупність довідково-інформаційних фондів із необхідним довідково-пошуковим апаратом і відповідними технічними засобами зберігання, обробки і передачі, що є у володінні, розпорядженні, користуванні державних органів і служб науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек, комерційних центрів, підприємств, установ і організацій.

Термін “інформаційний ресурс” означає, насамперед, масиви документів із зафіксованою на них інформацією, документи чи бази даних, що містять певну інформацію, а саму інформацію – як зміст цих документів або баз даних.

Інформаційні ресурси є тією частиною наявних у суспільстві знань, що відчужена від своїх творців і матеріалізована у вигляді документів, комп’ютерних баз даних і знань, алгоритмів і програм автоматизованих пристроїв, тобто знань, що представлені в проектній формі, підготовлені для доцільного соціального використання.

Енциклопедичний словник з державного управління дає наступне тлумачення інформаційного ресурсу (англ. information resource) – 1) сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо); 2) сукупність інформації та даних в інформаційних системах – бібліотеках, архівах, банках даних тощо; 3) окрема документована інформація та сукупність документованої інформації у складі інформаційних систем (базах і банках даних, бібліотеках, архівах тощо); 4) організована за єдиною технологією сукупність інформаційних продуктів, зокрема бази даних.

Інформаційні ресурси є, з одного боку, окремо документованою інформацією чи сукупністю документованої інформації у складі інформаційних систем (баз і банків даних, баз знань, бібліотек, архівів, фондів тощо), а з іншого – сукупністю довідково-інформаційних фондів із необхідним довідково-пошуковим апаратом і відповідними технічними засобами зберігання, обробки та передачі інформації.

В Україні створена національна система науково-технічної інформації, що є організаційно-правовою структурою, за допомогою якої формується державна інформа-

ційна політика, а також здійснюється координація робіт зі створення, користування, зберігання та поширення національних ресурсів науково-технічної інформації. Інформаційні ресурси науково-технічної інформації – це систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях. Відповідно, інформаційні ресурси національної системи науково-технічної інформації становлять сукупність довідково-інформаційних фондів із необхідним довідково-пошуковим апаратом і відповідними технічними засобами зберігання, обробки і передачі, що є у володінні, розпорядженні, користуванні державних органів і служб науково-технічної інформації, наукових та науково-технічних бібліотек, комерційних центрів, підприємств, установ і організацій.

Під час проведення наукових досліджень широко застосовуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Зокрема, Інтернет простір розвивається як особлива сфера віртуальної науки, як найважливіший її ресурс і унікальний спосіб наукової комунікації. У контексті інформаційно-довідкової функції Інтернет – принципово нова віртуальна інформаційно-довідкова система, яка відрізняється високою швидкістю та величезними масштабами. Таким чином, Інтернет перетворився на складний об'єкт і потужний засіб наукових досліджень. Ефективність Інтернету, як інструменту в науці, обумовлена ступенем розвитку інформаційно-пошукових і аналітичних систем.

Інформаційно-пошукова система (англ. information retrieval system) – це система, яка призначена для пошуку документів в інформаційних масивах, базах даних і всієї сукупності інформаційних ресурсів. Автоматизовані інформаційно-пошукові системи реалізуються на основі використання електронно-обчислювальної техніки, в якій процеси пошуку та передачі, а в низці випадків і введення документів, даних та запитів повністю автоматизовані. Основною функцією такої системи є нагромадження та оперативний пошук документальної інформації. Попит на автоматизовані інформаційно-пошукові системи зумовлений, передусім, швидким розвитком Інтернету, а також зростаючими у геометричній прогресії обсягами інформації. На сьогодні достатньо проблематично оцінити хоча б приблизні обсяги інформації, яку отримують державні, наукові та інші організації, відомства. Стає очевидним той факт, що вирішення проблеми аналізу великого обсягу інформаційних відомостей можливо лише з допомогою процесу автоматизації.

Постійний приріст і зростання обсягів наукової інформації ускладнює організацію та методику проведення наукових досліджень і потребує системного аналізу, накопичення та упорядкування цієї інформації. Науковий матеріал треба збирати системно та володіти навиками класифікації інформації. Виходячи із завдань інформаційного забезпечення і ролі в науково-дослідному процесі, основою його класифікації є професійна інформаційна комунікація, пізнавальність інформації та зміст інформаційного забезпечення.

Пошук інформації часто трудомісткий процес і не лише з причини великої кількості літератури, але й розпорошеності даних, тобто через публікацію статей певної

тематики в непрофільних джерелах. Тому мінімум бібліотечно-бібліографічних знань полегшить пошук інформації і надасть можливість ефективніше працювати з інформаційними джерелами.

Для того, щоб орієнтуватися в потоці наукової інформації, принципово важливо виробити критерії відбору матеріалу. На первинному етапі дослідження, коли формується тема і метод, як правило, чіткого критерію селекції матеріалу не існує. Значну роль на цьому етапі відіграють консультації з фахівцями, читання літератури та інтуїція. Проте після досягнення визначеності стосовно обраної теми і методів вони і стають інструментом відбору інформації. Науковцю необхідно збирати інформацію і визначати її місце у науковому дослідженні – саме в цьому полягає основна складність збирання матеріалу. Збирання матеріалу для дослідження відбувається за такими критеріями: 1) друковані джерела інформації та Інтернет-ресурси, які є відображенням об'єкта дослідження; 2) об'єкт дослідження як первинне джерело інформації; 3) інтелект дослідника або колективний інтелект.

7.2. Поняття та класифікація інформаційного забезпечення наукових досліджень. Роль і функції інформації

Основою будь-якого наукового дослідження є інформація -сукупність відомостей (повідомлень, даних), яка визначає міру наших знань про ті чи інші явища, події та їх взаємозв'язки. Дане визначення використовується у широкому розумінні слова. У вузькому розумінні інформація -

це відомості, які є об'єктом обробки, передачі і зберігання. Інформація є основним поняттям кібернетики - науки про загальні закономірності в процесі управління та передачі інформації. Якість та ефективність інформації у науковому дослідженні визначається за наступними критеріями: цілеспрямованість, цінність, своєчасність, достовірність, достатність і комплексність (повнота), швидкодійність, дискретність, неперервність, періодичність надходження, детермінований характер, доступність (зрозумілість), спосіб і форма подання.

Перш за все, дослідник повинен встановити цільове призначення інформації, оскільки одна і та ж інформація може використовуватися для різних цілей: створення нових концепцій, встановлення і вирішення проблем пошуку тощо. Цінність інформації визначається економічним ефектом, який дає її використання. Практичним завданням, що стоїть перед дослідником, є визначення того, яка інформація йому необхідна. Разом з тим, потрібно виключити надлишкову інформацію, яка не має прямого відношення до об'єкту дослідження.

Всі елементи дослідницької діяльності тісно пов'язані із збереженням, переробкою і зберіганням інформації (рис.7.1).

Інформацію класифікують за різними ознаками:

Рис. 7.1 Зв'язки дослідницької інформаційної діяльності

За *ступенем наукової новизни* розрізняють:

- а) нову інформацію, що відображає новизну запропонованого рішення теоретичного або практичного завдання;
- б) релевантну, яка раніше містилась в аналогах (наприклад, в методичних вказівках).

За *призначенням* виділяють:

- а) повідомлювальну інформацію, що отримана в процесі дослідження;
- б) управлінську інформацію, яка необхідна для прийняття управлінських рішень.

За *тривалістю періоду*, впродовж якого інформація зберігає свою актуальність і використовується для прийняття рішень, її класифікують на:

- а) теоретичну (наукову) інформацію - це результати фундаментальних чи прикладних наукових досліджень в різних областях, які широко використовуються у виробництві та управлінні;
- б) стратегічну - інформація, що зберігає актуальність впродовж тривалих періодів (10-15 років): довготривалі плани і прогнози, дані про повільно змінювані об'єкти, проектно-конструкторська документація;
- в) тактичну (кон'юнктурну) - інформація з періодом актуальності 2-3 роки і менше;
- г) оперативну - інформація, що актуальна в межах одного циклу оперативного управління.

Залежно від *об'єкту*, який відображає інформацію, вона буває:

- а) природно-наукова - характеризує зв'язки між природними об'єктами;
- б) техніко-технологічна - відображає взаємозв'язки між предметами природи, які стосуються технології та технічних засобів;

- в) економічна - розкриває відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання;
- г) соціально-політична - інформація про соціальні, політичні, ідеологічні відносини між людьми.

Залежно від того, що в *об'єкті відображається*, інформація буває наступних видів:

- а) законодавчі акти, документи уряду, положення, інструкції різних органів управління;
- б) відомості демографічних та соціологічних досліджень;
- в) матеріали економічних теорій;
- г) відомості про рівень розвитку техніки, технології і тенденції їхнього розвитку;
- д) інформація про господарські зв'язки;
- є) інформація про процеси виробництва;
- є) інформація про фактори виробництва;
- ж) інформація про макроекономічні процеси.

В сучасних умовах, із посиленням вимог до обґрунтованості наукових досліджень, зростає і роль інформації. Роль інформації важлива на всіх етапах дослідження: при виборі і конкретизації теми, вивченні історії питання, створенні гіпотези і т.д. Але найбільшу роль відіграє інформація у формуванні змісту майбутньої роботи. Залежно від складу та якості зібраної інформації може змінюватись не лише план роботи, але і напрямок самого дослідження. В зв'язку з цим не будь-яка інформація може бути корисна для даного дослідження. Саме тому відбір найбільш значущої для даного дослідження інформації, вміння визначити її місце в ньому - необхідні умови правильного вибору змісту інформації.

Основна роль інформації в дослідженнях полягає в виключенні суб'єктивних висновків, у можливості отримати оптимальне вирішення проблеми. Рівень наукових досліджень залежить від достовірності, ступеня використання інформації і здатності дослідника переробити отриману інформацію. Детальніше дослідження цих зв'язків потребує вирішення питання про те, які функції повинна виконувати інформація. Такими *функціями* є інформативна, стимулююча та орієнтуюча. Суть *інформативної функції* полягає в тому, щоб дати знання, відомості про той чи інший об'єкт і предмет дослідження. Реалізація *стимулюючої функції* дозволяє привести дослідників до нової постановки питання, нового його вирішення, з тим, щоб вдосконалювати практику. *Орієнтуюча функція* відображається у положеннях, нормах, цільових настановах, які дослідники сприймають як обов'язкову суспільну регламентацію, щоб в найкоротший термін досягти необхідних наукових результатів. Всі функції інформації взаємопов'язані і в поєднанні сприяють розвитку творчості у дослідній діяльності.

7.3. Джерелознавчі проблеми та методика пошуку

Для студентів є надзвичайно важливим розуміння типології інформаційних джерел: письмових, образотворчих, архівних та інших джерел інформації з аналізом їхнього пошуку та опрацювання; інтернет-ресурсів та специфіки їхнього використання. Вміння студентами користуватися науковими бібліотеками, розуміння організації та фунда-

ментальних ресурсів, Книжкової палати України та системи державної бібліографія є однією із складових їхнього наукового становлення.

Залежно від нагромадження, використання, призначення і сприйняття наукова інформація класифікується на:

- а) технічну інформацію;
- б) економічну інформацію;
- в) соціальну інформацію.

Науковий документ є структурною одиницею інформаційних ресурсів.

Документ у науці – це матеріальний об'єкт з інформацією про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людей, яка закріплена створеним людиною способом передачі та зберігання у часі і просторі.

Класифікація документів відбувається на основі багатьох критеріїв. За способами фіксації інформації документи поділяються на:

- письмові (матеріали архівів, преса, довідники, художня література особисті документи);
- статистичні (маються на увазі документи, в яких форма подачі інформації в основному цифрова);
- іконографічні (всі образотворчі документи, як статичні – скульптури, будинки, орнаменти, картини, фотографії, так і динамічні – кіно-, теле-, відеоматеріали);
- фонетичні (мовні матеріали, розмови, пісні, казки тощо в їх озвученому вигляді – платівки, магнітофонні записи);
- документи, що передають інформацію у закодованому вигляді за допомогою електронної техніки.

Документи поділяються на:

1. Первинні, в яких містяться результати наукових досліджень і розробок, нові дані, ідеї, факти.

2. Вторинні, де містяться аналітично-синтетичні і логічні матеріали, що вже оброблені на основі первинних документів.

Важливими джерелами первинної інформації є книжки, монографії, брошури, посібники і періодичні видання.

Таблиця 7.1

Видова структура наукових документів

Види документів	Первинний	Вторинний (неперіодичний)
Книги, брошури	Монографії, довідники, матеріали конференцій, з'їздів, навчальні видання	Бібліографічні, реферативні, оглядові видання, енциклопедії, словники, довідники
Періодичні	Видання з продовженням, журнали, бюлетені, газети, відомості	Бібліографічні (картотеки), реферативні (збірники), експрес-інформація, офіційні бюлетені, інформаційні листки, каталоги.
Спеціальні	Нормативно-технічні документи, нормативно-виробничі довідки, рекламні видання, патентно-ліцензійні	Показники стандартів і технічних умов вітчизняних і зарубіжних винаходів
Рукописні	Наукові звіти, наукові доклади, інформаційні відомості про проведення наукових конференцій, семінарів.	Бюлетені реєстрації НДР, збірники рефератів НД, ОКР, реєстраційні та інформаційні картки

Книга – це досить об'ємне неперіодичне видання, в якому сконцентровані нагромаджені людством знання і досвід з певної галузі науки.

Брошура – це невеликого об'єму праця з оперативною інформацією.

Підручник і посібник – неперіодичні видання, в яких містяться систематизовані відомості наукового і приклад-

ного характеру, викладені у доступній формі як для викладачів, так і для студентів

Характерною особливістю сучасного розвитку науки є значна кількість наукових документів, що отримані в результаті науково-дослідної роботи. Щорічно в світі видається понад 500 тисяч книг із різних галузей знань, величезна кількість журналів, каталогів, довідників.

В кінці XX століття створено світову систему Internet, що об'єднує більше 30-ти мільйонів користувачів із 100 країн світу, що підтверджує стан і напрям розвитку інформатизації сучасного світу.

Глобальна мережа Internet – це всесвітнє об'єднання регіональних і корпоративних мереж, що створюють єдиний інформаційний простір завдяки використанню стандартних протоколів передачі інформації.

Традиційними засобом передачі та збереження інформації є приведення в порядок документальних фондів. Найбільш поширеною є Універсальна десятинна класифікація (УДК), яка використовується більш ніж в 50-ти країнах світу і юридично є власністю Міжнародної федерації документації (МФД), що відповідає за розробку таблиць УДК, їхній стан і видання.

УДК – це міжнародна універсальна система яка дозволяє детально представити зміст документальних фондів, забезпечити оперативний пошук інформації і має можливість свого розвитку і самовдосконалення. Вона складається із основної і допоміжної таблиць. Основна таблиця містить поняття і відповідні індекси, за допомогою яких систематизують знання людства.

Кожний наступний крок на шляху до прогресу досягається важче, оскільки не тільки значно зростає обсяг інформації, але й проходить її старіння. Тому для прискорення і ефективного відбору потрібної інформації в

Україні створена загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ). Ця служба включає галузеві інформаційні центри, відділи НДІ, конструкторські бюро. Збір, збереження і надання інформації здійснюють довідково-інформаційні фонди (ДІФ). В Україні є галузеві, республіканські і місцеві ДІФ. У цих організаціях встановлено певний порядок збереження інформації.

Пошук необхідної інформації може бути ручним, який здійснюється за бібліографічними картками, картотеками, каталогами, механічними і автоматичними. Визначення стану вивченості теми доцільно розпочати із знайомства з інформаційними виданнями, які містять певні оперативні систематизовані відомості про документи. Інформаційні видання охоплюють усі галузі народного господарства. Їх випускають інститути, служби НТІ, центри інформації, бібліотеки.

До основних інститутів і організацій України, які здійснюють централізований збір і обробку інформації основних елементів опублікованих документів, є: Книжкова палата України, український інститут науково-технічної та економічної інформації, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного та регіонального рівнів.

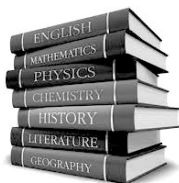
Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що означає термін «Інформаційний ресурс»?
2. Національна система науково-технічної інформації та її зміст.

3. В чому проявляється інформаційно-пошукова система?
4. Як розрізняють інформацію за ступенем наукової новизни?
5. Як розрізняють інформацію за призначенням?
6. Як різняться інформація за тривалістю періоду зберігання?
7. Види інформації.
8. Функції інформації.
9. Поясніть інформативну, орієнтуючу та стимулюючу функції.
10. Науковий документ – як структурна складова інформаційних ресурсів.
11. Види наукових документів.
12. Первинні наукові документи.
13. Вторинні наукові документи.
14. Назвіть джерела наукових досліджень.
15. Як поділяються документи за способом фіксації?
16. Поняття УДК.

Рекомендована література до теми

1. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень: Підр. для бакалаврів, магістрів і аспірантів екон. спец. ВНЗ / М.Т. Білуха. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.

2. Муравицька Г. Інформація як стратегічний ресурс організації науково-дослідного процесу // Г.Муравицька. – Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2015. – Вип. 15

3. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого [Текст] : підруч. для наук. / П. Сурмін. – К. : Навч.-метод. центр “Консорціум із удоскон. менедж.-освіти в Україні”, 2006. – С. 212.

4. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – С. 301.

5. Про інформацію : Закон України № 2658-XII від 02.10.1992 р. із змін. // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – 1992. – № 48. – Ст. 650. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

6. Про науково-технічну інформацію : Закон України № 3322-XII від 25.06.1993 р. // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – 1993. – № 33. – Ст. 345. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>.

7. Колин К. К. Социальная информатика [Текст] : учеб. пособ. / К. К. Колин. – М. : Мир ; Академ. проект, 2003. – 432 с. – (Gaudeamus).

8. Дубов Д. В. Основи електронного урядування [Текст] : навч. посіб. /В. Дубов, С. В. Дубова ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтва. – К. : ЦУЛ, 2006. – С. 112.

9. Державне управління [Текст] : підручник : у 2 т. Т. 1 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; редкол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. : НАДУ ; Дніпропетровськ : [б. в.], 2012. – С. 399.

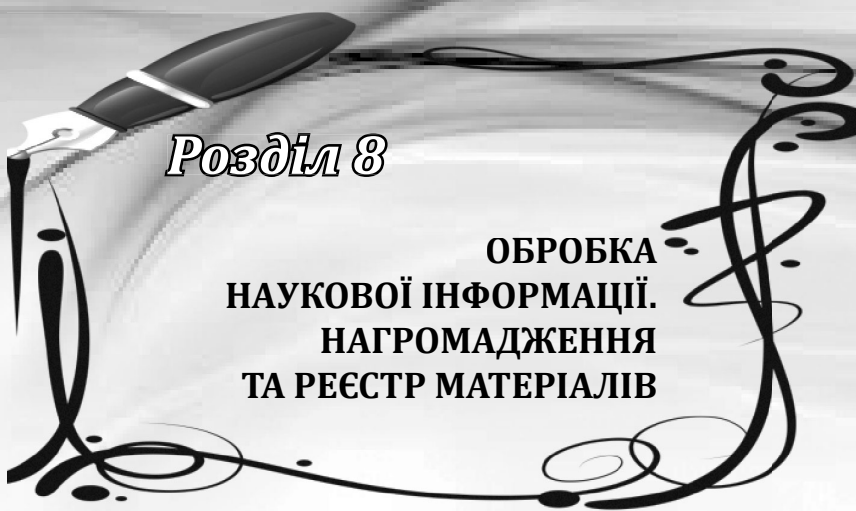
10. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень [Текст] : підручник /М. Т. Білуха. – К. : АБУ, 2002. – 480 с

11. Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень [Текст] : навч. посіб. для магістер. програм “Менеджмент корпорацій (АТ)” та “Менеджмент малого бізнесу” / Н. Д. Гетманцева ; М-во освіти і науки України, Держ. вищ. навч. закл. “Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана”. – К. : КНЕУ, 2009. – 517 с.

12. Теоретико-методологічні засади наукових досліджень в галузі державного управління [Текст] : монографія / В. В. Корженко, Н. С. Корабльова, О. К. Чаплигін [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Корженка ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін.-т держ. упр. – Х. : ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2011. – С. 190, 191. – (Серія “Бібліотека магістра”).

13. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003, – 192 с.

14. Стеченко М.Д., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень: Підручник / М.Д. Стеченко, О.С. Чмир. – К.: Знання, 2005. – 309с.

8.1. Пошук, накопичення та опрацювання наукової інформації

Не менш важливе значення має забезпечення наукових досліджень зручною для сприйняття інформацією про важливі наукові досягнення, які були отримані в минулому. Таким чином, розвиток державної системи збору, опрацювання, зберігання, ефективного пошуку та передачі інформації з використанням найсучасніших методів і засобів (у першу чергу, обчислювальної техніки) є надзвичайно актуальним. Методи інформатики успішно застосовуються для створення ефективних інформаційних систем і є основою для автоматизації наукових досліджень та проектування різних виробничих процесів.

У процесі розвитку інформатики виділяють декілька напрямів:

- технічний (інженерний), пов'язаний з утворенням обчислювальної техніки та різноманітних автоматизованих інформаційно-пошукових систем;
- програмний, пов'язаний із забезпеченням ЕОМ програмами, що дозволяють реалізувати відповідні завдання;
- алгоритмічний, пов'язаний із розробкою алгоритмів розв'язання різних теоретичних і практичних завдань і утриманням баз даних або банків даних.

Інформаційні системи пов'язують з розробкою, створенням та використанням інформаційних алгоритмів для забезпечення широкого кола споживачів інформацією про досягнення науки і техніки.

Інформаційні продукти – це сукупність уніфікованих відомостей і послуг, поданих у стандартизованому вигляді. Прикладами можуть бути роздруковані результати пошуку в інформаційному масиві, спеціалізовані видання, аналітичні довідки тощо. Кожен тип інформаційного продукту потребує специфічної технології його отримання. У результаті цього відокремилися спеціалізовані та універсальні (інтегровані) інформаційні системи. З розвитком обчислювальної техніки та засобів зберігання інформації з'явилась можливість накопичення та зберігання великих машинних інформаційних масивів (**баз даних**). У зв'язку з їх широким розповсюдженням і розвитком методів та засобів перетворення цих даних на інформаційні продукти почала швидко розвиватися індустрія інформації, тобто розпочався перехід до «безпаперової інформатики».

Бази даних можна розділити на *бібліографічні й фактографічні*.

Бібліографічні бази даних містять так звану *вторинну інформацію*, тобто дані про публікації. Відповідна «*первинна інформація*» (власне публікації: книги, статті, патенти та ін.) зберігаються в іншому розділі інформаційної системи. Фактографічні бази даних містять у собі дані фактичного характеру і є кінцевим продуктом користування. У нашій країні бази даних створюються в загальнодержавних і галузевих інформаційних органах, а також у провідних науково-дослідних інститутах.

Кожному типу інформаційного продукту відповідає специфічна технологія його виробництва. Важливою складовою частиною цієї технології є певне програмне забезпечення у вигляді так званих пакетів прикладних програм (ППП). У тих випадках, коли кожному інформаційному продукту відповідає свій ППП, останній відносять до *проблемно-орієнтованих* або *функціональних* ППП. Якщо один і той самий ППП дозволяє отримати декілька інформаційних продуктів, його називають *інтегральним*.

Таким чином, до складу сучасного виробництва інформаційних продуктів входять: технічні засоби (ЕОМ, засоби тиражування й передачі інформації), бази даних, ППП. Для виробництва власне баз даних також потрібна своя інформаційна технологія. Так, із поняттям «*база даних*» тісно пов'язане поняття «*банк даних*». Це різновид інформаційної системи для накопичення великих об'ємів відносно однорідних взаємопов'язаних і змінних даних, їхнього оперативного оновлення та багатоцільового використання. До складу банку даних входять: база даних і комплекс засобів їхнього створення та використання (програмна система управління базами даних, мови, обчислювальне обладнання, технології, персонал, методики).

Із розвитком засобів зв'язку й обчислювальної техніки інформаційні мережі все більше об'єднуються в єдину інфраструктуру, технічною основою якої є інформаційні мережі. Через них споживач отримує доступ практично до будь-яких банків даних, приєднаних до джерела.

Нині існують системи наукової комунікації. Частина з них реалізована у традиційній формі, через інформаційні центри та бібліотеки; деякі – через мережі даних. За таким (змішаним) принципом організовано постачання інформації споживачам у Державній системі наукової й технічної інформації (ДСНТІ) і, відповідно, в Міжнародній системі науково-технічної інформації (НТІ) країн світу.

8.2. Нагромадження та реєстр інформації

В обсяг теми входять принципи роботи з науковою літературою, форми запису опрацьованого матеріалу, оформлення записів в зошит, на картках; техніка ведення зошитів та посилання на вторинні джерела; систематизація виписок; ведення картотек; вирізки з періодики та ксерокопії; техніка збирання та систематизування ілюстрацій до них; аудіо- та відеоінформація; ведення робочого щоденника наукового дослідження; вилучення робочих гіпотез, уточнення предмету дослідження.

Вивчення наукової літератури дозволяє:

- виявити здобутки науки, її дослідження і недоліки;
- визначити основні тенденції у поглядах фахівців на проблему, з огляду на те, що вже досягнуто в науці;
- визначити актуальність і рівень вивченості проблеми;

- допомагає вибрати напрями, аспекти дослідження;
- забезпечує достовірність висновків і результатів науковця.

При роботі з літературою обов'язково слід робити ви-тяги, анотації та конспекти, за допомогою яких виділя-ють найціннішу інформацію, стисло викладають її зміст. Слід переглянути всі види джерел інформації, зміст яких пов'язаний з темою дослідження. Сюди відносяться ма-теріали, опубліковані в різних вітчизняних і іноземних виданнях, звіти науково-дослідної роботи, дисертації, офіційні документи.

Вивчення літератури з обраної теми слід починати з загальних робіт для отримання загального уявлення про основні питання, а пізніше вже вести пошук нового ма-теріалу.

Наукову інформацію поділяють на первинну і вторин-ну. До первинних належать наукові документи, що мають безпосередні результати науково-дослідних або експери-ментально-конструкторських робіт (статті, дисертації, брошури, монографії, книжки). До вторинних наукових документів належать ті, що є результатами аналітично-синтетичної і логічної переробки первинної інформації: інформаційні видання, нотатки, картотеки, бібліографічні видіння, довідникова література, реферативні журнали, експрес-інформація, огляди, друковані картки.

Як первинні, так і вторинні документи поділяють на *опубліковані* (видання) і *неопубліковані*. До первинних документів належать книги (неперіодичні текстові ви-дання обсягом понад 48 с.). Книги і брошури поділяють на *наукові*, *навчальні*, *офіційно-документальні*, *науково-популярні* й, *в решті решт, за галузями наук і науковими дисциплінами*. Серед книг і брошур важливе наукове зна-

чення мають *монографії*, які є всебічним дослідженням однієї проблеми або теми і належать одному або декільком авторам, та *збірники наукових праць*, що містять низку наукових статей одного або декількох авторів, реферати і різні офіційні або наукові матеріали. З метою навчання видаються *підручники та навчальні посібники* (навчальні видання). Це неперіодичні видання, що містять систематизовані відомості наукового й прикладного характеру, викладені зручній для засвоєння формі.

Деякі видання, що публікуються від імені державних або громадських організацій, установ і відомств, називаються *офіційними*. Вони містять матеріали законодавчого, нормативного або директивного характеру.

Найоперативнішим джерелом НТІ є *періодичні видання*, що виходять через певні проміжки часу та з постійним для кожного року числом номерів. Традиційними видами періодичних видань є газети й журнали. До періодичних належать також *видання з продовженням*, що виходять через певні проміжки часу, з накопиченням матеріалу. Такими виданнями є *збірники наукових праць* інститутів, ВНЗ, наукових колективів, які публікуються без чіткої періодичності під загальною назвою «Праці», «Наукові вісники», «Відомості» та ін.

До *спеціальних видів* технічних видань прийнято відносити нормативно-технічну документацію, яка регламентує науково-технічний рівень і якість випущеної продукції (стандарти, інструкції, типові положення, методичні вказівки тощо).

Важливе значення для виконання науково-дослідних робіт має *патентна документація*, яка є сукупністю документів, що містять дані про відкриття, винаходи та інші види промислової власності, а також дані про охорону

прав винахідників. Патентна документація має високий ступінь достовірності, оскільки підлягає ретельній експертизі на новизну та корисність.

До основних видів *неопублікованих первинних документів* можна віднести *науково-технічні звіти, дисертації, депоновані рукописи, наукові переклади, конструкторську документацію, інформаційні повідомлення* про проведені науково-технічні конференції, з'їзди, симпозіуми, семінари.

Вторинні документи й видання поділяють на довідкові, оглядові, реферативні та бібліографічні. *Довідкові видання* (довідники, словники) містять результати теоретичних узагальнень, різні величини та їх значення, матеріали виробничого характеру. *Оглядові видання* містять концентровану інформацію, отриману в результаті відбору, систематизації та логічного узагальнення відомостей з великої кількості першоджерел, з певної теми і за певний проміжок часу. *Реферативні видання* (реферативні журнали, реферативні збірники) містять скорочений виклад первинного документа або його частини з основними фактичними даними та висновками. *Бібліографічні покажчики* є виданнями книжкового або журнального типу, що містять бібліографічні описи.

Реферативний журнал – це періодичне видання, в якому публікуються реферати, анотації та бібліографічні описи літератури, що представляють найбільший інтерес для науки і практики.

Експрес-інформація – це періодичне видання, що містить розширені реферати статей, описи винаходів і публікацій, які дають можливість отримати інформацію про їхню сутність та зміст.

Друковані бібліографічні картки містять повний бібліографічний опис джерел інформації.

Каталоги – збір відповідним чином систематизованих карток, наявних у бібліотеці книжок, журналів та ін. друкованих матеріалів.

Картотека – це перелік всіх друкованих матеріалів, виявлених з певної тематики.

Бібліографічні покажчики – перелік структурованої тематичної літератури.

До складу вторинних документів також входять енциклопедії та різного роду довідники. Вся інформація наукового документу поділяється на сигнальну, релевантну, бібліографічну і нову (основну).

1. Сигнальна інформація допомагає досліднику орієнтуватися у змісті наукового документа і включає титульний лист, анотацію, заголовки, зміст і ін.
2. Релевантна інформація міститься в тексті, в примітках, авторських посиланнях і має на меті уточнити основну інформацію.
3. Бібліографічна інформація – це дані про використання дослідником літературних джерел із зазначенням автора, назви його праці, місця видання, видавництва і року видання.
4. Новою або основною інформацією є зміст роботи, подані автором положення, системи доказів, правила тощо.

До форм сигнальної інформації належать: реферат, анотація, тези, резюме.

1. Реферат – це короткий виклад змісту наукової роботи або її частини.
2. Анотація – це коротка характеристика книги, статті або рукопису, де викладається зміст першоджерела, перелік ключових питань і додається його оцінка.

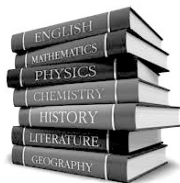
3. Теза – основна думка або ключове положення доповіді, лекції, статті чи іншого авторського первинного документу.
4. Резюме – це анотація з елементами попереднього рецензування. Резюме, як і анотація, має акцентувати увагу на вузлових моментах роботи. Воно може бути позитивним і негативним.
5. Рецензія – це вид наукової, літературної, художньої критики, науково-практична стаття, що дає оцінку досліджуваному твору.

Роботу з літературною рекомендовано проводити поетапно:

- широке ознайомлення з матеріалами в цілому за його змістом;
- швидкий перегляд усього змісту;
- проробка в порядку послідовності розміщення матеріалу;
- вибіркове читання будь-якої частини монографії, посібника, статті;
- виписки матеріалу, що належить до теми і є цікавою;
- критична оцінка записаного, його редагування, чистовий запис.

Залежно від назви і наукового значення теми обсяг інформації може бути в межах 100-200 найменувань літературних джерел, що стосується студентської наукової роботи, кількість опрацьованих джерел коливається від 25 для курсової роботи до 50 – для магістерської роботи.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте необхідність вивчення наукової літератури.
2. Що таке інформаційні системи?
3. Поняття «інформаційний продукт».
4. Як ви розумієте поняття «бази даних»?
5. Як поділяються бази даних?
6. Проблемно-орієнтовані прикладні програми.
7. Функціональні прикладні програми.
8. Опубліковані та неопубліковані наукові документи.
9. Спеціальні види технічних видань.
10. Патентна документація.
11. Неопубліковані первинні документи.
12. Оглядові наукові видання.
13. Що таке реферативний журнал?
14. Змістове наповнення експрес-інформації.
15. Поняття друкованих бібліографічних карток.
16. Що таке каталог та картотека?
17. Як ви розумієте сигнальну інформацію?
18. Поняття релевантної інформації.
19. Що таке наукова рецензія?
20. Що таке первинна наукова інформація?
21. Поняття вторинної наукової інформації
22. Структура вторинної наукової інформації
23. Як поділяється інформація наукового документу?
24. Назвіть етапи у роботі з літературними джерелами
25. Форми зберігання наукової інформації.

Рекомендована література до теми

1. Артемчук Б.І., Курило В.М., Кочерган М.П. Методика організації науково-дослідної роботи: Навч. посіб. для студ. та викл. ВНЗ / Б.І. Артемчук, В.М. Курило, М.П. Кочерган. – Київ. держ. ун-т. – К.: Форум, 2000. – 270.

2. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень. Підр. для студ. екон. спец. вузів / М.Т. Білуха. – К.: Вища шк., 1997. – 271 с.

3. Важинський С.Е. Щербак Т.І. Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб. / С. Е. Важинський, Т.І.Щербак. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – 260 с.

4. Дикий Н.А., Халатов А.А. Основы научных исследований / Н.А. Дикий, А.А. Халатов. – К.: Высшая шк., 1985. – 223 с.

5. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: Навч. посіб. для студ. спец. “Менеджмент невиробничої сфери”/ Ін-т змісту і методів навчання. Київ. держ. торг.-екон. уп-т. / В.І. Романчиков. – К.: ІЗМН, 1997. – 234 с.

6. Рузавин Г.И. Методы научного исследования / Г.И. Рузавин. – М.: Мисль, 1974. – 237 с.

7. Основи наукових досліджень у схемах і таблицях : навч. посіб. / О. П. Кириленко, В. В. Письменний. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 228 с.

8. Скиба О. П. Стиль наукового мислення в інформаційну епоху / О. П. Скиба // Вісник Національного авіа-

ційного університету. Філософія. Культурологія. – 2011. – № 2 (14). – С. 100–104.

9. Соловйов С. М. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник / С. М. Соловйов. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 176 с.

10. Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методологія наукових досліджень / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – К. : Знання, 2007. – 317 с.

11. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 560 с.

Розділ 9

МЕТОДИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХНЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

9.1. Методи наукового пізнання

Метод – це спосіб досягнення поставленої мети. Метод об'єднує суб'єктивні та об'єктивні аспекти пізнання та є програмою побудови і практичного застосування теорії. Одночасно з цим метод суб'єктивний, оскільки є знаряддям думки дослідника та включає в себе його суб'єктивні особливості.

Методи досліджень бувають: загальні, що діють у всіх галузях науки на всіх етапах дослідження; загальнонаукові, тобто придатні для всіх наук; часткові – для певних наук; спеціальні – для однієї специфічної науки. Такий поділ методів завжди умовний, оскільки з розвитком пізнання науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу.

Загальнонаукові методи – це система принципів, прийомів, що мають загальний, універсальний характер, є абстрактними, суворо не регламентовані, не піддаються формалізації та математизації; використовуються в усіх, чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження.

Загальнонаукові методи поділяються на:

- методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);
- методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція, моделювання та ін.);
- методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод).

На **емпіричному рівні** переважає живе споглядання (чуттєве пізнання), раціональний момент наявний, проте має підпорядковане значення. Тому досліджуваний об'єкт відображається переважно з боку зовнішніх зв'язків та проявів, що доступні живому спогляданню. Збирання фактів, їх первинний опис, узагальнення, систематизація – характерні ознаки емпіричного пізнання.

Теоретичний рівень дослідження пов'язаний з більш глибоким аналізом фактів, з проникненням у сутність досліджуваних явищ, з пізнанням та формулюванням законів, тобто з поясненням реальної дійсності.

Кожен науковий метод має відповідати наступним критеріям:

- *ясність* – загальнозрозумілість методу;
- *детермінованість* – сувора послідовність використання методу;

- *націленість* – підпорядкованість методу досягненню певної мети, розв'язанню певних конкретних завдань;
- *результативність* – здатність методу забезпечувати досягнення певної мети;
- *надійність* – здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату;
- *економічність* – здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу.

До основних загальнонаукових методів пізнання відносять:

- **спостереження** – це спосіб безпосереднього вивчення предметів і явищ за допомогою органів чуття без втручання в процес з боку дослідника;
- **порівняння** – це виявлення відмінностей між об'єктами матеріального світу або знаходження в них спільного за допомогою органів чуття чи спеціальних пристроїв;
- **підрахунок** – це знаходження числа, що визначає кількісне співвідношення однотипних об'єктів або їх параметрів, котрі характеризують ті чи інші властивості;
- **вимірювання** – це фізичний процес визначення числового значення певної величини шляхом порівняння її з еталоном;
- **експеримент** – це одна із сфер людської практики, в результаті якої перевіряється істинність гіпотез або виявляються закономірності об'єктивного світу. Під час експерименту дослідник втручається в процес, який він вивчає, з метою пізнання. При цьому одні умови досліду ізолюються, інші виключаються, а деякі підсилюються або послаблюються;

- **узагальнення** – визначення загального поняття, в якому відображається головне або основне, що характеризує об'єкти певного класу. Це засіб для утворення нових наукових понять, формулювання законів і теорій;
- **абстрагування** – це відвертання уваги в думках від несуттєвих властивостей, зв'язків, відношень предметів і виділення декількох сторін, що цікавлять дослідника. Абстрагування, як правило, здійснюється у два етапи. На першому етапі визначаються несуттєві властивості, зв'язки тощо, на другому – досліджуваний об'єкт замінюють іншим, більш простим, тобто спрощеною моделлю, яка зберігає головне в складному. Розрізняють види абстрагування: ототожнювання (утворення понять шляхом об'єднання предметів, виділених за своїми властивостями, в особливий клас); ізолювання (відокремлення властивостей, невід'ємно пов'язаних з предметами); конструктивізація (не береться до уваги невизначеність між реальними об'єктами); припущення можливого здійснення;
- **формалізацію** – відображення об'єкта або явища в знаковій формі певної спеціальної мови (математики, фізики, хімії тощо) і забезпечення можливості дослідження реальних об'єктів та їх властивостей через формальне дослідження відповідних знаків;
- **аксіоматичний метод** – спосіб побудови наукової теорії, при якому деякі твердження (аксіоми) приймаються без доведень і тоді використовуються для отримання решти знань (за певними логічними правилами);

- **аналіз** – метод пізнання, при якому предмет дослідження (об'єкт, властивості тощо) розкладається на окремі складові частини. У зв'язку з цим аналіз лежить в основі аналітичного методу досліджень;
- **синтез** – це поєднання окремих сторін предмета дослідження в єдине ціле. Аналіз і синтез взаємозв'язані та уособлюють єдність протилежностей. Розрізняють такі види аналізу і синтезу: прямий, або емпіричний, метод (використовують для виділення окремих частин об'єкта); елементно-теоретичний метод (базується на уявленнях про причинно-наслідкові зв'язки різних явищ); структурно-генетичний метод (вилучення із складного явища таких елементів, які створюють вирішальний вплив на решту сторін об'єкта);
- **гіпотетичний метод** пізнання передбачає розробку наукової гіпотези на основі вивчення фізичної, хімічної чи будь-якої іншої суті досліджуваного явища за допомогою описаних вище способів пізнання. Потім формулюються гіпотези, складається розрахункова схема алгоритму (моделі), здійснюється її вивчення, аналіз і розробка теоретичних положень.

Важливими поняттями в теорії пізнання є **індукція** – умовивід від фактів до деякої гіпотези, та **дедукція** – умовивід, в якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знань загальних властивостей всієї множини. Найважливіше правило дедукції формулюється так: «Якщо із висловлювання *A* слідує висловлювання *B*, а висловлювання *A* є істинним, то *B* також є істинним».

Одним із методів наукового пізнання є **аналогія**, за допомогою якої одержують знання про предмети і явища на основі їх подібності з іншими.

В соціально-економічних дослідженнях часто використовують **історичний метод** пізнання. Цей метод передбачає дослідження виникнення, формування і розвитку об'єктів у хронологічній послідовності, в результаті чого дослідник одержує додаткове знання про процес, який вивчає.

При **гіпотетичному** методі пізнання дослідник часто звертається до ідеалізації – створення в думках об'єктів, які практично нездійсненні (наприклад, ідеальний газ, абсолютне тверде тіло). У результаті ідеалізації реальні об'єкти позбавляються деяких властивостей і наділяються гіпотетичними властивостями.

До логічних законів та правил відносяться: закон тотожності, закон протиріччя, закон виключення третього, закон достатньої підстави, дедукція, індукція, умовивід за аналогією тощо.

1. Закон тотожності, відповідно до якого предмет думки в межах одного міркування має залишатися незмінним. Закон вимагає, щоб всі поняття і судження носили однозначний характер, не мали двозначності або невизначеності.
2. Закон протиріччя – відповідно до нього не можуть бути правильними одразу два висловлювання, коли перше стверджує, а інше заперечує одне і те саме. В основі закону лежить якісне визначення явищ і речей.
3. Закон виключення третього стверджує, що з двох суперечливих суджень одне неправильне, а інше є правильним. Третього не дано. (“це є або в, або не в”). Такий закон не діє стосовно протилежних суджень, які повідомляють додаткову інформацію.
4. Закон достатньої підстави – усяка істина думка має достатню підставу, тобто будь-яку іншу думку із

якої за необхідності впливає істинність цієї думки. Цей закон визначає, що будь-яке судження, використовуване у дослідницькій роботі, перед тим, як бути визнаним істинним, потребує обґрунтування. Він допомагає відокремити правильне від помилкового, зробити правильний висновок.

5. Дедуктивний умовивід є таким, у якому висновок про певний елемент множини робиться на підставі знання загальних властивостей усієї множини.
6. Індукцією є умовивід від часткового до загального, у процесі якого на підставі знання про частину предметів одного класу роблять висновок про клас взагалі.
7. Умовивід за аналогією, тобто уподібнення нового явища іншому, схожому з ним, відомому явищу та поширення на нього раніше отриманої інформації.

Під час дослідження окремих систем з різного виду зв'язками, що характеризуються як безперервністю та детермінованістю, так і дискретністю та випадковістю, використовуються **системні методи** (дослідження операцій, теорія масового обслуговування, теорія керування, теорія множин тощо).

Отже, метод наукового дослідження – це система розумових і прикладних операцій, що націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети.

9.2. Рівні методів наукових досліджень

Залежно від мети, завдання досліджень і необхідних результатів, методи наукового пізнання умовно поділяють

на декілька рівнів: емпіричний, експериментально-теоретичний, теоретичний і метатеоретичний.

Методи емпіричного рівня: спостереження, порівняння, рахунок, вимірювання, тести, метод проб і помилок та ін. Методи цієї групи конкретно пов'язані з явищами, що вивчаються, і використовуються на етапі формування наукової гіпотези.

Методи експериментально-теоретичного рівня: експеримент, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, гіпотетичний, історичний та логічний методи. Вони допомагають досліднику виявити ті чи інші достовірні факти та об'єктивні прояви під час дослідження процесів. За допомогою цих методів здійснюється накопичення фактів та їх перехресна перевірка. Варто зазначити, що факти мають науково-пізнавальну цінність тільки в тих випадках, коли вони систематизовані, між ними розкриті не випадкові залежності та визначені причини наслідків. Таким чином, завдання виявлення істини потребує не лише збору фактів, а й правильної теоретичної обробки. Початкова систематизація фактів та їхній аналіз виконуються вже в процесі спостережень, міркувань, експериментів, бо ці методи охоплюють не лише чуттєве сприйняття предметів і явищ, але й їх відбір, класифікацію, обдумування сприйнятого матеріалу, його фіксування.

Методи теоретичного рівня: абстрагування, ідеалізація, формалізація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, аксіоматика, узагальнення та ін. На теоретичному рівні проводяться логічні дослідження зібраних фактів, розробка понять, суджень та виконання умовиводів. У процесі цієї роботи співвідносяться попередні наукові уявлення з новими, що виникають. На теоретичному рівні наукове

мислення звільняється від емпіричного опису, створюється теоретичне узагальнення. Таким чином, новий теоретичний зміст знань надбудовується над емпіричними знаннями. На теоретичному рівні пізнання науковці використовують логічні методи подібності або відмінності, розробляють нові системи знань або вирішують завдання подальшого узгодження теоретично розроблених систем з накопиченими новими експериментальними результатами.

Крім емпіричного та теоретичного рівнів у структурі наукового знання необхідно артикулювати наявність третього(більш загального порівняно з ними) мета теоретичного рівня знання. Він складається з двох основних підрівнів: загальнонаукового знання та філософських підстав науки.

До методів метатеоретичного рівня відносять діалектичний метод і метод системного аналізу. З допомогою цих методів досліджується власне теорії й розробляються шляхи її побудови, вивчається система положень і понять певної теорії, з'ясовуються межі її застосування, способи запровадження нових понять, обґрунтовуються шляхи синтезу декількох теорій. Центральним завданням цього рівня досліджень є пізнання умов формалізації наукових теорій і вироблення формалізованих мов, так званих метамов.

У процесі розвитку технічних наук наукові дослідження виконуються на двох рівнях: **емпіричному** та **теоретичному**. Рівні відрізняються глибиною, повнотою і всебічністю дослідження об'єкта; цілями, методами досягнення та способами вираження знань; ступенем значимості в них чуттєвого та раціонального пізнання. На емпіричному рівні здійснюються спостереження за

об'єктами, фіксуються факти, проводяться експерименти, виявляються емпіричні співвідношення та закономірні зв'язки між окремими явищами. На теоретичному рівні створюються системи знань, теорії, де розкриваються загальні та необхідні зв'язки, формулюються закони в їх системній єдності та цілісності.

На емпіричному рівні пізнавальною функцією є описова характеристика явищ, а результатом – наукові факти, певна сумативність знань, сукупність емпіричних узагальнень, встановлення закономірних зв'язків між окремими явищами, тобто домінує чуттєво-сенситивний компонент у пізнанні.

На теоретичному рівні досліджень головним завданням є розкриття суттєвих причин та зв'язків між явищами, а пізнавальною функцією – пояснення явищ у формі законів, теорій, теоретичних систем та системних законів. На цьому рівні домінує раціональне пізнання.

Методи обох рівнів органічно взаємопов'язані й взаємно зумовлюють один одного у цілісній структурі наукового пізнання. Емпіричне переходить у теоретичне, а те, що спочатку було теоретичним, на більш високому етапі розвитку, стає емпірично доступним.

9.3. Наукові методи в туризмі

За твердженням професора О. Шаблія, «метод наукового дослідження - це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети». З допомогою такого методу можна отри-

мати бажану інформацію, що відповідатиме потребам суспільства або конкретної науки. Унаслідок застосування правильно вибраного методу можна підтвердити істинність отриманих результатів У суспільній географії методи наукового дослідження О. Шаблій поділяє на три великі групи: **філософські**, котрі є фундаментом наукового пізнання. Це загальні підходи, категорії та принципи і закони, що показують місце досліджуваного об'єкта в реальному світі (принцип об'єктивності, всезагального зв'язку і залежності, закон єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних показників у якісні, заперечення заперечення й ін.); загальноосвітні - такі засоби і прийоми, що мають універсальний характер застосування (аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення й абстрагування, порівняння й аналогія, ідеалізація та формалізація), але потребують урахування особливостей конкретних об'єктів дослідження. Так, **у туризмі** широко застосовують наукові методи системи географічних наук: спостереження з елементом описовості; історичний; порівняльний; картографічний; аналітико-статистичний; експедиційних досліджень; математичного моделювання; системний. У свою чергу соціальний характер туризму обумовлює використання способів і прийомів, сформованих в інших суспільних науках (балансовий, соціологічних досліджень тощо).

До найпопулярніших загальнонаукових методів **належить описовий метод**, часто супроводжений використанням загальної статистики. У подібних дослідженнях широко застосовують **метод статистичної оцінки** (визначення функцій за результатами спостережень), метод статистичної перевірки гіпотез та ін. Статистичним методом послуговуються для аналізу соціологічних опитувань,

що дає змогу методом порівняння виявити відмінності однієї соціокультурної системи від іншої. Результати таких досліджень - дуже важливий засіб обґрунтування розвитку туризму, активного відпочинку.

До третьої групи методів дослідження суспільної географії належать конкретно-наукові методи, які застосовують в окремих науках. Це, зокрема, метод польових досліджень, картографічний та ін. В межах окремої науки, якою є **географія туризму**, теж можна використовувати конкретні наукові методи, наприклад, метод сезонних оцінок чисельності самодіяльних туристів. Неодноразово нестача інформації про розвиток туризму, скажімо, виїзди вихідного дня, мотивації туристичних поїздок за межі держави, розвиток прикордонного туризму, змушують дослідників вдаватись до соціологічних опитувань (анкетування), що постають у вигляді міждисциплінарного методу польових досліджень.

Основними статистичними показниками, котрі використовують для географічних досліджень у туристичній діяльності, є: чисельність (кількість) туристів за одиницю часу (добу, місяць, сезон, рік і т. д.), які відвідали певний центр, регіон, країну; кількість ночівель, проведених туристами в тому чи іншому центрі, регіоні, країні за одиницю часу; кількість ліжко-місць цілорічної дії та сезонного використання; обсяг наданих туристично-рекреаційних послуг у грошовому вираженні, обсяг доходів від розвитку туризму тощо.

З-поміж головних методів дослідження, застосовуваних у географії туризму, доцільно виокремити такі, що використовують вторинну інформацію у вигляді зображення на картах і картосхемах даних переписів і под., а також методи, які ґрунтуються на первинній інформації.

ції, отриманій унаслідок анкетування, спостереження, інтерв'ювання. Водночас із тим у розвідках з географії туризму не обійтися без досліджень на місцевості, тобто польових, що охоплюють суцільний, вибірковий, маршрутний способи та «спосіб ключів». Останній передбачає дослідження типових ділянок і поширення результатів на значно більшу територію. Польові географічні розвідки передбачають підготовчий період, власне польовий і заключний, тобто камеральний, який закінчується отриманням висновків. Такі дослідження можуть здійснювати з метою визначення атрактивності природних або навіть історико-культурних ландшафтів, а також потреб туристів, їх поведінки та ін.

На думку польського вченого А. Ковальчика, до географічних досліджень у туризмі варто віднести також аналіз туристичних путівників, буклетів, рекламних оголошень, пам'яток для туристів, програм туристичних заходів і навіть описи художньої літератури. Адже всі ці складові належать до банку даних, що створює спеціальну інформацію.

Іншим способом збирання інформації, зокрема в процесі оцінки туристичної привабливості, є аналіз загально-географічних і тематичних карт (рельєфу, клімату, фауни та флори, наявності історичних пам'яток), а також дешифрування космічних знімків.

Вагоме джерело інформації про розвиток світового туризму - банк даних ВТО. На сайті (unwto.org - **World Tourism Organization**) розміщені відомості про розвиток туризму в усьому світі, регіонах та в окремих країнах, а також матеріали, присвячені проблемам розвитку туризму. Статистичні дані про розвиток туризму є і в щорічниках, які видають спеціалізовані організації ООН, особливо ЮНЕСКО.

Статистичні дані, що стосуються розвитку туризму в світі та в Україні, у вітчизняних довідниках публікують неповно - це дуже загальні показники, що дають змогу здійснювати поточний аналіз розвитку міжнародного і внутрішнього туризму, пов'язаних з Україною. У такому випадку доводиться застосовувати недешеві способи отримання необхідних даних про розвиток туризму, його мотивацію та головні міжнародні турпотоки - анкетування й інтерв'ювання. Недоліком анкетування є те, що туристи, зайняті оглядом туристичних об'єктів, неохоче відповідають на запитання анкетера, а це певною мірою збіднює отриману інформацію. Крім того, відповіді, наприклад, з мотивації туристичних подорожей можуть бути дуже різними, якщо надокучливо переривати процес прослуховування, скажімо, під час екскурсії. За таких обставин не можна одержати об'єктивну інформацію. Тому дуже важливо, аби анкетування чи інтерв'ювання здійснювали досвідчені висококваліфіковані спеціалісти.

У географічних дослідженнях широко застосовують описові, статистичні методи (середня зважена, стандартні відхилення і под.), а також параметричні методи (кореляція, регресія), аналіз варіантів і непараметричні тести. Ці методи можна використовувати в процесі опрацювання даних, отриманих способом анкетування, інтерв'ювання. Адже так виявляють зв'язок і взаємозалежність між преференціями та поведінкою туристів.

Для географічних досліджень нерідко застосовують і графічні методи, що сприяють вивченню території туристичної спеціалізації.

У розвідках географії туризму спостерігаємо повернення від кількісних методів до якісного аналізу з використанням соціологічних, психологічних і етнологічних

методологій, а також застосування економічної теорії та теорії менеджменту. До якісних показників, які широко застосовують у географічній практиці, належить так званий коефіцієнт Баретія і Деферта, що вказує на рівень розвитку туристичної функції:

$$L-100 W) =-,$$

де L - кількість місць для ночівлі на даній території;
 P - кількість населення на тій чи іншій території.

Польські дослідники Я. Варшинська й А. Яцковський коефіцієнт $Tf(t)$ подали у модифікованій версії, що має такий вигляд:

$$L-100$$

$$Tf(t) =-,$$

$$P_0 + kL$$

де L - кількість місць для ночівлі на певній території; P_0 - кількість населення на цій території; k - кількість населення, зайнятого в обслуговуванні туристів, що залежить від кількості місць для ночівлі й категорії готелів (у межах від 0 до 1, де готель класу «люкс» дорівнює 1).

Для визначення рівня розвитку туристичної функції можна також використовувати коефіцієнт розміщення (локалізації - WL_t):

$$T, \text{ \textcircled{1}}$$

де T_t - відсоток місць для ночівлі (або кількість туристів, кількість зайнятих, котрі обслуговують туристів і под.) у просторовій величині «і» відносно величини явища на досліджуваній території; L_t - величина досліджуваного явища на території.

У свою чергу А. Гудман і Й. Девіс запропонували свій показник локалізації:

де N_e - кількість туристів, які перебувають у межах країни; N - кількість туристів, котрі виїжджають за межі країни; P - кількість населення країни; $P_{\text{ш}}$ - кількість населення світу.

А. Ковальчик пропонує для аналізу розміщення ресурсів і туристичної привабливості, а також інфраструктури, що засвідчує туристичну освоєність території, використовувати метод найближчого розташування (R), який має вигляд: де si_0 - середня відстань, що підлягає спостереженню, $\bar{y}$ - середня очікувана відстань.

У свою чергу

де g - дійсна щільність об'єктів на даній території.

Величина $R = 2,1491$ означає, що розміщення об'єктів на тій чи іншій території має характер гексагональний; $R=1$ - система хаотична, випадкова, а $R=0$ тоді, коли явище зосереджене в одному місці. Цей метод успішно використовували у другій половині 70-х років XX ст. для дослідження стану туристичного освоєння в США (Північна Кароліна).

Серед методів, запозичених з інших галузей науки, зокрема в економічній науці, існує метод **SWOT** (від англійських термінів: strengths - сила, weaknesses - слабкість, opportunities - можливість і threats - загроза). Цей метод застосовували для визначення можливостей розвитку туризму на певній території. Під поняттям «сильні сторони» (**strengths**) і «слабкі сторони» (weaknesses) розуміють внутрішні чинники, що впливають на розвиток певного явища, а поняття «шанс» або «можливість» (**opportunities**) і «загроза» (**threats**) застосовують для зовнішніх чинників, що найчастіше визначають подальшу перспективу цього явища.

Польський дослідник А. Ковальчик оцінив перспективи розвитку агротуризму в Польщі за методом **SWOT: сильні**

сторони (strengths): збереження сільського культурного ландшафту і традиційних форм сільськогосподарського виробництва; збереження народних промислів, обрядів, місцевої кухні й навіть знання місцевої історії; привабливість природного середовища; слабкі сторони (weaknesses): слабе технічне оснащення сільських будівель; відсутність фінансових засобів для поліпшення умов перебування туристів; відсутність у селян знань у галузі менеджменту та маркетингу; мала громадська активність на місцевому рівні; неприяне ставлення місцевих жителів до приїжджих громадян; **шанси (opportunities):** зростання зацікавленості у розвитку туризму в сільській місцевості; поява моди на агротуризм; підтримка агротуризму державою та місцевими органами самоврядування; допомога інших європейських держав у вигляді фінансування агротуризму і навчання селян; **загрози (threats):** збереження пасивно-го ставлення до агротуризму в суспільстві, несприятлива кредитна політика банків стосовно фінансування заходів агротуристично-го призначення, збереження нестабільної податкової політики, низька екологічна грамотність селян, конкуренція інших держав.

До вагомих методів дослідження в географії туризму належить картографічний. **Картографічний метод** - це систематизація й узагальнення результатів географічних досліджень у формі картографічних моделей, карт, картосхем. Саме карта відіграє важливу роль у дослідженні просторових закономірностей тих чи інших явищ. Її складання - це ще і важливий підсумок географічних досліджень. Карта в свою чергу призначена для наукового та практичного відображення явищ, об'єктів, для ілюстрації, а також навчальних цілей. Завданням туристичного картографування молоді вчені-географи М. Рутинський і О. Стецюк називають:

- висвітлення закономірностей і форм територіального поширення природних й історико-культурних рекреаційних ресурсів, характеру туристичного освоєння території та матеріально-технічної бази туризму;
- оцінка сучасного стану рівня використання рекреаційно-туристичних ресурсів, рівня туристичного освоєння та рекреаційного навантаження на територію;
- моделювання оптимальних варіантів розвитку й удосконалення територіальної організації сфери туризму на основі аналізу комплексу природних і соціально-економічних чинників.

Туристичні карти розподіляють на оглядові, маршрутні, де відображена територія із відповідним навантаженням уздовж туристичних маршрутів (пішохідних, лижних, водних, велосипедних, кінних, автомобільних і комбінованих), та плани міст із переліком об'єктів туристичної інфраструктури, списком вулиць і майданів, маршрутів міського транспорту тощо. Вони повинні стати орієнтиром на місцевості й реально відображати існуючі зв'язки між туристичними об'єктами певної території, бути надійним інструментом їх пізнання.

Туристичні карти мають вирізнятися добрим зображенням орієнтирів на місцевості, типом написів, розміщенням умовних знаків (легенди), добрим позарамковим змістом, що доповнюють основні елементи карти.

Польський дослідник Д. Марковська на туристичних картах виокремлює три головні групи знаків:

- 1) знаки, які позначають красназавчі цінності;
- 2) знаки, що показують стан туристичного освоєння;
- 3) інші знаки.

Першу групу охоплюють знаки, які відображають живу та неживу природу, а також історико-культурні об'єкти (історичні пам'ятки, архітектуру, пам'ятки фольклору і под.), другу групу - засоби розміщення (ночівлі тощо), харчування, канатно-підвісні дороги й інші транспортні комунікації. До третьої групи належать об'єкти, котрі не входять безпосередньо до туристичної інфраструктури.

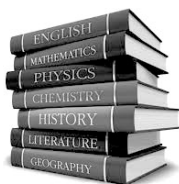
У побудові туристичних карт дуже важливо застосовувати картографічні методи: крапковий (це допомагає локалізувати об'єкти); метод картограм; метод картодіаграм; значковий; ізоритмічний; лінійний. Кожний із них має своє навантаження і відображає певний зміст туристичних явищ. Так, лінійний метод визначає величину туристичних потоків, частоту транспортних доставок і под.

Серед туристичних карт доцільно виокремити групу, пов'язану з відображенням міських поселень. Міська туристична карта повинна схематично зображати транспортну систему міста, місце концентрації й розташування головних об'єктів пізнання, а також об'єкти інфраструктури, що характеризують місця проживання, харчування, спортивні об'єкти, культурні заклади та ін. У такій карті мають бути короткі описи об'єктів та об'єкти, варті огляду. Тобто, згадані карти повинні містити інформацію про систему забудови, структуру і характер міста, функції окремих її сегментів.

Для туристичних досліджень важливим залишається метод просторового аналізу, основним завданням якого є виявлення особливостей розміщення туристичних об'єктів, пошук закономірностей розвитку туризму на різних територіях і розробка рекомендацій з поліпшення обслуговування, перспектив розвитку й охорони навколишнього середовища у районі пріоритетного розвитку туризму.

В умовах розвитку інформаційного суспільства у дослідженні туризму вагоме місце посідатимуть математичні методи, зокрема економіко-математичні й соціально-просторові моделі з використанням комп'ютерних технологій. Це дасть змогу не лише простежити процес розвитку туризму, а й отримати науково-обґрунтовані результати з його перспектив, яких вимагає сучасна наука.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке метод наукового пізнання ?
2. Як умовно поділяють наукові методи ?
3. Охарактеризуйте три великі групи методів наукового пізнання.
4. Загальнонаукові методи.
5. Методи емпіричного дослідження.
6. Методи емпірично-теоретичного рівня.
7. Методи теоретичного рівня дослідження.
8. Критерії наукового методу.
9. Поясніть застосування методу спостереження.
10. В чому полягає метод порівняння ?
11. Значення методів узагальнення та абстрагування.
12. Методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції.
13. Назвіть базові закони логіки
14. Дайте характеристику умовиводів, що використовуються у наукових дослідженнях.
15. Наукові методи в туризмі.

Рекомендована література до теми

1. Быков В.В. Методы науки / В.В. Быков. – М.: Наука, 1974. – 215 с.
2. Важинський С.Е. Щербак Т.І. Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб. / С. Е. Важинський, Т.І.Щербак. – Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016.- 260 с.
3. Кузик С.П. Географія туризму: навчальний посібник / С.П. Кузик. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
4. Кияк Б.Р. Методи, алгоритми та моделі інформаційних технологій наукових прогнозування: Гранти і пріоритети для фундаментальних досліджень / Б.Р. Кияк. – К., 2001. – 170 с.
5. Стеченко М.Д., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень: Підручник / М.Д. Стеченко, О.С. Чмир. – К.: Знання, 2005. – 309с.
6. Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії: Збірник наукових праць на пошану Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка Олега Шаблія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 432 с.
7. Фаренік С.А. Логіка і методологія наукового дослідження / Українська академія державного управління при Президентові України / С.А. Фаренік. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 338 с.
8. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – 2-е вид., перев. і доп. – К.: Знання –Прес, 2002. – 295 с.

Розділ 10

ОФОРМЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ. НАПИСАННЯ КУРСОВОГО ПРОЕКТУ

10.1. Методичні рекомендації до написання курсових робіт

Науково-дослідна робота є важливою складовою підготовки високо кваліфікованих фахівців у вищих навчальних закладах. Вона включає в себе два елементи: 1) засвоєння методики організації науково-дослідної роботи, 2) робота над науковим дослідженням під керівництвом професорів та викладачів. Наукова робота проводиться в межах навчально-виховного процесу та поза межами навчального процесу, через участь в роботі Студентського наукового товариства. Важливим напрямком науково-дослідної роботи в межах навчально-виховного процесу є написання і захист курсових та дипломних робіт.

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного курсу або з окремих його розділів.

Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Вона затверджується на засіданні кафедри. Рівень підготовки курсової роботи значною мірою свідчить про ступінь засвоєння студентом здобутих знань, його грамотність, загальну культуру та ерудицію. Основна мета виконання курсової роботи – глибоко і творчо вивчити одне з конкретних питань теорії і практики певної дисципліни, оволодіти методами наукового дослідження. Успішне проведення наукового дослідження та написання курсових робіт залежить від чіткого дотримання основних вимог, що ставляться до них. Ці вимоги стосуються насамперед наукового рівня робіт, їхнього змісту, структури, форми викладу матеріалу, а також їх оформлення.

Теми курсових пропонуються студентам відповідно до наукової тематики кафедри, з урахуванням наукових зацікавлень студентів.

При оцінюванні курсової роботи комісія враховує дотримання вимог оформлення роботи, якість самого наукового дослідження, його наукову новизну, вміння захистити сформульовані положення та висновки.

Роботи оформлені з порушенням державних стандартів і встановлених вимог можуть бути недопущені до захисту. Невідповідність в оформленні курсової роботи може суттєво вплинути на остаточну оцінку роботи. Дотримання студентом усіх вимог до оформлення курсової роботи сприяє вихованню в нього належного стилю роботи, виховує високу вимогливість, прищеплює певні нави-

ки до ведення наукового дослідження, що буде корисним у роботі над магістерською роботою.

10.2. Основні вимоги при написанні курсової роботи

1. Актуальність теми. Курсова робота може претендувати на той чи інший ступінь актуальності лише тоді, коли її тема відповідає сучасним потребам розвитку суспільства, а питання, що розкриваються в роботі, важливі для розуміння суті і структури діяльності об'єкту.

2. Достатній теоретичний рівень. Це означає, що студент повинен розкрити тему роботи на сучасному рівні розвитку відповідної науки, використовуючи такі підходи і наукові знання, що пояснюють різні явища і події практики з позицій сьогодення.

3. Дослідницький характер, що охоплює:

- а) вивчення достатньої кількості опублікованих джерел (книг, статей та інше) вітчизняних та зарубіжних авторів;
- б) систематизація та аналіз різних думок і підходів, формування власної точки зору на проблему, що розглядається;
- в) порівняння теоретичних поглядів учених і практичної діяльності вітчизняних і зарубіжних фірм, розробка висновків, рекомендацій.

Підготовка курсової (дипломної) роботи охоплює кілька етапів:

- 1) вибір теми;

- 2) з'ясування об'єкту, предмету і мети дослідження;
- 3) визначення завдань дослідження;
- 4) вивчення та конспектування літератури з теми роботи;
- 5) написання попереднього плану роботи;
- 6) викладення тексту курсової (дипломної) роботи;
- 7) формування висновків наукового дослідження;
- 8) оформлення науково-дослідної роботи.

У сучасній методології прийнято виділяти наступні

етапи наукового дослідження:

1. Підготовчий етап.
2. Інформаційний етап.
3. Етап реконструкції.
4. Аналітичний етап.
5. Наративний етап.

Підготовчий етап розпочинається з вибору теми.

Тему курсової роботи студенти обирають самостійно із запропонованого кафедрою переліку. Теми відповідають тематиці наукових досліджень кафедри. До остаточного затвердження тематики можливим є корегування теми відповідно до пропозицій студентів. Це дозволяє стимулювати творчий пошук та самостійність наукового дослідження. Після визначення теми дослідження має бути обґрунтовано дослідницьке завдання. Тобто визначено **об'єкт та предмет** дослідження, а також гіпотеза.

Об'єктом дослідження є предметне поле дослідження, частина об'єктивної реальності, що вивчається. **Предмет** дослідження – це те, що безпосередньо буде досліджене у роботі. Таким чином, предмет дослідження є вужчим, ніж об'єкт.

Мета дослідження пов'язана з об'єктом і предметом дослідження, а також з його кінцевим результатом і шля-

хом його досягнення. Мета передбачає те, що слід зробити в процесі дослідження. Конкретизація мети дослідження відбувається шляхом окреслення конкретних завдань (від 5 до 10). Виконання завдань дослідження неможливе без ознайомлення з основними джерелами та літературою з обраного напрямку.

Курсову чи дипломну роботу студенти виконують самостійно, дотримуючись рекомендованої структури та вимог до технічного оформлення.

Пошуки та вивчення літератури. Після визначення теми та дослідницького завдання розпочинається інформаційний етап дослідження. Робота над курсовою роботою розпочинається з відділу каталогів та залу періодики. Студенти кафедри туризму ЛНУ імені Івана Франка передусім мають орієнтуватися на каталог та читальні зали бібліотеки університету, а також фонди Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника.

Під час джерелознавчих пошуків необхідно з'ясувати стан вивченості обраної теми сучасною наукою, щоб не повторювати в роботі загальновідомих істин, конкретніше та точніше визначити напрями та основні розділи свого дослідження.

При роботі з науковою літературою та документами студентам рекомендується робити нотатки. Нотатки виконують на окремих картках.

Зібраний матеріал потребує сортування і критичної оцінки. Починаючи дослідження варто ознайомитись з найновішою тематичною літературою. Новіші праці, як правило, є повнішими і точнішими. Крім того, дослідження теми варто починати з узагальнюючих праць, які дозволять охопити проблемне поле дослідження, а, відповідно, більш чітко окреслити проблемні позиції, які потребують вирішення.

При виконанні дослівних виписок, які пізніше в тексті можуть стати цитатами, потрібно бути особливо обережними. Переписувати потрібно дослівно, включно з помилками і знаками пунктуації. Цитування варто звести до мінімуму і вдаватися до нього лише тоді, коли воно справді необхідне. Цитуючи, ми повинні дотримуватися кількох формальних правил:

- 1) цитата повинна бути дослівною;
- 2) цитата не повинна бути надто довгою;
- 3) цитата повинна подаватися у лапках і супроводжуватися посиланням на джерело у примітці;
- 4) вилучення певних фрагментів, яке дозволяє уникнути довгого цитування, позначається трикрапкою...;
- 5) пояснення, які розривають текст цитати, подаються у квадратних дужках - [];
- 6) цитати, які є незавершеним реченням, граматично узгоджуються із авторським текстом.

ПЕРЕФРАЗОВУВАННЯ (переказування), як правило, є матеріалом для більшої частини тексту курсової роботи. Це означає, що вже на етапі нотаток студент починає писати текст своєї праці. Слід прагнути передати думку автора як найближче до оригіналу, з використанням власної лексики. Для уникнення плагіату слід дотримуватись таких підходів: виділити основні ідеї, змінити структуру речень, використовувати синоніми або слова з подібним значенням, змінювати форми слів. При цьому, наприкінці речень, обов'язково мають бути посилання.

Узагальнення дозволяє одним реченням передати зміст цілого розділу або цілої авторської праці.

Працюючи над роботою, слід пам'ятати, що однією з вимог до написання роботи є її самостійність та твор-

чість. Робота перенасичена посиланнями, запозиченнями зі статей, підручників, монографій не може бути позитивно оціненою. Курсова робота повинна бути написана гарною літературною мовою.

Курсова робота, в якій буде виявлено ознаки плагіату знімається з розгляду, а її авторові виставляється оцінка “не задовільно”. Студент пише нову курсову роботу на іншу тему.

Етап реконструкції передбачає встановлення фактів. Після опрацювання різноманітних джерел та літератури постає проблема виділення достовірних фактів. Факти - основа будь-якого дослідження і тому перевірка їхньої істинності (верифікація) невід’ємна від роботи із довідковим апаратом. Перевірка достовірності інформації, яку зустрічаємо у джерелах, може вимагати різних розумових операцій.

Аналітичний етап. Після встановлення істинності фактів постає питання осмислення та віднаходження зв’язків і залежностей між явищами і подіями. На цьому етапі створюється власне наукове знання. Дослідник намагається осмислити і співставити наявні в його розпорядженні факти, порівняти можливі трактування цих фактів, відстежити тенденції і закономірності. На цьому етапі студент найповніше реалізує своє право на власне розуміння феномену чи сюжету, які є темою курсової роботи.

Наративний етап. Написання і оформлення тексту курсової роботи.

Рекомендується наступна структура роботи:

1. Титульна сторінка, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. Зміст курсової (дипломної) роботи, де вказуються заголовки розділів (підрозділів) та сторінки, на яких вони розміщені.

3. Вступ, де розкриваються актуальність та практичне значення теми, мета і основні завдання, предмет і об'єкт дослідження, структура курсової роботи, визначаються джерела інформації.
4. Основна частина, що складається з трьох - п'яти основних розділів, які у свою чергу, можуть поділятися на два – три підрозділи і за змістом мають відповідати скерованості теми бути органічно взаємопов'язаними, мати приблизно однаковий обсяг.
5. Висновки, з викладом прогнозу діяльності об'єкта досліджень у перспективі.
6. Список використаної літератури, що розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:
 - закони, нормативні акти та положення державного значення;
 - літературні та наукові джерела;
 - матеріали періодичних видань.

У літературних і наукових джерелах вказують прізвище, ініціали автора, повну назву книги, місце видання, видавництво, рік видання.

7. Додатки, до яких слід включити допоміжні матеріали (таблиці, ілюстрації, схеми тощо). Кожний додаток починають з нової сторінки, у правому верхньому куті пишуть слово "Додаток". Додаток повинен містити тематичний заголовок. Нумерація додатків здійснюється арабськими цифрами ("Додаток 1"). Посилання на додатки в текстовій частині роботи є обов'язковими.

Вимоги до набору тексту.

Роботу друкують на комп'ютері з однією сторони аркуша білого паперу формату А 4 (210*297 мм), дотримуючись таких вимог:

Шрифт	Times New Roman
Розмір	14
Відстань між рядками	1,3-1,5 інтервали
Верхнє, нижнє, ліве поле	20 мм
Праве поле	10 мм
Розташування	книжне

У роботі допускається виконання ілюстрацій та таблиць на аркушах формату А 3. Забороняється виділяти жирним чи курсивом назви таблиць та ілюстрацій. Щільність тексту робіт має бути однаковою.

Вписувати в текст окремі іншомовні слова, формули чи умовні позначення можна тушшю, пастою, чорнилом лише чорного кольору.

Друкарські помилки, описи, які виявилися після написання курсової (дипломної) роботи, можна виправити підчищенням або зафарбовуванням коректором і нанесенням правленого тексту (допускається на 1 сторінці 2 виправлення).

Текст основної частини роботи поділяють на розділи і підрозділи.

Розділи обов'язково пишуться з нової сторінки. Заголовки структурних частин проекту "ЗМІСТ", "ВСТУП", "РОЗДІЛ", "ВИСНОВКИ", "ЛІТЕРАТУРА", "ДОДАТКИ" друкуються великими літерами з вирівнюванням по центру і виділенням жирним шрифтом. Заголовки підрозділів друкуються маленькими (окрім першої великої) з абзацу,

крапку в кінці заголовку не ставлять. Відстань між заголовком і текстом має становити 2-3 інтервали.

Нумерація сторінок подають арабськими цифрами у правому верхньому куті без крапки. Титульний аркуш вважається за першу сторінку, але нумерація на ньому не проставляється. Наступні сторінки нумерують починаючи з другої.

Такі структурні частини проекти як зміст, вступ, висновки, перелік використаних літературних джерел, додатки не мають порядкового номеру.

Номер розділу починають арабською цифрою після слова “РОЗДІЛ” без крапки, а після цього з нового рядка друкують назву розділу.

Порядок посилань на джерела. Посилання в тексті дають у квадратних дужках []. Посилаються на джерело та сторінку (крім випадків, коли посилаються на джерело в цілому). Наприклад:

На думку Геракліта світ слід розуміти, як потік, тобто: “Усе тече, усе змінюється” [8, с.68]. Основні проблеми розвитку туризму України висвітлені у працях [1-7] або [1, 2, 7]. Цифри в [] відповідають порядковому номеру джерела у списку використаних джерел:

Оформлення бібліографічного списку.

У тексті роботи після висновків подають “Список використаних джерел”. Цей список повинен містити повний бібліографічний опис будь-яких документів, наукових праць та довідкової літератури, використаних автором у будь-якій формі. Список доцільно поділити на кілька розділів, у яких згрупувати різні види літератури (джерела, наукова література, довідкові видання). У кожній частині **Списку...** подаються повні бібліографічні назви публікацій із зазначенням загальної кількості сторінок, а у стат-

тях - перша і остання сторінки. Назви розміщуються за алфавітом - спочатку кириличні видання, потім видання латиною. Записи розташовують в алфавітному порядку за прізвищами авторів або перших слів назв творів, записаних без автора. Авторів, які мають однакові прізвища записують в алфавітному порядку їхніх ініціалів. Праці одного автора записують за алфавітом перших букв назв його праць. Праці одного автора з однаковою назвою записують за хронологією. Зразки бібліографічного запису подано в Додатку 3.

Ілюстрації або рисунки.

У курсових роботах слід використовувати лише штрихові ілюстрації і оригінали фотознімків. Фотознімки розміром меншим за формат А4 повинні бути наклеєні на стандартні аркуші білого паперу формату А4. Ілюстрації повинні мати назву, яку розміщують після номера ілюстрації. За потреби ілюстрації доповнюють пояснювальними даними (підрисунковий текст). Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці слід подавати в роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих сторінках роботи, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, рисунок або креслення, розміри якого більше формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті або у додатках. Ілюстрації позначають словом "Рис." і нумерують послідовно в межах розділу, за виключенням ілюстрацій, поданих додатках. Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад: Рис. 1.2. (другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією.

Таблиці. Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово “Таблиця” починають з великої літери. Назви не підкреслюють. Заголовки колонок повинні починатися з великих літер, підзаголовки - з маленьких, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони самостійні. Висота рядків - не менше ніж 8 мм. Колонку з порядковими номерами рядків до таблиці не включають.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї у тексті так, щоб її можна було читати без повороту опалітуреного блоку роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою. Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При перенесенні таблиці на інший аркуш (сторінку) назву вміщують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю колонок можна ділити на частини і розміщувати одну частину під іншою в межах одної сторінки. Якщо рядки або колонки таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її шапку, а в другому - боковик.

Якщо текст, який повторюється в графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами “Те ж”, а далі лапками. Ставити лапки замість цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів, які повторюються, не варто. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк (-).

На всі таблиці повинні бути посилання в тексті, при цьому слово “таблиця” в тексті пишуть скорочено, наприклад: “... у табл. 1.2”. У повторних посиланнях на таблиці

та ілюстрації треба вказувати скорочено слово “дивись”, наприклад: “див.табл. 1.3”.

Додатки. За потреби до додатків доцільно включати таблиці, ілюстрації, які допомагають кращому сприйняттю матеріалу. Додатки оформлюють як продовження роботи на наступних її сторінках, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті дисертації. Кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично до тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток» і велика літера, що позначає додаток. Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літери Ї, наприклад, додаток А, додаток Б і т.д. Один додаток позначається як додаток А.

Критерії оцінки курсових робіт.

- Робота, в якій зроблено власну оцінку джерел та літератури, використані різноманітні методи дослідження, запропоновано власне вирішення проблеми, викладені аргументовані висновки та обґрунтовані пропозиції може бути оцінена на “відмінно” (90-100 балів, А).

- Робота, в якій зроблено власну оцінку джерел та літератури, самостійно підібраний та проаналізований значний за обсягом та цікавий за змістом матеріал, зроблені аргументовані висновки та обґрунтовані пропозиції, але є помилки в оформленні роботи може бути оцінена на “добре” (80-89 балів, В).

- Робота, в якій зроблено власну оцінку джерел та літератури, самостійно підібраний та проаналізований значний за обсягом та цікавий за змістом матеріал, але є проблеми з оформленням роботи, аргументацією висновків, може бути оцінена на “добре” (70-79 балів, С).

- Робота, в якій самостійно підібраний та проаналізований значний за обсягом та цікавий за змістом матеріал, але відсутній аналіз джерел та літератури, допущенні помилки в оформленні роботи, може бути оцінена на “задовільно” (60-69 балів, D).

- Курсова робота, в якій прореферовано опубліковані джерела і на їх основі розкрито тему допускається до захисту, але не може бути оцінена вище ніж оцінкою “задовільно” (50-59 балів, E).

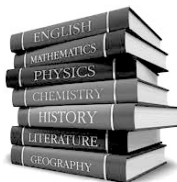
Курсова робота, де буде виявлено ознаки плагіату знімається з розгляду, а її авторіві виставляється оцінка “незадовільно” (). Крім того не допускаються до захисту роботи, які не відповідають вимогам оформлення курсових робіт, а також роботи поданні з порушенням термінів їх виконання.

Оформлення змісту

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. (Назва)	5
1.1. (Назва)	5
1.2. (Назва)	9
1.3. (Назва)	13
Розділ 2. (Назва).....	16
2.1. (Назва).....	16
2.2. (Назва).....	19
2.3. (Назва).....	21
Висновки.....	22
Список використаних джерел...	25
Додатки.....	27

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке курсова робота?
2. Загальні вимоги до написання курсових робіт.
3. Поясніть, в чому полягає «актуальність» курсового проекту?
4. В чому відображається достатній практичний рівень курсової роботи?
5. Дослідницький характер курсової роботи.
6. Перерахуйте етапи наукового дослідження.
7. В чому полягає підготовчий етап написання курсової роботи?
8. Поясніть, що таке «перефразування» в курсовій роботі?
9. Узагальнення в курсовому проекті.
10. Етап реконструкції в курсовій роботі.
11. Аналітичний етап.
12. Вимоги до набору тексту.
13. Порядок посилань на джерела.
14. Оформлення бібліографічного списку.
15. Ілюстрації та таблиці.
16. Критерії оцінювання курсових робіт.

Рекомендована література до теми

1. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень. Підр. для студ. екон. спец. Вузів / М.Т. Білуха. – К.: Вища шк., 1997. – 271 с.
2. Британ В.Т. Организация вузовской науки: опыт и уроки / В.Т. Британ. – К.: Лыбидь, 1992. – 168 с.
3. Грищенко І.М., Григоренко О.М., Борисенко В.А. Основи наукових досліджень: Навч. посіб./ І.М. Григоренко, О.М. Григоренко, В.А. Борисенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 185 с.
4. Грабинський І.М. Курсові та дипломні роботи: методичні рекомендації до написання та основні вимоги до оформлення. / І.М. Грабинський. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 44 с.
5. Грищенко І.М. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / І.М. Грищенко, О.М. Григоренко, В.А. Борисенко. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2001. – 186 с.
6. Дудченко А. А. Основы научных исследований [Текст]: учеб. пособие / А.А. Дудченко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 114 с.
7. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / за ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 280 с.
8. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / А.М. Єріна, В.Б. Захожай, Д.Л. Єрін. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 212 с.

9. Кветний Р.Н. Комп'ютерне моделювання систем та процесів. Методи обчислень. Частина 1 : навч. посіб. / Р.Н. Кветний, І.В. Богач, О.Р. Бойко та ін. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 191 с.

10. Кветний Р. Н. Комп'ютерне моделювання систем та процесів. Методи обчислень. Частина 2 : навч. посіб. / Р.Н. Кветний, І.В. Богач, О.Р. Бойко та ін. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 235 с.

11. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: Навч. посіб. для студ. спец. “Менеджмент невиробничої сфери”/ Ін-т змісту і методів навчання. Київ. держ. торг.-екон. уп-т. / В.І. Романчиков. – К.: ІЗМН, 1997. – 234 с.

12. Стеченко М.Д., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень: Підручник / М.Д. Стеченко, О.С. Чмир. – К.: Знання, 2005. – 309с.

СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Семінарське заняття №1 Історія розвитку науки та наукознавства

1. Причини виникнення науки.
2. Історичні етапи та періоди розвитку науки.
3. Наукові революції та їхні наслідки.
4. Суть, характеристика та історія розвитку наукознавства.
5. Розвиток науки в Україні. Провідні наукові школи.

Додаткові контрольні питання

1. Яким чином виникнення мови та писемності призвело до наукового пізнання ?
2. Що таке емпірична та теоретична складова в еволюції науки ?
3. Результати наукового пізнання в епоху античності.
4. Епоха середньовіччя та її значення у розвитку науки.
5. Внесок епохи Відродження в науковий розвиток світу.
6. Новітній науковий період у науці: внесок та значення.
7. Значення української науки та її внесок в світову наукову спільноту.

Рекомендована література до 1-го семінарського заняття

1. Глушко И.М. Основы научных исследований / И.М. Глушко, В.М. Сиденко. – Харьков : Изд-во при Харьков. гос. ун-те издат. объединение Выща школа, 1983. – 223 с.
2. Горелов А.А. Концепции современного естествознания / А.А. Горелов. – М. : Центр, 1997. С. 34.
3. Грищенко І.М. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / І.М. Грищенко, О.М. Григоренко, В.А. Борисенко. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2001. – 186 с.
4. Дудченко А. А. Основы научных исследований [Текст]: учеб. пособие / А.А. Дудченко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 114 с.
5. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / А.М. Єріна, В.Б. Захожай, Д.Л. Єрін. – К. : Центр навч. д-ри, 2004. – 212 с.
6. С. П. Руда, Ю.А. Храмов. Історія науки // Енциклопедія історії України: у 10 т./ редкол.: В.А.Смолій та ін..; Інститут історії України НАН України. – Наук. Думка, 2005. – Т. 3

Семінарське заняття №2 Наука як сфера людської діяльності

1. Поняття, предмет і функції науки.
2. Зародження та еволюція науки.
3. Класифікація наук.
4. Структурні елементи науки, їхня характеристика.

5. Наукові дослідження у сфері туризму. Поняття туризмології.

Додаткові контрольні питання

1. Сформулюйте визначення та розмежуйте наступні поняття: «наукова ідея», «гіпотеза», «теорія», «закон», «парадигма», «концепція», «парадокс», «аксіома».
2. Сформулюйте критерії та підходи до класифікації наук.
3. Предметом вивчення яких наук виступає туризм?
4. На Вашу думку, туризмологія – це комплексна чи самостійна галузь знань? Власну позицію обґрунтуйте.
5. Опишіть найвизначніші, на Вашу думку, досягнення науки від моменту її зародження до сьогодення.
6. Охарактеризуйте сучасні тенденції у розвитку науки, основні напрями актуальних наукових досліджень.
7. Прикладні науки і їхнє значення у підвищенні ефективності функціонування рекреаційно-туристичного комплексу.

Рекомендована література до 2-го семінарського заняття

1. Британ В.Т. Организация вузовской науки: опыт и уроки / В.Т. Британ. – К.: Лыбидь, 1992. – 168 с.
2. Дзенис З.Е. Методология и методика социально-экономических исследований / З.Е. Дзенис. – Рига: Зинатне, 1980. – 2653 с.

3. Канке В.А. Основне философские направления и концепции науки / В.А. Канке. – М.: Логос, 2004. – 328 с.

4. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003, – 192 с.

5. Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примаков Т.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Лудченко. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 144 с.

6. Нормативно-правові акти про науково-технічну діяльність у вищих навчальних закладах України: У 2 кн. / За ред. Ю.І. Горобця, М. І. Панова. – Х.: Право, 2007. – Кн.1. – 784 с.

7. Становление научной системы Украины; информационно-аналитические материалы / Под науч. ред. А. П. Шкапака, Я. С. Лукина. – К.: ЦИНТП і ІН ім. Г. М. Доброва НАН України, 200. – 34 с.

Семінарське заняття №3

Основні методи науково-дослідної діяльності

1. Поняття наукового методу та його основні риси.
2. Система методів наукового дослідження.
3. Загальнонаукові методи.
4. Конкретно-наукові та спеціальні методи досліджень:
 - 4.1. Методи збору та узагальнення інформації.
 - 4.2. Методи аналізу та синтезу.
 - 4.3. Методи прогнозування.
 - 4.4. Методи моделювання.

- 4.5. Програмно-цільовий метод.
- 4.6. Евристичні методи.
- 5. Рівні наукового дослідження: емпіричний та теоретичний, їх основні методи.

Додаткові контрольні питання

1. Що таке методологія та методика наукових досліджень?
2. Назвіть критерії виділення в арсеналі наукових методів загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціальних методів.
3. Прямі та непрямі докази в наукових дослідженнях, способи їх застосування.
4. Назвіть методи теоретичного та емпіричного рівнів наукового дослідження.
5. Сформулюйте визначення «індукції» та «дедукції» як методів наукового пізнання.
6. Серед названих методів виберіть ті, що притаманні емпіричним дослідженням: експеримент, формалізація, вимірювання, сходження від конкретного до абстрактного.
7. Якими методами оперує туризмологія?

Рекомендована література до 3-го семінарського заняття

1. Зелегорский Ф.А. О методах исследований и доказательств / Сост. К.М. Томишин / ред. Ком. А.А. Воронин и др. – М.: Российская политехническая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. – 319 с.
2. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. Зб. / Держкомстат. – К.: Держкомстат, 2002. – 316 с.

3. Науменко В.І., Панасик Б.Я. Впровадження методів прогнозування і планування в умовах ринкової економіки / В.І. Науменко, Б.Я. Панасик. – К.: Глобус, 1995. – 198 с.

4. Пустыльный Е.И. Статистические методы анализа и обработки наблюдений / Е.И. Пустыльный. – М.: Наука, 1968. – 288 с.

5. Удалов В.А., Zubovich В.С. Цілісно-системний метод пізнання, дослідження і практичної діяльності / АН вищ. шк. України / В.А. Удалов, В.С. Zubovich. – Луцьк, 1996. – Кн.1. – 136 с.

Семінарське заняття № 4 Психологія і технологія наукової творчості

1. Організація творчої діяльності.
2. Психологія наукової творчості.
3. Методи стимулювання творчого мислення. «Мозкова» атака.
4. Особистість науковця. Інтелектуальні здібності та індивідуально-психологічні характеристики.
5. Раціональна організація робочого часу науковця.

Додаткові контрольні питання

1. Охарактеризуйте функцію дискусії в розвитку науки.
2. Сімейне оточення та його роль у формуванні особистості науковця.
3. Наведіть підходи щодо типології науковців.
4. Сформулюйте власну думку щодо мотивації в структурі особистості науковця.

Рекомендована література до 4-го семінарського заняття

1. Британ В.Т. Организация вузовской науки: опыт и уроки / В.Т. Британ. – К.: Лыбидь, 1992. – 168 с.
2. Регірер Е.И. Развитие способностей исследователя / Е.И. Регірер . – М.: Наука, 1969. – 230 с.
3. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: Навч. посіб. для студ. спец. “Менеджмент невинробничої сфери”/ Ін-т змісту і методів навчання. Київ. держ. торг.-екон. уп-т / В.І. Романчиков. – К.: ІЗМН, 1997. – 234 с.
4. Сенкевич М.П. Систематика научной речи и литературное редактирование научных произведений. – 2-е изд., исп. и доп. / М.П. Сенкевич. – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с.
5. Сопер П. Основы искусства речи: Пер. с англ. – 2-изд., исп. / П. Сопер. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – 416 с.
6. Федоров К.Г. Стимулирование эффективности и качества научной работы /К.Г. Федоров . – М.: Химия, 1980. – 111 с.

Семінарське заняття №5 Наукова організація дослідного процесу

1. Сутність та основні етапи організації досліджень.
2. Вибір напрямку (проблеми) та вимоги до теми дослідження.
3. Розробка програми дослідження.
4. Конкретизація проблеми дослідження.
5. Застосування системного підходу в наукових дослідженнях.

Додаткові контрольні питання

1. Назвіть та коротко охарактеризуйте стадії науково-дослідного процесу.
2. У чому полягає актуальність наукового дослідження?
3. Що таке програма наукового дослідження? Які її функції?
4. Наведіть приклади формулювання наукової проблеми в туристичній сфері.

Рекомендована література до 5-го семінарського заняття

1. ДСТУ 3008 – 95. Документація. Звіти у сфері науки і техніки: Структура і правила оформлення. – Введ. 23.02.95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 38 с.
2. ДСТУ 3582 – 97. Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила. – Введ. 01.07.98. – К.: Держстандарт України, 1998. – 16 с.
3. Башин М.А. Планирование научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ / М.А. Башин . – М.: Экономика, 1969. – 232 с.
4. Гоберман В.А., Гоберман Л.А. Технология научных исследований – методы, модели, оценки: Учеб. пособие / В.А. Гоберман, Л.А. Гоберман. – М.: Моск. Ун-т леса, 2001. – 390 с.
5. Грушко И.М., Сиденко В.М. Основы научных исследований / И.М. Грушко, В.М. Сиденко. – Х.: Вища шк.: Изд-во при Харьк. ун-те, 1983. – 223 с.

6. Крейденко В.С. Библиографические исследования. Научные основы: Учеб. пособие / В.С. Крейденко. – М.: Книга, 1983. – 143 с.

Семінарське заняття №6

Інформаційно-технологічне забезпечення наукових досліджень

1. Суть, види і роль науково-технічної інформації у наукових дослідженнях.
2. Методи пошуку і збору наукової інформації.
3. Аналіз та інтерпретація інформації.
4. Організація роботи з науковою літературою.
5. Інтернет-ресурси, специфіка їхнього використання у наукових дослідженнях.

Додаткові контрольні питання

1. Що таке інформація? Які види інформації Ви знаєте?
2. Які основні види спостережень використовують для одержання інформації?
3. Що таке анкетування? Які види анкетування Ви знаєте?
4. Назвіть відомі Вам пошукові системи глобальної мережі Інтернет.

Рекомендована література до 6-го семінарського заняття

1. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень: Підр. для бакалаврів, магістрів і аспірантів екон. спец. ВНЗ / М.Т. Білуха. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.

2. Бурчин М.Н., Кузнецов В.И. Введение в современную точную модель точную методологию науки: структура систем знаний / М.Н. Бурчин, В.И. Кузнецов. – М.: АО "Аспект-Пресс", 1994. – 120 с.

3. Суслов И.П. Методология экономического исследования (Общие вопросы) / И.П. Суслов. – М.: Мысль, 1974. – 334 с.

4. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. – 2-ге вид., перевид. І доп. – К.: Знання-Прес, 2002. – 295 с

Семінарське заняття №7

Науково-дослідна робота студентів

1. Основні завдання науково-дослідної роботи студентів.
2. Форми заохочення студентської молоді до науково-дослідної роботи.
3. Види науково-дослідної роботи студентів.
3. Курсова (дипломна) робота як форма участі студента в науково-дослідній роботі.
4. Специфіка вибору тематики курсових (дипломних) робіт для студентів спеціальності «Туризм».
5. Науково-дослідна робота студентів в поза навчальний час.

Додаткові контрольні питання

1. Мета залучення студентів до науково-дослідної роботи.

2. Необхідність посилення ролі науки в підготовці фахівців для туризму.
3. Класифікація форм організації науково-дослідної роботи студентів у вищому навчальному закладі.
4. Переваги та недоліки науково-дослідної роботи студентів.

Рекомендована література до 7-го семінарського заняття

1. Артемчук Б.І., Курило В.М., Кочерган М.П. Методика організації науково-дослідної роботи: Навч. посіб. для студ. та викл. ВНЗ / Київ. держ. лінгв. ун-т. / Б.І. Артемчук, В.М. Курило, М.П. Кочерган. – К.: Форум, 2000. – 270.

2. Волков Ю.Г. Диссертация: подготовка, защита, оформление: Практик. пособие. / Под. ред. Н.И. Загузова. – М.: Гардарики, 2002. – 157 с.

3. Кузин Ф.А. Магистерская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты: Практик. пособие для студ. – магистрантов /Ф.А. Кузин. – М.: Ось-89, 1997. – 304 с.

4. Мороз І.В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення та захисту / І.В. Мороз . – К.: Вид-во нац. пед. ін-ту, 01997. – 56 с.

5. Полковников Б.Ф. Подготовка научной статьи и публикации / Б.Ф. Полковников. – М.: Радио и связь, 1990. – 54 с.

6. Свинцов В.И. Логические основы редактирования макета /В.И. Свинцов. – М.: Книга, 1972. – 272 с.

7. Серова Г.А. Компьютер – поморник в оформлении диссертации: Практик. Руководство для тех., кто хочет

быстро научится работать на компьютере. / Г.А. Серова – М.: Финансы и статистика, 2002. – 350 с.

Семінарське заняття №8

Методика підготовки та оформлення курсових робіт, тез доповідей, статей

1. Поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових робіт.
2. Основні етапи підготовки курсових робіт (алгоритм написання курсової роботи).
3. Структура та технічне оформлення курсових робіт.
4. Підготовка до захисту та захист курсової роботи.
5. Типові помилки в написанні та оформленні курсової роботи.
6. Вимоги до оформлення тез доповідей, статей.

Додаткові контрольні питання

1. Плагіат і студентські наукові праці.
2. Назвіть структурні частини курсової роботи.
3. У якій послідовності відбувається підготовка окремих структурних елементів курсових робіт?
4. Вимоги до подання формул, таблиць, ілюстрацій.
5. Нумерація цифрового й ілюстративного матеріалу.
6. Послідовність розміщення літературних джерел у переліку використаної літератури.

Рекомендована література до 8-го семінарського заняття

1. ГОСТ 7.1 – 84. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления. – Введ. 01.01.86. – М.: Изд-во стандартов, 1985. – 71 с.

2. Артемчук Б.І., Курило В.М., Кочерган М.П. Методика організації науково-дослідної роботи: Навч. посіб. для студ. та викл. ВНЗ / Київ. держ. ун-т / Б.І. Артемчук, В.М. Курило, М.П. Кочерган. – К.: Форум, 2000. – 270.

3. Крейденко В.С. Библиотечные исследование. Научные основы: Учеб. пособие / В.С. Крейденко . – М.: Книга, 1983. – 143 с.

4. Мальська М., Худо В., Рутинський М., Грищук А. Магістерські та дипломні роботи: Методика організації наукових досліджень, рекомендації щодо написання та основні вимоги щодо оформлення / М. Мальська, В. Худо, М. Рутинський, А. Грищук. – Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2005. – 39 с.

5. Матвеева Е.А. Основы научных исследований: Конспект лекций / Киев. междунар. ун-т гражданской авиации / Е.А. Матвеева. – К.: КМУГА, 1999. – 128 с.

6. Мороз І.В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення та захисту І.В. Мороз . – К.: Вид-во нац. пед. ін-ту, 01997. – 56 с.

7. Полковников Б.Ф. Подготовка научной статьи и публикации / Б.Ф. Полковников . – М.: Радио и связь, 1990. – 54 с.

8. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: Навч. посіб. для студ. спец. “Менеджмент невиробничої сфери”/ Ін-т змісту і методів навчання. Київ. держ. торг.-екон. уп-т / В.І. Романчиков . – К.: ІЗМН, 1997. – 234 с.

Практична робота № 1

ТЕМА: Написання та оформлення студентської наукової роботи (курсового проекту).

МЕТА: Підготувати студента до написання та оформлення основних видів студентських наукових робіт, зокрема , курсового проекту

Курсова робота – один з важливих із важливих та необхідних видів студентських наукових робіт, стань виконання якого засвідчує про рівень здобутих студентом знань та вмінь: мислити, аналізувати, узагальнювати, систематизувати, графічно доповнювати тощо.

Завдання 1.

Вказати назву курсової роботи, мету, об'єкт та предмет дослідження. Зазначити актуальність обраної теми.

Завдання 2.

Висвітлити структуру курсової роботи, вказати основні завдання, які необхідно виконати.

Завдання 3.

Навести приклад оформлення графічних елементів в курсовій роботі (таблиці, рисунка, графіка тощо), вказавши їхню загальну кількість.

Завдання 4.

Висвітлити основні висновки, що стосуються наукової новизни та результатів дослідження.

Для використання 1-ї та 2-ї практичних робіт студенти можуть використовувати весь список рекомендованої літератури до лекційних та семінарських занять, а також додаток 1, 2.

Практична робота № 2

ТЕМА: Оформлення літературних джерел

МЕТА: Навчити студентів правильно оформляти список літературних джерел та робити на них посилання.

Список використаних джерел – обов'язкова складова будь-якої дослідницької роботи, в тому числі студентської, яку подають після тексту. Він інформує про обсяг опрацьованих автором джерел, відображаючи їх види (друковані, електронні носії тощо). Найчастіше використовуються наступні джерела інформації: монографії, наукові статті, нормативні документи, статистична інформація, електронні джерела. Студент повинен вміти їх правильно використовувати та оформляти в курсовій роботі. При складанні літературного списку студент повинен дотримуватись національного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів в інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

Завдання 1. Підготуйте на окремому аркуші приклади оформлення списку літературних джерел та законодавства згідно з вимогами ВАК. Список має містити приклад оформлення монографії, статті з періодичного видання, інтернет-джерела, нормативно-правового акту (закону або ж підзаконного нормативно-правового акту), підручника, посібника, автореферату дисертації тощо.

Порядок надання літературних джерел бібліографічного переліку курсової роботи відбувається наступним чином:

1. Закони України
2. Укази Президента України

3. Постанови Верховної Ради України, нормативні акти міністерств і відомств держави
4. Наукова, навчально-методична та інша література, видана кириличним шрифтом (українською, білоруською, російською мовами)
5. Наукова, навчально-методична та інша література, видана іноземними мовами
6. Інтернет-видання.

Записи розміщуються в алфавітному порядку за прізвищами авторів або перших слів назв творів. Автори, які мають однакові прізвища, записують в алфавітному порядку їхніх ініціалів. Праці одного автора записують за алфавітом перших букв його праць. Список літератури має наскрізну нумерацію від першого до останнього номера.

Інформація про джерела повинна містити прізвище та ініціали автора, повну назву з вказанням тематичної суті джерела (монографія, навчальний посібник, збірник наукових праць, стаття тощо), місце видання, видавництво, рік видання (том видання, номер видання для статті), обсяг сторінок чи зазначення сторінки, з якої запозичена цитата.

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ СИСТЕМИ МОДУЛЬНОГО ОЦІНЮВАННЯ (модульна контрольна робота)

1. Наука – це особлива форма людської діяльності, що має своїм результатом цілеспрямовано відібрані:

- 1) факти, гіпотези, теорії, закони і методи дослідження;
- 2) закони, методика та методологію дослідження;
- 3) факти, гіпотези та прогнози процесів та явищ наукової діяльності.

2. Поняття "наука" і "знання" є:

- 1) синонімами;
- 2) протилежними поняттями;
- 3) доповнюючими поняттями.

3. Головна функція науки полягає у:

- 1) пізнанні об'єктивного світу;
- 2) вивчені, розробці та впровадженні наукових законів та закономірностей;
- 3) накопичені фактів і розкритті закономірностей оточуючого світу;
- 4) все вищеперераховане.

4. До структури науки входять наступні елементи:

- 1) наукова ідея, гіпотеза, теорія;
- 2) закон, судження, факти;
- 3) закон, судження, парадокси, категорії;
- 4) все вищеперераховане.

5. Що відображає певний внутрішній суттєвий зв'язок явищ, процесів, особливостей матеріальних об'єктів?

- 1) гіпотеза;
- 2) закон;
- 3) теорія;
- 4) наукова ідея.

6. Що відображає систему узагальнених знань, пояснень тих чи інших сторін дійсності?

- 1) гіпотеза;
- 2) закон;
- 3) теорія;
- 4) наукова ідея.

7. Що містить систему поглядів та теоретичних положень, основних тверджень щодо об'єкта дослідження?

- 1) гіпотеза;
- 2) теорія;
- 3) наукова концепція;
- 4) принцип

8. Сукупність природних і суспільних складових організації державного геопростору України, що мають відношення до туризму складає:

- 1) об'єкт географії туризму;
- 2) предмет географії туризму;
- 3) завдання та настанови географії туризму.

9. Предметом українознавчо-туристичних досліджень виступають:

- 1) загально інформаційні аспекти туризму України;

- 2) спонукальні, інформаційні, соціокультурні, інфраструктурні аспекти туризму;
- 3) управлінські, маркетингові, інвестиційно-комерційні, мікро- і макроекономічні, геополітичні аспекти;
- 4) все вищеперераховане.

10. Форми геопросторової організації туризму загалом чи його окремих частин виступають:

- 1) предметом дослідження туристичної галузі;
- 2) об'єктом дослідження туристичної галузі;
- 3) не виступають нічим.

11. Кількість етапів дослідження та явищ туристичної галузі:

- 1) 3;
- 2) 6;
- 3) 8;
- 4) 12;
- 5) 14.

12. Необхідною складовою науки є:

- 1) методологічний апарат;
- 2) термінологічний апарат;
- 3) законодавчий апарат.

13. Вузловими елементами наукового знання є:

- 1) предмет та об'єкт дослідження;
- 2) поняття;
- 3) завдання та цілі і настанови;
- 4) все вищеперераховане.

14. Наукове поняття називають:

- 1) формою мислення;
- 2) терміном;
- 3) ні тим, ні іншим.

15. Змістовність, орієнтація, систематичність, стислість тощо є вимогами:

- 1) терміну;
- 2) поняття;
- 3) закону;
- 4) наукової гіпотези.

16. Деривантність, граматична правильність, унікальність є вимогами:

- 1) терміну;
- 2) поняття;
- 3) закону;
- 4) наукової гіпотези.

17. У науковому дослідженні географії туризму понятійно-термінологічний апарат охоплює:

- 1) власні поняття;
- 2) запозичені поняття із сусідніх галузей;
- 3) не містить власних понять.

18. До методологічних принципів термінотворення відносяться:

- 1) принцип відображення і системності;
- 2) принцип передбачення;
- 3) принцип антології, традицій;
- 4) всі вищеперераховані.

19. Основних цільових настанов наукового дослідження галузі туризму є:

- 1) 5
- 2) 9
- 3) 12
- 4) 15

20. Дослідження та картографування територіальної організації туристичної діяльності відносяться до:

- 1) завдань туристичної галузі;
- 2) методики дослідження туристичної галузі;
- 3) цільових настанов туристичної галузі;
- 4) ні до чого не відносяться.

21. Поняття і терміни є:

- 1) синонімами;
- 2) протилежними судженнями;
- 3) містять інший зміст.

22. Закони науки відображають:

- 1) стійкі, істотні і необхідні зв'язки, що існують в реальному світі;
- 2) закономірний розвиток процесів та явищ;
- 3) принципи та закономірності наукового пізнання.

23. Об'єктивний, суттєвий і постійно діючий зв'язок явищ природи і суспільства відображають:

- 1) закони науки;
- 2) закономірності науки;
- 3) принципи науки.

24. За широтою охоплення закони поділяються на:

- 1) всезагальні, загальні і часткові;
- 2) глобальні, регіональні і місцеві;
- 3) загальновизначені, конкурентновизначені і узагальнюючі.

25. Закони, що поширюють свою дію на певні групи наук називаються:

- 1) всезагальними;
- 2) загальними;
- 3) частковими;
- 4) конкретними.

26. Закони, які діють в окремих науках називають:

- 1) загальними;
- 2) частковими;
- 3) конкретними.

27. Загальні особливості динамічного розвитку процесів вивчають:

- 1) просторові закони;
- 2) часові закони;
- 3) загальні закони.

28. Що називають емпіричними законами:

- 1) закони, виявлені і обґрунтовані на основі спостережень, моделей, експериментів;
- 2) закони, сформовані на основі узагальнень, абстракцій, ідеалізацій явищ;
- 3) все вищеописане.

29. До основних законів суспільно-географічних досліджень відносять:

- 1) 2 закони;
- 2) 5 законів;
- 3) 7 законів;
- 4) 9 законів.

30. Закономірність у наукових дослідженнях це:

- 1) частковий прояв закону;
- 2) частковий наслідок закону;
- 3) ніяке з визначень;
- 4) інше визначення.

31. До форми науково-дослідницької роботи студентів відносяться:

- 1) навчально-науковий семінар, конкурси;
- 2) виробничі та навчальні практики;
- 3) наукові гуртки та студентські наукові конференції;
- 4) все вищеперераховане.

32. До видів студентських наукових досліджень належать:

- 1) курсова робота, стаття;
- 2) дипломна робота, доповідь на конференції;
- 3) магістерська робота;
- 4) все вищеперераховане.

33. Науково-дослідна робота студентів є:

- 1) обов'язковою для всіх студентів;
- 2) не є обов'язковою для всіх студентів;
- 3) здійснюється за бажанням студента.

34. Науково-дослідна робота студентів поза навчальним закладом передбачає участь:

- 1) у роботі гуртків, творчих студій, лабораторій;
- 2) у виконанні держбюджетних та господарських наукових робіт;
- 3) у написанні статей, тез, доповідей;
- 4) у наукових конференціях, конкурсах тощо;
- 5) не передбачаю участі ні в чому.

35. Основними формами підготовки наукових кадрів у вищій школі є:

- 1) магістратура;
- 2) аспірантура;
- 3) докторантура;
- 4) все разом.

36. Завершальним етапом у НДР студентів є написання:

- 1) рефератів;
- 2) дипломних робіт;
- 3) магістерської роботи;
- 4) аспірантської роботи.

37. Відсоткове співвідношення аспірантур і докторантур при вищих навчальних закладах становить:

- 1) 46% і 56%;
- 2) 56% і 46%;
- 3) 44% і 56%;
- 4) 56% і 44%.

38. Відсоткове співвідношення аспірантур і докторантур при науково-дослідницьких інститутах становить:

- 1) 54% і 46%;
- 2) 46% і 54%;
- 3) 44% і 56%;
- 4) 56% і 44%.

39. Більшість аспірантур і докторантур знаходяться в:

- 1) Львові;
- 2) Києві;
- 3) Харкові;
- 4) Донецьку.

40. У яких областях знаходиться основна частина аспірантур та докторантур?

- 1) Київська, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Луганська;
- 2) Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська;
- 3) Київська, Львівська, Одеська, Миколаївська.

41. Наукова інформація поділяється на:

- 1) літературну та образотворчу;
- 2) технічну, економічну;
- 3) соціально;
- 4) технологічну, суспільну.

42. Структурною одиницею інформаційних ресурсів є:

- 1) законодавчий акт;
- 2) науковий документ;
- 3) наукова постанова;
- 4) інше.

43. За способом фіксації наукові документи поділяються на:

- 1) письмові, звукові, образотворчі;
- 2) письмові, іконографічні, фонетичні;
- 3) електроні, статистичні.

44. Наукові документи поділяються на:

- 1) первинні;
- 2) вторинні;
- 3) другорядні;
- 4) основні.

45. Книга відноситься до джерел:

- 1) первинної інформації;
- 2) вторинної інформації;
- 3) іншої інформації.

46. До джерел первинної інформації відносяться:

- 1) бібліографічні неперіодичні видання, реферати, енциклопедії;
- 2) монографії, довідники, документи конференцій;
- 3) офіційні бюлетені, інформаційні листки, каталоги;
- 4) показники стандартів і технічних умов вітчизняних і зарубіжних винаходів.

47. Що таке УДК:

- 1) міжнародна універсальна система об'єднання документальних фондів;
- 2) всесвітнє об'єднання регіональних і корпоративних інформаційних мереж;
- 3) інше визначення.

48. Пошук необхідної інформації може бути:

- 1) ручним;
- 2) механічним;
- 3) автоматизованим;
- 4) все разом.

49. Основними елементами централізованого збору і обробки наукової інформації в Україні є:

- 1) Верховна Рада України;
- 2) Книжкова палата України;
- 3) Український інститут науково-технічної та економічної інформації;
- 4) Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського та інші бібліотеки.

50. Оперативне друковане повідомлення про нові публікації становлять:

- 1) сигнальну інформацію;
- 2) реферативну інформацію;
- 3) експрес-інформацію;
- 4) анотацію.

51. Перелік всіх друкованих матеріалів певної тематики складає:

- 1) каталог;
- 2) картотеку;
- 3) бібліографічний покажчик;
- 4) друковані бібліографічні картки.

52. Вся інформація наукового документу поділяється на:

- 1) експрес-інформацію, основну та сигнальну;
- 2) сигнальну, релевантну та бібліографічну;
- 3) основну, бібліографічну та нову.

53. До форми сигнальної інформації належать:

- 1) реферат, анотація;
- 2) тези, резюме;
- 3) зміст та опрацьована література;
- 4) нічого не належить.

54. Коротка характеристика книги чи статті це:

- 1) резюме;
- 2) анотація;
- 3) тези;
- 4) рецензія.

55. Анотація з елементами попереднього рецензування це:

- 1) резюме;
- 2) рецензія;
- 3) тези.

56. Загальні методи дослідження поділяються на:

- 1) емпіричні;
- 2) теоретичні;
- 3) емпірично-теоретичні.

57. Метод абстрагування відносяться до:

- 1) емпіричних методів;
- 2) теоретичних методів;
- 3) емпірично-теоретичних методів.

58. Закон виключення третього відноситься до:

- 1) емпіричних методів;
- 2) теоретичних методів;
- 3) логічних законів та правил.

ДОДАТОК 1

Зразок титульного аркуша курсової роботи

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Географічний факультет
Кафедра туризму

Пояснювальна записка
до курсової роботи
Бакалавр

на тему
Особливості розвитку активного туризму в Україні

Виконав:
Студент 4-го курсу,
групи ГРТ-41с
Напряму підготовки
(спеціальності)
6.140103 «Туризм»
Возів О.М.

Керівник к.г.н., доцент
Паньків Наталія
Мирославівна

Львів 2020

ДОДАТОК 2

Оформлення змісту курсового проекту

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. Назва першого розділу.....	
1.1. Назва першого параграфу 1-го розділу.....	
1.2. Назва другого параграфу	
1.3. Назва третього параграфу	
РОЗДІЛ 2. Назва другого розділу	
2.1. Назва першого параграфу 2-го розділу.....	
2.2. Назва другого параграфу	
2.3. Назва третього параграфу	
РОЗДІЛ 3. Назва третього розділу	
3.1. Назва першого параграфу 3-го розділу	
3.2. Назва другого параграфу	
3.3. Назва третього параграфу	
ВИСНОВКИ	
ЛІТЕРАТУРА	
ДОДАТКИ.....	

ДОДАТОК 3

Приклади оформлення бібліографічного списку використаних джерел у наукових роботах [Мальська М.П., Пандяк І. Г. Методологія та організація наукових досліджень. Навчальний посібник / М.П. Мальська, І.Г. Пандяк. – К.: Центр навчальної літератури, 2016. – 171 с.]

Характеристика джерела	Приклад оформлення
1	2
Бібліографічний опис документів здійснюється згідно ГОСТів:	ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)» . – К. : Держстандарт України, 2007.
Слова і словосполучення скорочуються згідно до:	1. Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила : (ISO 4:1984, NEQ ; ISO 832:1994, NEQ). ДСТУ 3582:2013. – [Чин. від 2014-01-01]. – Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. – 14 с. – (Національний стандарт України). 2. ГОСТ 7.12.93 «Библиографическая запись. Сокращения слов на русском языке. Общие требования и правила».

Продовження дод. 3

1	2
Книги: Один автор	1. Василій Великий. Гомілії / Василій Великий ; [пер. з давньогрец. Л. Звонська]. – Львів : Свічадо, 2006. – 307 с. – (Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики IV–V ст. ; № 14). 2. Коренівський Д.Г. Дестабілізуючий ефект параметричного білого шуму в неперервних та дискретних динамічних системах / Коренівський Д.Г. – К. : Ін-т математики, 2006. – 111 с. – (Математика та її застосування) (Праці / Ін-т математики НАН України ; т. 59). 3. Матюх Н.Д. Що дорожче срібла-золота / Наталія Дмитрівна Матюх. – К. : Асамблея діл. кіл : Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. – 311 с. – (Ювеліри України ; т. 1). 4. Шкляр В. Елементал : [роман] / Василь Шкляр. – Львів : Кальварія, 2005. – 196, [1] с. – (Першотвір).
Два автори	1. Матяш І.Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. – К.: Києво-Могилян. акад., 2005. – 397, [1] с. – (Бібліотека наукового щорічника “Україна дипломатична” ; вип. 1). 2. Ромовська З.В. Сімейне законодавство України / З. В. Ромовська, Ю.В. Черняк. – К.: Прецедент, 2006. – 93 с. – (Юридична бібліотека. Бібліотека адвоката) (Матеріали до складання кваліфікаційних іспитів для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю ; вип. 11).

Продовження дод. 3

1	2
	3. Суберляк О.В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Суберляк, П.І. Баштанник. – Львів : Растр-7, 2007. – 375 с.
Три автори	1. Акофф Р.А. Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Акофф Р.А., Магидсон Д., Эддисон Г.Д. ; пер. с англ. Ф.П. Тарасенко. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – XLIII, 265 с.
Чотири автори	1. Методика нормування ресурсів для виробництва продукції рослинництва / [Вітвіцький В.В., Кисляченко М.Ф., Лобастов І.В., Нечипорук А.А.]. – К. : НДІ “Укراгропромпродуктивність”, 2006. – 106 с. – (Бібліотека спеціаліста АПК. Економічні нормативи). 2. Механізація переробної галузі агропромислового комплексу : [підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл.] / О.В. Гвоздев, Ф.Ю. Ялпачик, Ю.П. Рогач, М.М. Сердюк. – К. : Вища освіта, 2006. – 478, [1] с. – (ПТО : Професійно-технічна освіта).
П'ять і більше авторів	1. Психология менеджмента / [Власов П.К., Липницкий А.В., Луцких И.М. и др.] ; под ред. Г.С. Никифорова. [3-е изд.]. – Х. : Гуманитар. центр, 2007. – 510 с. 2. Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / [Т.В. Бондар, О.Г. Карпенко, Д.М. Дикова-Фаворська та ін.]. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. – 115 с. – (Серія “Формування здорового способу життя молоді” : у 14 кн., кн. 13).

Продовження дод. 3

1	2
Без автора	1. Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря / [авт. тексту В. Клоос]. – К. : Грані-Т, 2007. – 119 с. – (Грані світу). 2. Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія / [упорядкув., ст., пер. і прим. В.О. Шевчук]. – К. : Грамота, 2007. – 638, [1] с. 3. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX століття : антологія / упоряд.: Л. Таран, О. Лагутенко]. – К. : Грані-Т, 2007. – 190, [1] с. 4. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : [зб. наук. праць / наук. ред. Каліущенко В. та ін.]. – Чернівці : Рута, 2007. – 310 с.
Багатотомний документ	1. Історія Національної академії наук України, 1941–1945 / [упоряд. Л.М. Яременко та ін.]. – К. : Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2007 – . – (Джерела з історії науки в Україні). Ч. 2 : Додатки – 2007. – 573, [1] с. 2. Межгосударственные стандарты : каталог в 6 т. / [сост. Ковалева И.В., Рубцова Е.Ю. ; ред. Иванов В.А.]. – Львов : НТЦ “Леонорм-Стандарт”, 2005 – . – (Серия “Нормативная база предприятия”). Т. 1. – 2005. – 277 с. 3. Дарова А.Т. Неисповедимы пути Господни... : (Дочь врага народа) : трилогія / А. Дарова. – Одесса : Астропринт, 2006. – (Сочинения : в 8 кн. / А. Дарова ; кн. 4).

Продовження дод. 3

1	2
	4. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права : Особенная часть : в 6 т. / Н.П. Кучерявенко. – Х. : Право, 2002 – . – Т. 4: Косвенные налоги. – 2007. – 534 с. 5. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 т.]. – Житомир : Полісся, 2006 – . (Науково-документальна серія книг “Реабілітовані історією” : у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П.Т. (голова) [та ін.]). Кн. 1 / [обл. редкол.: Синявська І.М. (голова) та ін.]. – 2006. – 721, [2] с. 6. Бондаренко В.Г. Теорія ймовірностей і математична статистика. Ч. 1 / В.Г. Бондаренко, І.Ю. Канівська, С.М. Парамонова. – К. : НТУУ “КПІ”, 2006. – 125 с.
Матеріали конференцій, з’їздів	1. Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. Молодих учених-аграрників [“Молодь України і аграрна реформа”], (Харків, 11–13 жовт. 2000 р.) / М-во аграр. політики, Харк. держ. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х. : Харк. держ. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва, 2000. – 167 с. 2. Кібернетика в сучасних економічних процесах : зб. текстів виступів на республік. міжвуз. наук.-практ. конф. / Держкомстат України, Ін-т статистики, обліку та аудиту. – К. : ІСОА, 2002. – 147 с. 3. Матеріали ІХ з’їзду Асоціації українських банків, 30 червня 2000 р. інформ. бюл. – К. : Асоц. укр. банків, 2000. – 117 с. – (Спец-вип.: 10 років АУБ).

Продовження дод. 3

1	2
	4. Оцінка й обґрунтування продовження ресурсу елементів конструкцій : праці конф., 6–9 черв. 2000 р., Київ. Т. 2 / відп. ред. В.Т. Трощенко. – К. : НАН України, Ін-т пробл. міцності, 2000. – С. 559–956, XIII, [2] с. – (Ресурс 2000). 5. Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій : зб. наук. праць / наук. ред. В. І. Моссаковський. – Дніпропетровськ : Навч. кн., 1999. – 215 с. 6. Ризикологія в економіці та підприємстві : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 берез. 2001 р. / М-во освіти і науки України, Держ. податк. адмін. України [та ін.]. – К. : КНЕУ : Акад. ДПС України, 2001. – 452 с.
Препринти	1. Шиляев Б.А. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ/ANL USA сподкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов / Шиляев Б.А., Воеводин В.Н. – Х. ННЦ ХФТИ, 2006. – 19 с. – (Препринт / НАН Украины, Нац. науч. центр “Харьк. физ.-техн. ин-т” ; ХФТИ 2006-4). 2. Панасюк М.І. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами / Панасюк М.І., Скорбун А.Д., Сплошной Б.М. – Чорнобиль : Ін-т пробл. безпеки АЕС НАН України, 2006. – 7, [1] с. – (Препринт / НАН України, Ін-т пробл. безпеки АЕС ; 06-1).

Продовження дод. 3

1	2
Депоновані наукові праці	1. Социологическое исследование малых групп населения / В.И. Иванов [и др.] ; М-во образования Рос. Федерации, Финансовая академия. – М., 2002. – 110 с. – Деп. в ВИНИТИ 13.06.02, № 145432. 2. Разумовский, В.А. Управление маркетинговыми исследованиями в регионе / В.А. Разумовский, Д.А. Андреев. – М., 2002. – 210 с. – Деп. в ИНИОН Рос. акад. наук 15.02.02, № 139876.
Словники	1. Географія : словник-довідник / [авт.-уклад. Ципін В.А.]. – Х. : Халімон, 2006. – 175, [1] с. 2. Тимошенко З.І. Болонський процес в дії : словник-довідник основ. термінів і понять з орг. навч. процесу у вищ. навч. закл. / З.І. Тимошенко, О.І. Тимошенко. – К. : Європ. ун-т, 2007. – 57 с. 3. Українсько-німецький тематичний словник [уклад. Н. Яцко та ін.]. – К. : Карпенко, 2007. – 219 с. 4. Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. – 2-ге вид., оновл. – К. : К.І.С., 2006. – 138 с.
Атласи	1. Україна : екол.-геогр. атлас : присвяч. всесвіт. дню науки в ім'я миру та розвитку згідно з рішенням 31 сесії ген. конф. ЮНЕСКО / [наук. редкол.: С.С. Куруленко та ін.] ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України [та ін.]. – / [наук. редкол.: С.С. Куруленко та ін.]. – К. : Варта, 2006. – 217, [1] с.

Продовження дод. 3

1	2
	2. Анатомія пам'яті : атлас схем і рисунків провідних шляхів і структур нервової системи, що беруть участь у процесах пам'яті : посіб. для студ. та лікарів / О.Л. Дроздов, Л.А. Дзяк, В.О. Козлов, В.Д. Маковецький. – 2-ге вид., розшир. та доповн. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 218 с. 3. Куерда Х. Атлас ботаніки / Хосе Куерда ; [пер. з ісп. В.Й. Шовкун]. – Х. : Ранок, 2005. – 96 с.
Законодавчі та нормативні документи	1. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань). 2. Медична статистика : зб. нормат. док. / упоряд. та голов. ред. В.М. Заболотько. – К. : МНІАЦ мед. статистики : Медінформ, 2006. – 459 с. – (Нормативні директивні правові документи). 3. Експлуатація, порядок і терміни перевірки запобіжних пристроїв посудин, апаратів і трубопроводів теплових електростанцій : СОУ-Н ЕЕ 39.501:2007. – Офіц. вид. – К. : ГРІФРЕ : М-во палива та енергетики України, 2007. – VI, 74 с. – (Нормативний документ Мінпаливенерго України. Інструкція).

Продовження дод. 3

1	2
Стандарти	1. Графічні символи, що їх використовують на устаткуванні. Показчик та огляд (ISO 7000:2004, IDT) : ДСТУ ISO 7000:2004. – [Чинний від 2006-01-01]. – К. : Держспоживстандарт України 2006. – IV, 231 с. – (Національний стандарт України). 2. Якість води. Словник термінів : ДСТУ ISO 6107-1:2004 – ДСТУ ISO 6107-9:2004. – [Чинний від 2005-04-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2006. – 181 с. – (Національні стандарти України). 3. Вимоги щодо безпечності контрольно-вимірювального та лабораторного електричного устаткування. Частина 2-020. Додаткові вимоги до лабораторних центрифуг (EN 61010-2-020:1994, IDT) : ДСТУ EN 61010-2-020:2005. – [Чинний від 2007-01-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – IV, 18 с. – (Національний стандарт України).
Каталоги	1. Межгосударственные стандарты : каталог : в 6 т. / [сост. Ковалева И.В., Павлюкова В.А. ; ред. Иванов В.А.]. – Львов : НТЦ “Леонорм-стандарт”, 2006 – . – (Серия “Нормативная база предприятия”). Т. 5. – 2007. – 264 с. Т. 6. – 2007. – 277 с. 2. Пам’ятки історії та мистецтва Львівської області : каталог-довідник / [авт.-упоряд. М. Зобків та ін.]. – Львів : Новий час, 2003. – 160 с. 3. Університетська книга : осінь, 2003 : [каталог]. – [Суми : Унів. кн., 2003]. – 11 с.

Продовження дод. 3

1	2
	4. Горницкая И.П. Каталог растений для работ по фитодизайну / Горницкая И.П., Ткачук Л.П. – Донецк : Лебедь, 2005. – 228 с.
Бібліографічні показники	1. Куц О.С. Бібліографічний показчик та анотації кандидатських дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Львівського державного університету фізичної культури у 2006 році / О. Куц, О. Вацеба. – Львів : Укр. технології, 2007. – 74 с. 2. Систематизований показчик матеріалів з кримінального права, опублікованих у Віснику Конституційного Суду України за 1997–2005 роки / [уклад. Кириєв Б.О., Потлань О.С.]. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 11 с. – (Серія: Бібліографічні довідники ; вип. 2).
Дисертації	1. Петров П.П. Активність молодих зірок сонячної маси: дис. ... доктора фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. – К., 2005. – 276 с.
Автореферати дисертацій	1. Новосад І.Я. Технологічне забезпечення виготовлення секцій робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.08 “Технологія машинобудування” / І.Я. Новосад. – Тернопіль, 2007. – 20, [1] с. 2. Нгуєн Ші Данг. Моделювання і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 “Автоматиз. системи упр. та прогрес. інформ. технології” / Нгуєн Ші Данг. – К., 2007. – 20 с.

Продовження дод. 3

1	2
Авторські свідоцтва	1. А. с. 1007970 СССР, МКИЗ В 25 J 15/00. Устройство для захвата неориентированных деталей типа валов / В.С. Ваулин, В.Г. Кемайкин (СССР). – № 3360585/25–08 ; заявл. 23.11.81 ; опубл. 30.03.83, Бюл. № 12.
Патенти	1. Пат. 2187888 Российская Федерация, МПК7 Н 04 В 1/38, Н 04 J 13/00. Приемопередающее устройство / Чугаева В.И.; заявитель и патентообладатель Воронеж. науч.-исслед. ин-т связи. – № 2000131736/09 ; заявл. 18.12.00 ; опубл. 20.08.02, Бюл. № 23 (II ч.).
Частина книги, періодичного, продовжува- ного видання	1. Козіна Ж.Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж.Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. – № 6. – С. 15–18, 35–38. 2. Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горовий // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 14–17. 3. Валькман Ю.Р. Моделирование НЕ-факторов – основа интеллектуализации компьютерных технологий / Ю.Р. Валькман, В.С. Быков, А.Ю. Рыхальский // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2007. – № 1. – С. 39–61. 4. Ма Шуін Проблеми психологічної підготовки в системі фізкультурної освіти / Ма Шуін // Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. – № 5. – С. 12–14.

Продовження дод. 3

1	2
	5. Регіональні особливості смертності населення України / Л.А. Чепелевська, Р.О. Моїсеєнко, Г.І. Баторшина [та ін.] // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2007. – № 1. – С. 25–29. 6. Валова І. Нові принципи угоди Базель II / І. Валова ; пер. з англ. Н.М. Середи // Банки та банківські системи. – 2007. – Т. 2, № 2. – С. 13–20. 7. Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка : (нарис з новітнього укр., письменства) : статті / Микола Зеров. – Дрогобич, 2007. – С. 245–291. 8. Третьяк В.В. Возможности использования баз знаний для проектирования технологии взрывной штамповки / В.В. Третьяк, С.А. Стадник, Н.В. Калайтан // Современное состояние использования импульсных источников энергии в промышленности : междунар. науч.-техн. конф., 3-5 окт. 2007 г. : тезисы докл. – Х., 2007. – С. 33. 9. Чорний Д. Міське самоврядування: тягарі проблем, принади цивілізації / Д.М. Чорний // По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України : (кінець XIX–початок XX ст. / Д.М. Чорний. – Х., 2007. – Розд. 3. – С. 137–202.

Закінчення дод. 3

1	2
Електронні ресурси	1. Богомольний Б.Р. Медицина екстремальних ситуацій [Електронний ресурс]] : навч. посіб. для студ. мед. вузів III–IV рівнів акредитації / Б.Р. Богомольний, В.В. Кононенко, П.М. Чуєв. – 80 Min / 700 MB. – Одеса : Одес. мед. ун-т, 2003. – (Бібліотека студента-медика) – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з контейнера. 2. Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти [Електронний ресурс] : за даними Всеукр. перепису населення 2001 р. / Держ. ком. статистики України ; ред. О.Г. Осауленко. – К. : CD-вид-во “Інфодиск”, 2004. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. – (Всеукр. перепис населення, 2001). – Систем. вимоги: Pentium - 266 ; 32 Mb RAM ; CD -ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану. 3. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. “Крим-2003”) [Електронний ресурс] / Л.Й. Костенко, А.О. Чекмарьов, А.Г. Бровкін, І.А. Павлуша // Бібліотечний вісник – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Предмет та завдання курсу. Основні визначення та поняття у науковому дослідженні	7
1.1. Наука та її складові	7
1.2. Функції та значення науки. Види наук	11
1.3. Структурні складові науки	15
1.4. Науковий аналіз в дослідженні	19
Розділ 2. Становлення науки. Наукові школи в Україні	23
2.1. Причини виникнення науки	23
2.2. Історичні етапи виникнення науки ...	25
2.3. Наука в сучасній Україні	34
Розділ 3. Змістовність наукових досліджень в галузі туризму. Туризмологія – як новий науковий напрям. Організація наукового дослідження	40
3.1. Туризмологія – як напрям наукових досліджень	40
3.2. Зміст наукових досліджень в галузі туризму	43
Розділ 4. Основні методологічні принципи термінотворення. Цільові настанови рекреаційно-туристичних досліджень	56
4.1. Методологічні принципи термінотворення	56

4.2. Цільові настанови туристичних досліджень.....	61
Розділ 5. Поняття законів, закономірностей, принципів в науковому дослідженні.....	66
5.1. Закон та закономірність в науці.....	66
5.2. Принципи, методи та функції туризмології.....	74
Розділ 6. Система науково-дослідної роботи студентів у вищому навчальному закладі ..	82
6.1. Форми науково-дослідної роботи студентів	82
6.2. Види студентських наукових робіт....	95
6.3. Особливості дистанційного навчання	103
Розділ 7. Інформаційне забезпечення НДР. Джерелознавчі проблеми, методика пошуку	111
7.1. Інформація – як стратегічний ресурс організації науково-дослідного процесу.....	111
7.2. Поняття та класифікація інформаційного забезпечення наукових досліджень. Роль і функції інформації.....	117
7.3. Джерелознавчі проблеми та методика пошуку	121
Розділ 8. Обробка наукової інформації. Нагромадження та реєстр матеріалів	129
8.1. Пошук, накопичення та опрацювання наукової інформації	129

8.2. Нагромадження та реєстр інформації	132
Розділ 9. Методи наукових досліджень	
та їхня характеристика	141
9.1. Методи наукового пізнання	141
9.2. Рівні методів наукових досліджень	147
9.3. Наукові методи в туризмі.....	150
Розділ 10. Оформлення результатів науково-	
дослідної роботи	161
10.1. Методичні рекомендації	
до написання курсових робіт	162
10.2. Основні вимоги при написанні	
курсної роботи	164
Семінарські та практичні заняття.....	179
Тестові питання для системи	
модульного оцінювання.....	195
Додатки	207

Навчальне видання

**МАЛЬСЬКА Марта Пилипівна,
ПАНЬКІВ Наталія Мирославівна**

Навчальний посібник з курсу

**«ОСНОВИ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»**

для студентів спеціальності
«ТУРИЗМ» та «ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА»

Комп'ютерне верстання
Наталії Лобач

Формат 60x84/16.

Умовн. друк. арк. 13,6. Тираж 300 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.